

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SEYYİD MEHMED LUTFİ'NİN TERCEME-İ
NASİHATÜ'L-MÜLÛK'I
(İNCELEME-METİN)

Adile SAVCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2022

©2022-Adile SAVCI

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SEYYİD MEHMED LUTFİ'NİN TERCEME-İ
NASİHATÜ'L-MÜLÛK'I
(İNCELEME-METİN)

SEYYİD MEHMED LUTFİ'S TERCEME-İ NASİHATU'L-
MULUK (REVIEW-TEXT)

Hazırlayan

Adile SAVCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Fatih KOYUNCU

KIRŞEHİR-2022

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Adile SAVCI tarafından hazırlanan “*Seyyid Mehmed Lutfi'nin Terceme-i Nasihatü'l-Mülûk'ı (İnceleme-Metin)*” adlı tez çalışması 18/10/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği ile **YÜKSEK LİSANS** olarak kabul edilmiştir.

Danışman(İmza)

Doç. Dr. Fatih Koyuncu

Üye.....(İmza)

Prof. Dr. Ahmet DOĞAN

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Halil Sercan KOŞİK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

(İmza)

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Teziminyıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2022

Adile SAVCI

ÖZET
SEYYİD MEHMED LUTFÎ'NİN TERCEME-İ NASÎHATÜ'L-MÛLÛK'I
(İNCELEME-METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Adile SAVCI

Danışman: Doç. Dr. Fatih KOYUNCU

2022- X+130

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Ahmet DOĞAN

Doç. Dr. Fatih KOYUNCU

Doç. Dr. Halil Sercan KOŞİK

Kaynağını İslam dininden alan nasihatname türü metinler Arap, Fars ve Türk edebiyatında oldukça ilgi görmüştür. Türklerin İslam'ı kabulünden sonra bu türde telif ve tercüme birçok eser kaleme alınmıştır. Nasihatnameler insanı iyiye, güzele ve doğruya teşvik eden, bireylerin kötülüklerden kaçınmalarını öğütleyen eserlerdir. Şairler bu tür eserlerde, kişiye Kur'an ahlâkını öğütlerken aynı zamanda toplumun örf ve âdetlerine uygun nasihatlerde bulunmaktadır. Nasihatnameler bu bakımdan dinî-ahlâkî ve didaktik özellik taşımaktadır. Daha çok toplumların kırım dönemlerinde yazımına rağbet edilen bu tür metinlerde toplumu iyileştirme amacı güdülmektedir. Aynı zamanda sultanlar ve devlet adamları için yazılan ahlâkî eserler de mevcuttur. İmam-ı Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-Mûlûk* isimli eseri, nasihatname türünün yanı sıra siyasetname türüne de örnek olabilecek bir eserdir. Gazzâlî, Büyük Selçuklu hükümdarına ithaf ettiği eserinde, ideal bir devlet adamında olması gereken hasletlere değinir. Farsça olarak telif edilen eser oldukça rağbet görmüş, başta Türkçe olmak üzere birçok dile tercüme edilmiştir.

Eserin Türkçe tercümelerinden biri de XIX. asırda yaşamış olan Seyyid Mehmed Lutfî tarafından yapılmıştır. Hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmayan yazar, eseri XIX. asrın etkili

sadrazamlarından Hüsrev Paşa'nın isteğiyle tercüme etmiştir. Bu çalışmada nasihat ve siyaset kavramlarına değinilmiş, İmâm-ı Gazzâlî ile Seyyid Mehmed Lutfi'nin hayatları ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Terceme-i Nasîhatü'l-Mülûk isimli eser şekil ve muhteva yönünden incelendikten sonra gerekli tespitler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gazzâlî, Nasîhatü'l-Mülûk, Seyyid Mehmed Lutfi, ahlak, siyasetname.

ABSTRACT

SEYYID MEHMED LUTFI'S TRANSLATION-I NASIHATU'L-MULIK

(REVIEW-TEXT)

M.Sc.Thesis

Preparer: Adile SAVCI

Advisor : Assoc. Dr. Fatih KOYUNCU

2022- X+130

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences

Turkish Language and Literature Department

Jury

Prof. Dr. Ahmet DOĞAN

Doç. Dr. Fatih KOYUNCU

Doç. Dr. Halil Sercan KOŞİK

Advice type texts, which take their source from the religion of Islam, have attracted a lot of attention in Arabic, Persian and Turkish literature. After the Turks accepted Islam, many works of this type were written. Advices are works that encourage people to do good, beautiful and truth, and advise individuals to avoid evil. In such works, poets not only advise the morals of the Qur'an, but also give advice in accordance with the customs and traditions of the society. Advices have religious-moral and didactic features in this respect. It is aimed to improve the society in such texts, which are preferred to be written during the breaking periods of societies. There are also moral works written for sultans and statesmen. Imam-i Gazzâlî's work named Nasîhatü'l-Mülûk is a work that can be an example of the type of politics as well as the advice type. In his work dedicated to the Great Seljuk ruler, Ghazali mentions the qualities that an ideal statesman should have. The work, which was copyrighted in Persian, was very popular and was translated into many languages, especially Turkish.

One of the Turkish translations of the work is XIX. It was built by Seyyid Mehmed Lutfi, who lived in the 16th century. The author, who does not have much information about his life, his work XIX. It was translated at the request of Hüsrev Pasha, one of the influential grand

viziers of the century. In this study, the concepts of advice and politics are mentioned, and the lives and works of Imam-i Gazzâlî and Seyyid Mehmed Lutfî are included. The work named Terceme-i Nasihatü'l-Mülûk has been examined and necessary determinations have been made.

Keywords: Gazzâlî, Nasihatü'l-Muluk, Sayyid Mehmed Lutfi, morality, politicalname.

ÖN SÖZ

Ahlaklı ve dürüst bireyler yetiştirme gayesi içerisinde olan insanlar, belirli kaideler içerisinde yaşamak durumundadır. Bu kaidelerin temelini toplumun dini inancı ve âdetleri belirler. Özellikle İslam dininin nasihat dini olması hasebiyle Müslüman toplumlar, İslam ahlakı ile örf ve âdetlerini edebî eserlere de taşımıştır. Ahlakî-didaktik mahiyetinde olan bu eserlerin başında nasihatnameler, siyasetnameler, pendnameler, fütüvvetnameler gibi türler gelir. Bu tarz bir sınıflandırmaya tabi tutulan bu eserler muhtevaları bakımından oldukça benzer içeriklere sahiptir. Bundan dolayı bu tür eserleri kesin bir hatla birbirinden ayırmak olanaksızdır. Örneğin, nasihatname ve siyasetname türü eserler her ne kadar farklı sınıflandırılmışlar ise de her iki türün içeriği birbirine çok benzemektedir. Bu nedenle bu türlerde yazılan eserleri kesin hatlarla birbirinden ayırmak zordur. Yazılan eserler konularının ağırlıklarına göre sınıflandırılır.

Türklerin İslam dinini kabul etmesiyle beraber ahlakî- didaktik mahiyetinde olan eserler oldukça rağbet görmüş, Arap ve Fars edebiyatından bu tür eserler tercüme edilmiştir. Daha sonraları ise Klasik Türk edebiyatında oldukça mühim eserler telif edilmiştir. Birbiriyle harmanlanmış olan nasihatname ve siyasetname türü eserler en çok rağbet gören türler arasında olmuştur. Bu eserlerden biri de başta Türkçe olmak üzere birçok dile tercüme edilen İmâm-ı Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk*'udur.

Arap, Fars ve Türk edebiyatında oldukça rağbet görülen bu eserin Türkçe tercümelerinden biri de XIX. asırda yaşamış olan Seyyid Mehmed Lutfi'nin *Terceme-i Nasîhatü'l-Mülûk*'udur. Tercümenin tespit edilen yegâne nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 294 numarada yer almaktadır. Mütercim hakkında kaynaklarda fazla bir bilgiye rastlanmamıştır.

Bu çalışmada genel hatlarıyla “nasihat” ve “siyaset” kavramı üzerinde durulmuş ve okuyucuların bilgi sahibi olabilmesi amacıyla Giriş Bölümü'nde bu kavramlar izah edilmiştir.

I. Bölüm'de *Nasîhatü'l-Mülûk*'un yazarı İmâm-ı Gazzâlî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve *Nasîhatü'l-Mülûk*'un Türkçe tercümeleri kısaca tanıtılmıştır.

II. Bölüm, *Terceme-i Nasîhatü'l-Mülûk*'un müellifi Seyyid Mehmed Lutfi'ye ayrılmıştır. Lutfi hakkında bilgi veren kaynaklar incelenerek yazarın hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra çalışmanın asıl konusu olan *Terceme-i Nasîhatü'l-Mülûk* detaylı olarak incelenmiştir. Burada eserin adı ve yazılma sebebi üzerinde durulmuştur. Eserin muhtevaları ayrıntılı olarak incelenmiş, dil ve üslup özellikleri metinden örneklerle ele alınmıştır.

III. Bölüm’de metin tespitinde tutulan yol izah edilmiş ve eserin Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 294 numarada yer alan yazmasından hareketle metin ortaya konmuştur. Son olarak “Kaynakça” başlığı altında çalışmada yararlanılan kaynaklar sıralanmış ve “Öz geçmiş” ile çalışma sonlandırılmıştır.

Bana her daim yön gösteren, ilim ve tecrübesiyle desteğini hiç esirgemeyen, çalışmamın her aşamasında yardımlarını gördüğüm ve öğrencisi olmaktan her zaman gurur duyacağım kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Fatih KOYUNCU’ ya şükranlarımı sunarım.

Değerli bilgilerini, ilgisini ve desteğini her zaman hissettiğim, güler yüzünü ve samimiyetini benden hiç esirgemeyen ve her alanda bana örnek olan değerli hocam Araş. Gör. Ayşegül SEKMAN’ a teşekkür ederim.

Son olarak hayatımın her alanında her zaman yanımda olan, sevgi ve merhametleriyle beni büyütüp bu günlere getiren sevgili aileme sonsuz teşekkür ederim.²⁸

İçindekiler

BİLDİRİM	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ.....	2

I. BÖLÜM

İmâm-ı Gazzâlî

Hayatı	8
Eserleri.....	9
Nasîhatü'l-Mülûk'un Türkçe Tercümeleleri.....	12

II. BÖLÜM

Seyyid Mehmed Lutfî ve *Terceme-i Nasîhatü'l-Mülûk*'ı

Hayatı	16
<i>Terceme-i Nasîhatü'l-Mülûk</i>	17
Eserin Muhtevası	18
Şekil Hususiyetleri.....	23
Dil ve Üslup.....	24

III. BÖLÜM

NÜSHA TAVSİFİ VE METİN

Nüsha Tasvifi.....	26
Metnin Kurulmasında Esas Alınan Usûl	26
SONUÇ	28
METİN.....	30
KAYNAKÇA.....	124
ÖZ GEÇMİŞ	128

KISALTMALAR DİZİNİ

age.: Adı geçen eser

bk. : Bakınız

Bl.: Belediyesi

d: Doğum Tarihi

DİA : Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

H.: Hicrî

haz.: Hazırlayan

Ktp. : Kütüphanesi

M : Milâdî

MÖ : Milattan Önce

No. : Numara

öl. : Ölüm Tarihi

S: Sayfa

s.: Sayfa Sayısı

vr.:Varak

GİRİŞ

Nasihat Kavramı

“Saf, halis olmak, kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak; iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek” anlamlarındaki Arapça nush (نصح) kökünden türeyen nasihat kavramı terim olarak “başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt” manasındadır. Farsçada ise aynı anlamı karşılayan “pend” sözcüğü ile karşılaşırız (Çağrı, 2006: 408).

Nasihatler, toplumun örf ve âdetleri sonucu oluşan belli ahlakî kaidelerden alınan dersler ve öğütlerden oluşur. Her toplumda yol gösterici bir rehber olduğundan verilen öğütler yazıya geçirilerek gelecek nesillere istifadesine sunulmuştur. Bu şekilde nasihat verme gayesi taşıyan eserler, “nasihatname” türü altında toplanır.

Toplumların daha çok çözüme dönemlerinde kaleme alınan nasihatnamelerde bozulma gösteren alanlarda öneriler içeren nasihatlere yer verilmiştir. Tarihî süreçte şartların ve anlayışların değişmesiyle nasihatnamelerin muhtevasında da farklılıklar görülür. Hak, adalet, doğruluk, cömertlik, yardımseverlik vb. evrensel ahlakî değerler her toplumda geçerli görülmüş ve nasihatnamelerin içeriğinde de yerini almıştır (Çağrı, 2006: 408).

Allah, İslam dininin bir nasihat dini olduğunu ve buna rehber olarak Kur’an’ı indirdiğini birçok ayette belirtir. Âl-i İmrân suresinde “*Bu (Kur’an) insanlar için bir açıklama, Allah'dan gereğince korkanlar için doğru yolu gösterme ve bir öğüttür.*”¹ ayeti buna örnek gösterilebilir. Aynı şekilde Yunus suresindeki “*Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifâ ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur’an) geldi.*”² ayeti en açık örneklerdendir. İslamiyetin rehber kitabı olan Kur’an hiç şüphesiz Müslüman toplumlarda yazılan nasihatnamelere en büyük kaynak olmuştur. Bunun yanı sıra kutsal kitabı açıklayan Hz. Peygamber’in sünneti ve onu takip eden sahabelerin hayatı da bu türde yazılan eserlere kaynaklık etmiştir.

İslam düşünce tarihinde “nasihatnâme” türünde yazılmış eserler önemli bir yer tutar. Bu türde yazılan eserler, insanların arzulanan dünya mutluluğuna erişmelerini ve ahirette kurtuluşa ermelerini hedefler. Nasihatnamelerin yazılış amacı, özel olarak muhataba, genel olarak faydalanacak olan herkese, İslam’ın formüle ettiği erdemli yaşam sırlarını sunmaktır.

Nasihatnameler, yazılış amaçları itibariyle ahlâk kitapları arasındadır. Ahlâk kitapları konularına ve amaçlarına göre şu şekilde sınıflanır: Genel Ahlâk, Siyasetnameler,

¹ Kur’an, Âl-i İmrân, 3/138.

² Kur’an, Yunus, 10/57.

Nasihatnameler, Meviza Yollu Eserler, Ahlâkî Güzel Sözler, Fütüvvetnâmeler, Kabusnâme Çevirileri, Kelile ve Dimne Çevirileri, Hikâyelerle Süslenmiş Ahlâkî Eserler, Ahlâkî Fıkralar ve Hikâyeler, Atasözleri, Türlü Eserler (Levend, 1972: 35). Agâh Sırrı Levent'in bu tasnifinde, türler kesin hatlarla birbirinden ayrılmaz. Nitekim yöneticiler için yazılan siyasetnamelerin içinde şüphesiz ki bol bol nasihat yer alır. Bu yönüyle siyasetnameler, nasihatname türünden kesin hatlarla ayrılmaz; fakat eserler, konunun ağırbaşan yönüne göre sınıflandırılmaktadır.

Çalışmamızın esas konusu olan ve devlet başkanlarını, yerine getirmekle yükümlü oldukları bu önemli görevle ilgili bilgilendirmeyi ve onlara özellikle ahlâki alanda yol göstermeyi hedefleyen *Nasîhatü'l-Mülûk* eseri ve tercümesi hakkında bilgi vermeden önce "siyasetnâme" kavramına da değinmeyi uygun buluyoruz.

Siyaset Kavramı

Arapça bir kelime olan siyaset, "insan topluluklarını yönetme, devlet işlerini yürütme sanatı politika" anlamına gelmektedir. Siyasetnâmeler ise, "devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmış kitap veya bu kitapların oluşturduğu tür" anlamında kullanılır.

Genellikle ahlâk kitapları başlığı altında değerlendirilen siyasetnameler, genel anlamda bir devletin nasıl yönetilmesi gerektiğini ele almaktadır. Bu eserler özellikle ilk ve ortaçağlarda siyasal otoriteyi elinde bulunduran idareciler için yazılmıştır. Bu türde yazılan eserler, hükümdarlara ve idarecilere devlet yönetiminin şartlarını ve esaslarını izah eder. Aynı zamanda ideal bir yöneticide bulunması veya bulunmaması gereken vasıflar, öğütler ile kazandırılmaya çalışılır (Koyuncu, 2016: 19).

Siyasetnâme yazarları, yöneticilere siyaset ilmini öğretirken temel kaynak olarak İslam dininin emir ve yasaklarını, Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetlerini esas alırlar. Bu eserlerde ibadet, ahlâk ve âdâb-ı muaşeret gibi konular üzerinde durulur (Koyuncu, 2016: 20). Aynı zamanda devlet yönetimine dair Eski Yunan, Hint, İran ve Çin kültürlerine ait kitaplar veya nasihatnameler de bu eserlerin kaynakları arasında yer alır. İran kültüründe yaygın olan "andarzname" (pendname) adlı nasihat kitapları, Eski Yunan filozoflarından Eflatun ve Aristo'nun devlet felsefesine dair görüşleri buna örnek olarak gösterilebilir (Adalıoğlu, 2009: 304). Siyasetnâmeler bu yönden nasihatname türüne de örnek teşkil eder.

Hem Türk edebiyatında hem de Arap ve Fars edebiyatlarında devlet başkanlarına birçok siyasetname yazılmıştır. Bu eserler genelde "nasîhatü'l-mülûk, âdâbü'l-mülûk, tuhfetü'l-mülûk, ahlâku'l-mülûk, enîsü'l-mülûk" gibi isimler ile bilinmektedir.. Vezir, emir veya diğer devlet

adamlarına yazılanlar ise "nasihatü'l-vüzera, tuhfetü'l-vüzera, mir'atü'l-vüzera" vb. isimler almaktadır (Adalıoğlu, 2009: 304).

Nasihatü'l-Mülûk türündeki eserlerde, hükümdarlarda bulunması gereken vasıflar ve hükümdarın Allah'a ve halkına karşı görevleri, devlet yönetiminin gerekleri ve iktidarını muhafaza etmesinin esaslarının neler olduğu açıklanır. İslam dininde devlet başkanlığının önemli bir makam olduğu Kur'an'ın "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülüemre (idarecilere) de itaat edin."³ ayeti ile açıkça ortaya konulmuştur. Allah'ın Kur'an'da kendisinden sonra Peygamber'i ve ondan sonra da idarecileri itaat edilecekler olarak göstermesi devlet başkanlarının önemini açıklar niteliktedir.

Devletin bekasını sağlamak için devlet başkanının sahip olması gereken özellikleri ile yönetim esaslarını konu edinerek İslam düşünce geleneğini zenginleştiren birçok âlim, eserlerinin temelini öncelikle Kur'an ayetlerine dayandırmış, ikinci olarak da Hz. Peygamber'in sünnetinden faydalanmış, onun hadislerini eserlerinde kaynak olarak kullanmışlardır. Çünkü "Asr-ı Saâdet" olarak isimlendirilen ve Hz. Peygamber'in peygamberlik ve ilk İslam devletinin başkanlığını yaptığı bu dönem, sonraki nesiller için hem ideal bir yönetim dönemi, hem de Hz. Peygamber'in şahsı, mükemmel bir devlet başkanı modeli olmuştur (İdrız, 2020: 5).

Devlet başkanlarına yazılan nasihatnâme türündeki eserlerde, devletin başındaki emirde ve yardımcılarında bulunması gereken nitelikler, devletin yönetimi ve devamlılığı, devlet ile halk arasındaki münasebetler, devlet hazinesi gibi konular üzerinde durulur. *Nasihatü'l-Mülûk*, dönemin şartlarına göre halkın ve devletin durumu anlatılarak hükümdarların nasıl bir tavır takınmaları gerektiği, devlet yönetimiyle ilgili hangi tedbirleri alması gerektiği konusunda nasihatler verir. Böylelikle adaletsizliğin, kötü yönetimin ve zulmün zararlı sonuçları belirlenmeye ve devlet başkanı bu gibi durumlara düşmekten korunmaya çalışılır. İslam tarihinde Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hz. Ebubekir'e biat edilmesiyle başlayan, akabinde Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafetleriyle sürüp, Hz. Ali ile sona eren "Hulefâ-yi Râşidîn" dönemindeki uygulamalar ve bu dört önemli şahsiyet de, İslam düşünce tarihini, karakterleri ve yönetimleriyle derinden etkilemişlerdir (İdrız, 2020:6).

Türk Edebiyatında Nasihatnâme

Türk edebiyatında nasihatnâme türü metinler, İslamiyet'in etkisiyle daha çok rağbet görmüştür. Önceleri Arap ve Fars edebiyatlarından eserleri tercüme etmekle başlanıp daha

³ Kur'an, Nisâ, 4/59.

sonra birçok telif eser yazılmıştır. Öyle ki Türk edebiyatında en çok yazılmış türlerin başında nasihatnâmeler yer alır.

İlk yazılı metinler arasında yer alan Orhun Yazıtları'ndan⁴ itibaren öğüt verme devam etmiş, her dönemde nasihat verme amacıyla birçok eser kaleme alınmıştır. Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'i,⁵ Edip Ahmet Yükneki'nin *Atabetü'l-hakâyık*'ı,⁶ Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet*'i,⁷ Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'si,⁸ Mevlânâ Celâleddin'in *Mesnevî*'si,⁹ Hatiboğlu Mehmed'in *Bahrü'l-hakâyık*'ı,¹⁰ Nâbi'nin *Hayriyye*'si,¹¹ Sünbülzade Vehbî'nin *Lutfiyye*'si¹² edebiyatımızdaki manzum ahlakî eserlerden bazılarıdır.

Anadolu'daki ilk nasihatnâme örnekleri XIII. yüzyılda görülmeye başlar. Yûnus Emre'nin *Risâletü'n-nushiyye*'si¹³ ile Ahmed Fakih'in *Çarhnâme*'si bunlardandır (Pala, 2006: 409).

XIV. asırda ilk nasihatnâme Hoca Mesud'un, Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân* isimli eserinden seçip nazmen tercüme ettiği *Ferhengnâme-i Sa'dî* isimli eseridir. Bu asırda Süleyman adlı bir şair tarafından yazılan ve 203 beyitlik kısmı elde bulunan nasihatnâme ile Emîr Sultan müntesiplerinden Aydınlı Mürîdî'nin *Pend-i Ricâl* adlı eseri de kaleme alınmış önemli nasihatnâme örneklerindedir (Pala, 2006: 410).

XV. asırda bilinen ilk nasihatnâme türü eser, Hurûfî şairi Refî'nin 1451 beyitlik *Beşâretnâme*'sidir. Aynı yüzyılda Ahmed-i Dâî tarafından Farsça'dan tercüme edilen *Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil be-Pusereş* isimli eser ise Türk edebiyatında çocuklara yönelik yazılan nasihatnâme türündeki eserlerin ilk örneği sayılır. Bu asırda çok rağbet gören Sinan Paşa'nın *Maârifnâme (Ahlâknâme)* isimli eser mensur nasihatnâmedir. Bu asrın diğer nasihatnâme türü eserleri arasında Gülşenî-i Saruhânî'nin yazdığı *Dilgüşâ* isimli eser de vardır. Bu eser hikâyelerin de yer aldığı bir nasihat kitabı olup *Râznâme*, *Pendnâme*, *Esrarnâme* gibi adlarla da bilinir. Dede Ömer Rûşenî'nin terciibend şeklindeki nasihatnâmesi, Germiyanlı Yetîmî'nin

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara, 2014.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Reşit Rahmeti Arat, *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*, TDK Yayınları, Ankara, 2006.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Hayati Bice, *Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Yavuz, *Âşık Paşa Garib-nâme Cilt: I-II.*, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Adnan Karaismailoğlu, *Mevlânâ Mesnevi 6 Cilt*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Vahit Türk, *Bahrü'l-Hakayık*, TDK Yayınları, Ankara, 2009.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbi*, AKM Yayınları, Ankara, 2008.

¹² Ayrıntılı bilgi için bk. Süreyya Beyzadeoğlu, *Lütfiyye*, Bedir Yayınları, İstanbul, 2004.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. Umay Günay, *Osman Horata, Risâletü'n-Nushiyye Yunus Emre*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2019.

doksan dokuz beyitlik *İbretnâme*'si ile Şeyh Eşref'in çocuk ahlakına ilişkin *Nasihatnâme*'si de bu yüzyıla ait örneklerdendir (Pala, 2006: 410).

XVI. asırda Türk edebiyatının diğer alanlarında olduğu gibi nasihatnâme türünde de büyük bir zenginlik görülmektedir. En çok ilgi gören nasihatname türü eserler arasında olan Geyveli Güvâhî'nin 2133 beyitlik *Pendnâme*'sidir. Çok rağbet gören bir eser olup içinde 500 kadar atasözü, Nasreddin Hoca fıkraları ve fabller da yer alır. Bu asırda kaleme alınan diğer nasihatnamelere Zaîfi Pîr Mehmed'in *Bâğ-ı Behişt* adlı *Bostân* tercümesiyle 1714 beyitlik *Bostân-ı Nesâyih* adlı *Pendnâme-i Attâr* tercümesi de örnek olarak gösterilebilir. Yüzyılın sonuna doğru nasihat kitaplarının sayısında artış görülür. Şemseddin Sivâsî'nin sembolik mesnevisi *Mir'âtü'l-ahlâk* ve *Mişkâtü'l-eşvâk*'ı, tasavvufî muhteva ile kaleme alıp çiçekleri konuştuğu *Gülşen-âbâd*'ı ve dinî konularda yazdığı *Nasihatnâme* adlı küçük mesnevisi bunlardandır. Aynı dönemde Emîrî adlı bir şair de *Gülşen-i Ebrâr* ve *Mir'âtü'l-ibrâr* ile *Muhtârü'l-ahyâr* adlı iki nasihatnâme yazmıştır (Pala, 2006: 410).

XVII. asırda nasihat kitaplarında dinî, ahlâkî konular yanında özellikle devlet ve yönetim sorunlarının ağırlık kazandığı görülür. Bu nedenle devlet başkanlarına yazılan nasihatnâmeler birer siyasetnâme örneği de teşkil eder. Sâfi Mustafa Efendi'nin *Gülşen-i Pend*'i özellikle meslek ahlâkıyla ilgili nasihatler içerir (Pala, 2006: 410).

XVIII. asırda nasihatnâme türünün Türk edebiyatındaki en meşhur eserini Nâbî yazmıştır. Nâbî, oğluna hitaben yazdığı 712 beyitlik *Hayriyye*'sinde gençlere öğütler verirken Osmanlı Devleti'nin aksayan yönlerini, bozulan toplum yapısını ve değişen anlayışları da eleştirir. Aynı şekilde asrın önemli şairlerinden Sümbülzade Vehbî de oğluna hitaben yazdığı *Lutfiyye*'si nasihatnâme türünün örneklerindedir (Pala, 2006: 410).

XIX. asırda nasihatnâme türü eserler, eskisi kadar ilgi görmeyip kısa manzumeler şeklinde kaleme alınmıştır. Erzurumlu Mehmed Şerîfi'nin 1810 yılında tamamlanan *Pend-i Gülîstân-ı Şerîf*'i bu yüzyılın kitap hacmindeki tek nasihatnâmesidir (Pala, 2006: 410).

İslam dininin emir ve yasakları ile gelenek ve töre ahlâkî içinde yapılması veya yapılmaması gereken davranışları konu alan nasihatname türü kitaplar, sadece yazıldıkları dilde sınırlı kalmayıp diğer birçok dile de tercüme edilmiştir. En fazla tercüme edilen türler arasında olan nasihatnameler, Klasik Türk edebiyatında oldukça mühim bir yer tutmaktadır.

İmâm-ı Gazzâlî'nin telif ettiği *Nasihatü'l-Mülûk* isimli eser, Fars edebiyatında nasihatname ve siyasetnâme türündeki önemli metinler arasında sayılır. İmâm-ı Gazzâlî, dönemine damga vurmuş bir şahsiyet olması hasebiyle devrin sultanına hitaben telif ettiği eseri

oldukça fazla ilgi görmüştür. Öyle ki yazıldığı dönemden beri muhtelif dillere tercümesi yapılmıştır.

I. BÖLÜM

İmâm-ı Gazzâlî

Hayatı

İmâm-ı Gazzâlî, ünlü İslam âlimleri arasında şüphesiz ki en başta yer alan isimlerden biridir. Yaşadığı dönemin üstünden dokuz asır geçmesine rağmen eserleri ve fikirleri İslam dünyasında bütün canlılığıyla yaşatılmaktadır. Devrinde “Hüccetü’l-İslam” lakabıyla tanınan İmâm-ı Gazzâlî’nin asıl adı Ebû Hâmid Muhammed bin el-Gazzâlî’dir. İmâm-ı Gazzâlî, milâdî 1058 senesinde Tûs şehrinde (bugünkü Meşhed) doğdu. Ailesi hakkında bilgiler son derece azdır. Muhtemelen tasavvufa eğilimi bulunan babası Muhammed, bir yandan Tûs’taki iplikçi dükkânında el emeği ürününü satarak geçimini sağlarken bir yandan da aydın çevreyle ilişki kuruyor, katıldığı cami derslerinde bilgisini arttırıyor, hatta imkânı ölçüsünde ilim erbabına maddî destek sağlıyordu. Bu arada oğulları Muhammed ve Ahmed’in de iyi bir öğrenim görmelerini arzuluyordu. Onları dilediği gibi okutmaya ömrünün yetmeyeceğini anlayınca bir sûfî dostundan oğullarının eğitimiyle ilgilenmesini rica etti. Gazzâlî muhtemelen ilköğrenimini bu baba dostunun desteğiyle görmüştür. (Çağrı, 1996: 489-490). Bu baba dostunun desteğiyle Gazzâlî tasavvuf yoluna girdi. İleri düzeydeki ilköğrenimine 465’te (1073) Ahmed b. Muhammed er-Râzkânî (Râzekânî) adlı âlimden fıkıh dersleri alarak başladı. Gazzâlî daha sonra Cürcân’a giderek burada İsmâilî denilen bir zatın öğrencisi oldu (Şekerci, 2020:4).

Nakledildiğine göre beş yıl süren Cürcân’daki öğreniminden sonra bir katile içinde Tûs’a dönerken soyguncular tarafından yolu kesilir ve her şeyleri alınır. Gazzâlî eşkıyanın peşine düşer ve reislerinden hiç olmazsa ders notlarının geri vermesini ister; Cürcân’a sırf o notlardaki bilgileri edinmek için gittiğini söyler. Eşkîya reisi, bilgileri hâfızasına yerleştirmek yerine kâğıtlarda bırakmasından dolayı onunla alay eder; notlarını da geri verir. Bu eleştiriyi Allah’ın bir ikazı sayan Gazzâlî üç yıl içinde notların tamamını ezberlediğini belirtir (Çağrı, 1996: 490).

Gazzâlî, ilmî imkânlar yanında muhtemelen böyle bir maddî imkânı da kullanmak düşüncesiyle 473’te (1080) Tûslu bir grup gençle birlikte Nîşâbur’a giderek buradaki Nizâmiye Medresesi’ne girdi ve dönemin en tanınmış kelâm âlimi olan İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî’nin öğrencisi olma şansını elde etti (Çağrı, 1996: 490).

Esasen en başta kelâmcılığıyla tanınan ve belki de ilk defa kendisini kelâma yönlendirmiş olan hocası Cüveynî’nin felsefeye de âşinalığı vardı. Gazzâlî, hocasından felsefeye dair bilgiler edinmiş ve bu alanda da kendisini geliştirmiştir (Çağrı, 1996: 491).

Cüveynî'nin vefatı üzerine (478/1085) Nizâmülmülk'ün nerede olduğu bilinmeyen karargâhına gitmesi Gazzâlî'nin hayatında önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Tanınmış vezir Nizamü'l-Mülk'ün huzurunda yapılan bir tartışmada Gazzâlî herkesi susturarak Nizamü'l-Mülk'ün dikkatini çekti. Bunun üzerine Nizamü'l-Mülk onu 1091 yılında Bağdad'daki Nizamiye medresesinin müderrisliğine atadı. Etrafına kalabalık bir talebe kitlesi toplandı. Şöhreti gittikçe arttı. Halk tarafından oldukça saygı gösterilen biri oldu (Gülle, 2020: 5).

Aradan dört yıl kadar geçtikten sonra Gazzâlî bu parlak hayatını terk edip Şam'da inzivaya çekildi. Tasavvufi bir hayat yaşamak isteyen Gazzâlî ara sıra Kudüs ve Hicaz'a gidip geldi. Fahrü'l-Mülk onu yeniden öğretim hayatına yani Nişabur Medresesine çağırdı. Gazzâlî bir süre direndi ise de, neticede vezirin çağrısını kabul etmek zorunda kaldı. Bir yıl kadar Nişabur'da ders verdikten sonra, memleketi olan Tus'a çekildi. Orada öğrencilerine en büyük eseri olan *İhyâ*'dan dersler verirken hastalandı ve H. 505 /M.1111 yılında vefat etti (Şekerci, 2020: 4).

Gazzâlî ile ilgili hemen bütün kaynaklar onun fıkıh, kelâm, tasavvuf, felsefe, eğitim, siyaset, ahlâk gibi dinî ve aklî ilimlerde söz sahibi, İslâm bilim ve düşünce tarihinde eşine az rastlanır bir âlim ve düşünür olduğu hususunda birleşirler. Gazzâlî'nin bu çok yönlülüğü ve yetişmişliği, üstün yetenekleri, kolay ikna olmayan mizacı, ilmî ve fikrî bağımsızlığa düşkünlüğü yanında gerçeğe ve kesin bilgiye derin iştiyakının bir sonucudur. Bizzat kendisi, gerçeği bulma ve kavrama arzusunun fitratından gelen bir özelliği olduğunu, bundan dolayı daha çocuk denecek yaşta iken taklit bağından ve göreneğe dayalı inançlardan sıyrıldığını ifade eder (Çağrıcı, 1996: 502).

Eserleri

İmâm-ı Gazzâlî, İslami ilimlerin hemen hemen bütün dallarında devrinin en parlak eserlerini vermiştir. Bu sebeple hem fakih hem mütekellim hem filozof hem de mutasavvıf bir şahsiyettir. Çok sayıda ve çok çeşitli alanlarda eserler kaleme alan Gazzâlî'nin 500'e yakın eserinin olduğu fakat günümüze ulaşan eserlerin sayısının ise takriben 75 olduğu bilinir. (Gülle, 2020: 7). Bunlardan birkaçı aşağıda verilmiştir.

1. *İhyâ'u Ulumi'd-Dîn*¹⁴

Gazzâlî'nin en meşhur eserlerindedir. Bu eserde fıkıh ile tasavvuf dört bölümde anlatılmıştır. Her bölüm de on kitaba bölündüğünden eserin tamamı kırk kitap tutmaktadır (Gülle, 2020: 7) “Rub‘u'l-ibâdât” başlıklı ilk bölümde; ilim, akaid, temizlik, namaz, zekât, oruç,

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed A. Müftüoğlu, “*İmam Gazali İhya-u Ulumi'd-Din*”, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2020.

hac, Kur'an tilâveti, zikir ve dua, virdler ve gecelerin ihyası konuları ele alınmıştır. “Rub‘u’l-âdât” başlığını taşıyan II. bölümde; Gazzâlî’nin İslâmî bir aile, devlet, toplum ve iktisat düzeninin teorik temelini ortaya koymaya çalıştığı ve bunu büyük ölçüde başardığı görülmektedir. “Rub‘u’l-mühlikât” başlıklı III. bölümde insanın mânevî, ahlâkî yönü, nefsin terbiye edilmesi, yeme içme gibi konuları ele alınmıştır. “Rub‘u’l-münciyât” başlığını taşıyan son bölümde ise tövbe, sabır ve şükür, havf ve recâ, fakr ve zühd, tevhid ve tevekkül, muhabbet, şevk, üns ve rızâ; ölüm ve âhiret hayatı konuları incelenmiştir (Çağrı, 2000: 10-11). *İhyâ*, yazılışından bu yana ilim âleminde en çok okunan eserler arasındadır. Muhtelif şerhleri, açıklamaları ve kısaltmaları yapılmıştır

2. *El-Munküzü mine’d-dalâl ve’l-Mûsil ilâ zi’l-İzzi ve’l-Celâl*¹⁵

İmâm-ı Gazzâlî bu eserinde hakikate ve hidayete nasıl eriştiğini anlatmakta ve çeşitli fırkaları inceleyerek tenkit etmektedir (Gülle, 2020: 7). Eserin giriş kısmında, hakikati ararken duyulara ve akla dayanan bilgilerin gerçekliği konusunda derin bir şüpheye düştüğünü, kendisini bütün deneysel ve aklî bilgilerin dayandığı temellerden şüphelenmeye kadar götüren, bu kriz döneminin iki ay kadar sürdüğünü anlatan Gazzâlî, “Allah’ın kalbine attığı nur” sayesinde yeniden sağlığına kavuştuğunu ve aklın zorunlu bilgilerini bütün kesinliğiyle kabul ettiğini belirtir. Hakikati araştıranların sadece dört gruptan ibaret olduğunu söyler. Kelâmcılar, bâtınîler, filozoflar ve sûfilerden oluşan bu grupların bilgi anlayışları ve yöntemleri hakkında kendi kaynaklarına dayanarak yaptığı incelemelere ve ulaştığı sonuçlara dair bilgi verir (Çağrı, 2006: 16).

3. *Tehâfütü’l-Felâsife*¹⁶

Felsefeye ilgi duyan Gazzâlî, belli bir süre Fârâbî ve İbn Sînâ’nın eserleri üzerinde yoğunlaşır. Daha sonra felsefe alanında kendisini kanıtlamak için önce *Makâsidü’l-felâsife* adlı eserini ardından *Tehâfütü’l-Felâsife*’yi yazar. *Tehâfütü’l-Felâsife* isimli eser; bir giriş, dört mukaddime, yirmi konunun incelendiği “İlâhiyyât” ve “Tabiiyyât” başlıklı iki bölümle kısa bir hâtimeden oluşmaktadır. Gazzâlî, üzerinde durduğu yirmi konunun on yedisinde filozofların görüşlerini yetersiz ve hatalı görerek eleştirilerde bulunur (Kaya, 2011: 313).

4. *Kimyâ-yı Saâdet*¹⁷

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdurrezzak Tek, “*Hakikat Arayışı el-Münkız Mine’d-Dalâl (Türkçe=Arapça); El-Münkız Mine’d-Dalal İmam Gazzâlî*”, Bursa Akademi Yayınevi, 2020.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. İmam Gazzâlî, “*Tehâfütü’l-Felâsife Filozofların Tutarsızlıkları*”, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2021.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Arslan, “*Hüccetü’l-İslâm, Zeynü’d-Din İmam Gazâlî Kimyâ-yı Saâdet Noksansız Tercümesi*” Merve Basım Yayınevi, 2004.

Gazzâlî bu eserinde; iman, amel ve tasavvuftan bahseder. *İhyâ*'nın Farsça'ya çevrilmiş kısa bir tercümesi mahiyetindedir (Gülle, 2020: 8). Gazzâlî bu eserinde , Allah'ı tanımak ve tenzih etmekten başlayıp tüm dünyevî ve uhrevî hususlara değinerek okuyucuların birçok konuda bilgi sahibi olmasını amaçlamıştır.

5. *Bidâyetü'l-Hidâye*¹⁸

Din ve ahlâk bilgilerini öğreten ve halka hitap eden bir eserdir. Didaktik öğretici mahiyetinde, herkesin anlayabileceği bir dille yazılmıştır (Gülle, 2020: 8). İmâm-ı Gazzâlî, ilmin asıl maksadının sâhibini hidâyete erdirmek olduğunu ifade ettiği bu eserinde “Ben bu risâlede hidâyetin bidâyetini haber vereceğim.” der ve elde edilmesi takvâ ve ihlas ile mümkün olan hidayet yolunu gösterir.

Nasîhatü'l-Mülûk

Çalışmamıza konu olan bu eser tahminen M. 1105/1111 yılları arasında Farsça olarak telif edilmiştir. *Et-Teberrü'l-Mülûk fî Nesâyihî'l-Mülûk* diye Arapçaya tercüme edilen eser daha sonra birçok esere kaynaklık etmiştir. İmâm-ı Gazzâlî' nin eserini Muhammed bin Melikşâh'a hitaben yazmıştır. Fakat Esad Efendi Kütüphanesi'nin 2921 numarasındaki diğer bir Arapça tercüme eserde ise İmâm-ı Gazzâlî'nin eserini Sultan Sencer'e ithaf ettiği yazılmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde ise İmâm-ı Gazzâlî'nin eserini Melikşâh'ın oğlu Muhammed Tapar'a hitaben yazdığı belirtilmiştir. Çalışmamızın konusu olan Seyyid Mehmed Lutfi'nin *Terceme-i Nasîhatü'l-mülûk* isimli eserinde ise İmâm-ı Gazzâlî'nin eserini Muhammed bin Melikşâh'a ithafen yazdığı söylenir. Bu nedenden ötürü İmâm-ı Gazzâlî'nin eserini kime ithafen yazdığı kesin ve net olarak bilinmemektedir.

Yedi bölümden oluşan eserin birinci bölümünde İmâm-ı Gazzâlî, İslam dininin şartları ve iman ağacının kökleri hakkında bilgilendirmelerde bulunmuştur. Aynı zamanda devlet yönetiminin önemine ve Müslüman bir melikte bulunması gereken özelliklere değinmiştir. İkinci bölümün tamamını adalet ve siyasete ayırmıştır. Üçüncü bölümde devletin başında bir emirin gerekliliği ve emirde bulunması gereken hususiyetlere örnekler vermiştir. Dördüncü bölümde devlet hazinesi ve vergi politikası hakkında görüşlerine, beşinci bölümde devletin başındaki melikin yardımcılarında bulunması gereken meziyetlere yer vermiştir. Altıncı bölümde devletin devamlılığını sağlayan şartları sıralamıştır. Son bölümde ise devlet ile halk arasındaki münasebete değinmiştir.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Eyüp Sabri Paşa, Mehmet Asağ, “*İmâm Gazzâlî Nihayetin Başlangıcı Bidâyetü'l-Hidâye Tercümesi Esbâbu'l-İnâye fî Tercemeti Bidâyeti'n-Nihâye*”, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2021.

İmâm-ı Gazzâlî eserini kaleme alırken şüphesiz ki başvurduğu en büyük kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Eserde nasihatler, İslam dininin emir ve yasaklarını Kur'an-ı Kerim'i kaynak olarak toplumun örf ve adetleriyle bağdaştırmıştır. *Nasihatü'l-Mülûk*'un kaynakları arasında Kur'an-ı Kerim dışında Hz. Peygamber'in sünneti ve hadislerinin de büyük etkisi vardır. Nitekim asr-ı saâdetde Hz. Peygamber'in hem peygamberlik hem de İslam ülkesinde başkanlık yaptığı hepimizin malumudur. Öyle ki Hz. Peygamber devlet başkanları için en güzel örnek olmuştur.

İmâm-ı Gazzâlî'nin dinî-ahlakî konulu bu eseri genel anlamda çok rağbet görmüş ve birçok dile çevrilmiştir. *Nasihatü'l-Mülûk*'ta adalet, kahramanlık, cömertlik, ibâdet, alçakgönüllülük gibi bahisler konu edilmiştir. Öyle ki Gazzâlî'nin başka dillere en çok tercüme edilen eserleri arasındadır. Bu tercüme hakkında bilgilerin verildiği ilk kaynak Fritz Meier'in 1939'da akademik bir dergide neşredilen tanıtım yazısıdır. Meier, *Nasihatü'l-Mülûk*'un Tahran baskısı münasebetiyle yazdığı tanıtım yazısında eserin Türkçe tercümelerine de bir bölüm ayırmış ve beş ayrı tercüme tanıtmıştır. Ancak İslam Ansiklopedisinde Câsim Avcı'nın yazdığı "*Nasihatü'l-Mülûk*" maddesinde de sadece üç tercümenin ismi zikredilmiştir. Bu üç tercüme Âşık Çelebi, Kınalızâde Ali Efendi ve Vücûdî'nin tercümeleridir (Casim, 2006: 411). Devlet başkanları adına yazılan bu türdeki eserlerde amaç, içerdiği değer yargıları ile idarecilerin iyi bir başkan olmalarının başında iyi bir insan olabilmelerini sağlamaktır. Bu nedenle sadece devlet başkanlarının değil her kesimden insanın okuyup fayda bulacağı türden bir eserdir.

Nasihatü'l-Mülûk'un Türkçe Tercümeleri

Gazzâlî'nin siyasetname ve nasihatname türünün öncü metinlerinden biri olan bu eseri, Farsça olarak yazılmıştır. Daha sonra Gazzâlî'nin öğrencilerinden Safiyyüddin Ali b. Mübârek b. Mevhûb el-İrbîlî, Musul Atabegi Alp Kutluğ adına *et-Tibrü'l-mesbûk fi Nasîhati'l-mülûk* adıyla Arapçaya çevirmiş ve eser daha ziyade bu Arapça tercümesiyle meşhur olmuştur. Türkçeye yapılan tercümelerde de büyük oranda bu Arapça tercümenin kaynak alındığı görülmektedir (Avcı, 2009: 411).

Nasihatü'l-Mülûk'un Türkçe tercümeleri şu şekildedir:

Abdussamed b. Seydî Alî b. Dâvûd Diyarbekrî (ö. 1539'dan sonra), *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*

Nasîhatü'l-Mülûk'un bilinen ilk Türkçe tercümesidir. Kahire Üniversitesi'nde 7057 numarada bulunduğu ifade edilen tercümenin 53 varaktan oluştuğu tespit edilmiştir (Yazar, 2013: 116).

Ahmed b. Mu'allimzâde el-Edhemî, *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*

Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 3902 numarada bulunan bu tercüme, Ahmed b. Mu'allimzâde el-Edhemî tarafından kaleme alınmıştır. Eserden alınan bilgiye göre, mütercim bir gün Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-mülûk* adlı eserini mütalaa ederken ansızın bir ses işitir. Bu ses, kendisine bu eserdeki birkaç hikâyeyi tercüme edip Rüstem Paşa'ya sunmasını söyler. Mütercim de bu gaybî sese uyarak *Nasîhatü'l-Mülûk*'u tercüme etmeye karar verir. Mütercimin, Rüstem Paşa'ya sunduğu eserine Alî b. Mübârek'in Arapça tercümesi kaynak olmuştur (Yazar, 2013: 116-117).

Âşık Çelebi, Pîr Mehmed b. Alî b. Mehmed el-Bursevî (ö. 1572), *Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk fî Nesâyihî'l-Vuzerâ ve'l-Mülûk*

Âşık Çelebî, Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk* isimli eserini Arapçasını esas alarak Türkçeye tercüme etmiştir. Çelebî, eserini dönemin padişahı Sultan Süleyman'a ve veziri Rüstem Paşa için tercüme ettiğini belirtmiştir. Eser Filiz Kılıç ve Tuncay Bülbül tarafından neşredilmiştir. (Kılıç ve Bülbül, 2017)

Alâyî b. Muhibbî (Muhyî) eş-Şerîf eş-Şîrâzî (XVI. yüzyıl –II. Selim devri-), *Neticetü's-Sülûk fî Nasîhati'l-Mülûk*

XVI. asırda yapılmış *Nasîhatü'l-Mülûk*'un bir diğer tercümesi de Alâyî'ye aittir. Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sında¹⁹ hayatı hakkında bilgi bulunan bu zat aslen İranlı olup Konya'da Mevlânâ'nın dergâhında uzun bir süre bulunduğu belirtilir. Toplam 12 nüshası bulunan bu eserin nüshaları oldukça hacimlidir. Nüshaların hacminden de anlaşılacağı üzere, Alâyî girişteki açıklamaları doğrultusunda kaynak metni sadece tercüme etmemiş; önemli oranda eklemelerde de bulunmuştur. Tercümeye sebep olan kişi Kanuni Sultan Süleyman'ın maktul şehzadesi Bâyezîd'in (1521-1561) lâlâsı Sinân Bey olarak geçerken diğer nüshalarda bu ismin II. Selim (1524-1574) olarak değiştirildiği görülmektedir. Bu durum, Alâyî'nin tercümesini sonradan tekrar düzenleyerek Sultan II. Selim'e sunduğunu gösterir. (Yazar, 2013:

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk: Haz. Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı (İnceleme - Metin)*, Kültür Eserleri Dizisi-470, Ankara, 2018.

112). Eser üzerine 2017 yılında tamamlanmış bir yüksek lisans tezi ve 2022 yılında tamamlanmış bir doktora tezi mevcuttur. Muhammed Salih İzgöer tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde Alâî b. Muhibbî hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca *Netîcetü's-sülûk fî nasîhati'l-mülûk*'un Muhibbî'ye aidiyeti, yazılış amacı ve tarihi, ayrıca nüshaları ve şerh tekniğine değinilmiştir. Aynı şekilde Zehra Öztürk tarafından hazırlanan doktora tezinde de tenkitli metin ve inceleme kısmı yer almaktadır.

(Mütercimi belirsiz), *Âdâbü'l-Mülûk (Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk)*

XVI. asırda tercüme edilen eser, II. Selim döneminde yazılmıştır. Mütercimi belirsiz olan eserin ulaşılabilen tek nüshası, Manchester'deki John Rylands Üniversitesi Kütüphanesi'nde 73 numarada 1b-62b yaprakları arasında bulunmaktadır. Mütercim eserinin başlarında, Gazzâlî'nin Farsça olarak kaleme aldığı eserin Arapça tercümelere varken Türkçe tercümelemelerinin olmamasının eserini yazmasına vesile olduğunu söyler. Eserin sonunda yer alan istinsah kaydına göre, tercümenin ismi *Âdâbü'l-mülûk* olup 1117/23 Şubat-5 Mart 1706 yılında Sâlih b. Abdülkerim b. Sâlih tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır (Yazar, 2013: 123). Ahmet Akdağ tarafından eser üzerine yapılan bir çalışma mevcuttur. (Akdağ, 2014)

(Mütercimi belirsiz), *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*

Tercümenin elde edilen dört nüshasında da mütercimine ve tercüme tarihine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. En eski tarihli nüsha 1586 tarihini gösterdiği için eserin XVI. asrın sonlarına doğru tercüme edildiği söylenilebilir (Yazar, 2013: 128).

Vücûdî, Mehmed b. Abdülazîz (ö.1612), *Fevâyahü'l-Sülûk fî Nesâyahü'l-Mülûk (Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk fî Nesâhiyi'l-Mülûk)*

Vücûdî mahlaslı Mehmed b. Abdülazîz, XVII. asrın başlarında *Nasîhatü'l-Mülûk*'un Arapça tercümesinden eseri Türkçeye tercüme etmiştir. Mütercim eserde sadece sultanlara yönelik nasihatler olmadığını onun her insanın kendisine ait çıkarımlar bulabileceği bir eser olduğunu ifade eder. Vücûdî, okuyan ve dinleyenler için kolaylıkla anlaşılması için, tercümesini sanatlı bir üsluptan ziyade sade bir üslupla kaleme aldığını da açıklar. (Yazar, 2013: 128). Eser, Turgut Tok tarafından yayınlanmıştır. (Tok, 2009)

Abdülcelîl b. Mollâ Cemîl (ö. 1734'ten sonra), *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*

Nasîhatü'l-Mülûk'un Arapça tercümesinden Türkçeye tercüme edilen bir diğer eser de Abdülcelîl b. Mollâ Cemîl'in eseridir. Molla Cemîl hakkında, Osmanlı dönemiyle ilgili biyografi eserlerinde müstakil bir bilgi bulunmamaktadır.

XVIII. yüzyılda yapılan tercümesinin tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde Fatih koleksiyonu 3479 numarada bulunmaktadır. Nüshanın zahriye bölümünde Sultan Mahmûd b. Mustafa'ya ait (I.Mahmud) tuğralı temellük mührü ve vakıf kaydı bulunmaktadır (Biner, 2016,45-46). Eser üzerine yazılmış bir makale mevcuttur (Biner, 2016).

(Mütercimi belirsiz), *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*

Nasîhatü'l-Mülûk'un mütercimi belirsiz bir diğer tercümesi de Almanya'da bulunmaktadır. Eserin mütercimi, tercüme tarihi ve kime tercüme edildiğine dair bir bilgi veya işarete rastlanılmamıştır (Yazar, 2013: 128).

Hatîb, *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*

Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1951 (77 yaprak, 15 st.) numarada bulunan tercümenin sonu eksiktir (Yazar, 2013: 128-129).

Ahmed b. Halîl –Manisa Müftüsü, *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*

Mütercim eserini *Nasîhatü'l-Mülûk*'un Arapça tercümesinden Türkçeye çevirdiğini ve onda çok fazla eklemeler yapmadığını da belirtir. Herkesin anlayabileceği sade ve anlaşılır bir üslup kullanılmıştır (Ceyhan, 2022: 36, 39).

(Mütercimi belirsiz), *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*

Mütercimi belirsiz bir diğer *Nasîhatü'l-Mülûk* tercümesi, Mısır Milli Ktp. Tarihi Talat 100 numarada bulunur. Bu tercümenin yazarı hakkında bilgi bulunamamıştır. (Yazar, 2013: 129).

II. BÖLÜM

Seyyid Mehmed Lutfî ve *Terceme-i Nasîhatü'l-Mülûk*'ı

Hayatı

İmâm-ı Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk* adlı eserinin Türkçe çevirilerinden biri olan *Terceme-i Nasîhatü'l-Mülûk* isimli eser XIX. asırda Seyyid Mehmed Lutfî (öl.1850-51'den sonra) tarafından kaleme alınmıştır. Mütercim hakkında yapılan araştırmalar sonucu herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Dolayısıyla nerede ve ne zaman doğduğu bilinmeyen mütercimin hayatı hakkındaki bazı bilgiler, tercüme ettiği eserinde tespit edilmiştir.

Eserin girişinde, tercüme yapan ismini anmamaktadır; ancak eserin sonunda yer alan şu kayıta mütercimin isminin Seyyid Mehmed Lutfî el-Ürgübî olduğunu tercümesini de 1267/1850-51 senesinde tamamladığını anlamaktayız:

“... tercemetü'l-kitâb bi'avillâhi'l-meliki'l-vehhâb fi yedi 'abdü'l-'âciz es-Seyyid Muḥammed Lutfî el-Ürgübî ... fi seneti seb'a ve sittin ve mi'eteyn ve elf...” (Seyyid Mehmed Lutfî, vr. 96b).

Seyyid Mehmed Lutfî'nin, tercüme ettiği eserin sebep-i telif bölümünden alınan bilgilere göre XIX. asrın etkili sadrazamlarından biri olan Mehmed Hüsrev Paşa (öl. 1855) tarafından İstanbul'da hâfiz-ı küttâb hizmetiyle istihdam edildiği bilinmektedir. Lutfî, Mehmed Hüsrev Paşa'nın bir sohbet meclisinde Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk* isimli eserinin tercüme edilmesinde büyük fayda olacağını söylemesi üzerine eseri çevirdiğini belirtir. Eserde bu olay şöyle anlatılmaktadır:

“...Meḥemmed Hüsrev Paşa nalallâhu maḥşûdehu bimâ yeşâ ḥâzretlerinüñ zıll-ı zâlil ve merḥamet ihtivâlarında ve verâ-i perde-i celâliyyeden ilhâm-ı rabbânî ve iḥşân-ı mine'n-ni'âmi buyurılan kitâbcı ḥizmet-i devletlerinde müstaḥdem iken mübârek ṭab'-ı pâk-i enverlerüñ müzâkere-i 'ulûm ve mübâḥaşe-i manṭûk u mefhûm semtine mâ'il olup mecâlis ü maḥâfillerinde tetebbu'-ı âşâr-ı selef ve tefeḥḥu-ı şer'î ve şer'î cihetine maşrûf u ma'tûf olmağla iftiḥârü'l-muḥakkiḳîn ve 'umdetü'l-müdaḳkiḳîn Mevlânâ İmâm-ı Gazzâlî ḳaddesa'llâhu sırrahu'l-'azîz ḥâzretlerinüñ pesendide-i fużalâ-yı devrân olan Neşâyiḥü'l-Mülûk ismiyle müsemmâ ḳılınan nüṣṣa-i mergûbesin 'ibâret-i Türkî ile terceme olunsa nef' i eşmel ü etemm olurdu buyurup ba'dehu kitâb-ı mezbûruñ lisân-ı feşâḥat-beyân-ı 'Arabîden Türkîye naḳl olunmasını bu 'abd-i 'adîmü'l-istiṭâ'alarına fermân buyurdılar...” (Seyyid Mehmed Lutfî, vr. 2a).

Yazarın kaynaklarda *Terceme-i Nasîhatü'l-Mülûk* dışında başka bir eserine rastlanılmamıştır.

Terceme-i Nasihatü'l-Mülûk

Seyyid Mehmed Lutfî, eserini XIX. asrın sadrazamlarından biri olan Koca Hüsrev Paşa'nın isteği üzerine kaleme almıştır. Lutfî, tercümenin giriş bölümünde Mehmed Hüsrev Paşa (öl. 1855) tarafından İstanbul'da hâfız-ı küttâb hizmetiyle istihdam edildiğini belirtmiştir. Paşa'nın sohbet meclislerine katıldığı ve Gazzâlî'nin *Nasihatü'l-Mülûk* isimli eserinin tercüme edilmesinde büyük fayda olacağını söylemesi üzerine Seyyid Mehmed Lutfî eseri tercüme ettiği anlaşılmaktadır.

Yazar, *Terceme-i Nasihatü'l-Mülûk*'ı Türkçeye aktarırken süslü ifadeler kullanmaktan kaçınmıştır. Sadece eserin giriş kısmında süslü nesri tercih etmiştir:

“Hamd-i bî-hadd şol Hudāya ki mefâtiḥ-i imān ile ḳulüb-ı ‘ulemāyı feth eyledi. Ve şükr-i bî-hadd şol Mevlāya ki mesābih-i ikān ile ‘irfānuñ şudūrların şerḥ eyledi. Efḍal-i şalavāt ve ekmel-i taḥiyyāt bedr-i maḥlūḳāt ve şadr-ı mevcūdāt Aḥmedü'l-‘ālemīn cemī‘-i aḳvāl u ef‘ālinde ve nūr-ı cemāl-ilāhiyye ile mişḳat şadı ḥūr olan ser-defter-i ‘ālem ve Nebiyy-i muḥterem şalla’llāhu te‘ālā ‘aleyhi ve selleme olsun ki vech-i ‘arzı zulemāt-ı küfrden taḥḫir idüp ḳulüb-ı müminīni neşāyiḥ-i Nebevīyesiyle müzeyyen ḳıldı...” (Seyyid Mehmed Lutfî, vr. 1b).

Asıl konunun işlendiği kısımda sade ve yer yer orta nesir örneği görülür. Eser nasihatname türünden olduğundan mütercim okuyan herkesin anlayabileceği ve dersler çıkarabileceği bir dil kullanmıştır.

“...Ey melik ancak ‘adl ü ‘ādālet ‘aḳluñ kemāliyle olur. Bir pâdişāh ki kemāl-i ‘aḳlıyla mevşūf olmadıḳca andan ‘adālet me‘mül u maḳşūr olmaz. Ve kemāl-i ‘aḳl cemī‘-i eşyāyı kemāliyle idrāk idüp ve bâḫınlarınuñ ḫaḳīḳatlerini kemāliyle idrāk idüp ve zevāhirlerine maḡrūr olmamaḳdur...” (Seyyid Mehmed Lutfî, vr. 8b).

Dini anlatıların çok olduğu ve İslam dininin esaslarını da içerisinde barındıran eserde Kur’ân ayetlerine yer verilmiştir. Lutfî, eserinde tarihi şahsiyetlerin yönetim biçimlerinden bahsederken anlatımını güçlendirmek için az da olsa atasözlerinden de yararlanmıştır. Eserde iki tane arapça atasözü yer almaktadır. Bu atasözlerini transkripli metinde Arap harfleriyle aynen aktarılmıştır. Aynı zamanda eserde Arapça şiirden bir alıntı yapılmıştır. Bu alıntı şiir de Arap harfleriyle aynen aktarılmıştır.

Yazar, eseri nasıl tercüme ettiğini eserinin başında genel olarak açıklamıştır. Buna göre tercümedeki asıl amacının idarecilere siyaset ilmini aktarırken aynı zamanda Müslüman bir idarecide olması ve olmaması gereken niteliklerden bahsetmektir. Bunu tarihte başkanlıklarıyla

ün yapmış tarihî şahsiyetlerin hayatlarından kıssalarla anlatır. Seyyid Mehmed Lutfî, eserinin tamamını mensur bir şekilde ele almıştır.

Eserin Muhtevası

Terceme-i Nasîhatü'l-Mülûk, çeşitli hikâyeler, peygamber kıssaları, tarihî şahsiyetlerin hayatlarından kesitler ve bu kişilerin davranışlarından örneklerle verilen mesajlardan oluşur. İçerdiği ibret verici hadiselerle sadece bir devlet adamının değil bütün insanlara öğüt verici mahiyetindedir. Metinde zaman zaman peygamber kıssalarından ve dört halifenin hayatlarından örnekler verilmiş; Me'mun, Nûşirevân gibi hükümdarların menkıbeleri de anlatılmıştır. Bu anlatış tarzı, esere bir canlılık katmış, soyut fikirlerin okuyucu tarafından daha kolay kavranmasını sağlamıştır.

Yazar eserinde, kısa bir girişten sonra on başlık altında kısa kısa İslam dininin esaslarına değinir. Bu esasların özeti şu şekildedir:

Birinci esasta, imanın temeli olan itikad üzerinde durulur. Allah'ın bütün âlemin yaratıcısı, tek ve biricik olduğuna değinilir. Her şeyin O'na muhtaç olduğu ve O'nun ise hiçbir şeye muhtaç olmadığı, varlığının kendisiyle olduğu, her şeyin varlığının da O'nunla olduğu anlatılır:

“...aşl-ı îmân olan i' tîkâd-ı câzim ile i' tîkâd itmek cemî' -i insâna vâcibdür ki cümlesi maḥlûk olup 'ademden vücûda gelmede bir ḥâlîka muḥtâcdurlar. O da 'âlem-i eflâkuñ ve arâzînuñ ve derûnlarında mevcûd olan kâffe-i maḥlûkâtuñ ḥâlîkıdır...” (Seyyid Mehmed Lutfî, vr. 3b).

İkinci esasta, Allah'ı tenzih etmeyi anlatır. Allah'ın suret ve kalıbının olmadığı, hiçbir şeyin O'na benzemediği, akla gelen her şeyden uzak olduğu üzerinde durulur. Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğundan, herhangi bir yerin ne içinde ne de üstünde olmadığından bahsedilir.

“...zât-ı Bârî için şüret ve kalıb yokdur. Keyf ile kemden münezzeḥ ve müberrâdur. Ve cümle eşyâlardan bir şeye müşebbih olmayub ve eşyâlardan bir şeyi kendüye mümâşil degildir...” (Seyyid Mehmed Lutfî, vr. 3b).

Üçüncü esasta, Allah'ın büyüklüğü kudreti üzerinde durulur. Kudreti sonsuz olan Allah'ın acz ve noksanlıktan uzak olduğunu, mülkün sahibi ve ancak O'nun mülkünün var olduğu anlatılır:

“...Ḥudâ-yı Lem-yezelüñ ḳudreti ve mülki nihâyet kemâlde mülkinde ve ḳudretinde 'acz ü noḳşân 'arîz olmayub murâdı vefḳ üzre işleyüp dilediğini ḥalk idüp ve dilemediğini terk ider. Semavât-ı seb' ü 'arzîn-i seb' ve 'arş ü kürsî ve kâffe-i zî-rûḥ ḳabzen ḳudretinde ve

taht-ı kahrında ve teşhîrinde ve meşiyetinde olup keyfe mâ-yeşâ' taşarruf ider..." (Seyyid Mehmed Lutfî, vr. 4a)

Dördüncü esasta, Allah'ın sonsuz ilmini, her şeyi görüp işittiğini anlatır. Yerin altından yüksek yerlere kadar olan her şeyin Allah'ın ilmi ile tecelli olduğu üzerinde durulur.

"...Hudâ-yı Lem-yezel cümle ma' lûmı bilicidür. Ve 'ilm-i şerîfi cemî' -i eşyâyı ihâta idüp hiçbir şey 'ilm-i ilâhiyyeden hâric degildir. Mâ-beyne'l-eflâk ve arzeyn tahte'l-turâba gelince cümle-i 'ilmi müstemildür..." (Seyyid Mehmed Lutfî, vr. 4b)

Beşinci esasta, kâinatta var olan her şeyin Allah'ın iradesi ve kudretiyle var olduğu anlatılır. Az-çok, küçük-büyük, iyi-kötü, faydalı-zararlı, ziyade-noksan, rahat-zorluk ve hastalık-sıhhat gibi her şey ancak Allah'ın hikmeti, tedbiri ve takdiriyledir.

"... 'Älemde mevcûd olan kâffe-i zî-rûh ve gayrılar Hudânuñ irâdesi ve meşiyeti iledür. Eşyâlardan bir şey gerek kalîl ve gerek keşîr gerek şağîr ve gerek kebîr gerek hayr ve gerek şer gerek dâr ve gerek nâfi' gerek ziyâde ve gerek noķşân gerek râhat ve gerek meşakķat gerek marîz ve gerek şihhat cümlesi Hudâ-yı Lem-yezelüñ hükmüyle ve tedbiriyle ve meşiyet-i takdîriyledür..." (Seyyid Mehmed Lutfî, vr. 4b).

Altıncı esasta, Allah'ın var olan her şeyi işitip görebilmesi anlatılmaktadır. Bütün malumatı bildiği gibi herşeyi duyan ve görendir. Karanlık gecede karıncanın ayağının sesini işiten Allah'ın duymasının insanoğlu gibi kulakla olmadığından, görmesinin gözle olmadığından bahsedilir.

"...Cemî' -i ma' lûmâta 'âlim oldığı gibi cemî' -i mesmû' âtı işiticidür. Kezâlik cemî' -i mubşîrâtı görıcidür. Karîb u ba' id ziyâ u zulemât Mevlâ-yı müte' âlüñ görmesine nisbeten şey' -i vâhiddür..." (Seyyid Mehmed Lutfî, vr. 5a).

Yedinci esasta, Allah'ın kelamı ve indirdiği kutsal kitaplar üzerinde durulur. Kur'ân, İncil, Tevrat, Zebûr ve bunların dışında kalan indirilmiş kitapların hepsinin Allah'ın kelamı olduğu üzerinde durulur.

"...emr ü nehy kelâm-ı ilâhîsidür. Nitekim 'âlim ve mürîd ve kadîr semî' ve başîr olduğu gibi mütekellimdir. Ve kelâm-ı ilâhîsi maħlûķ degildir. Bizler gibi lisân ile ve âğâz ile tekellümden münezzehdir. Kur'ân ve Tevrât ve İncil ve Zebûr ve sa'ir enbiyâ-yı 'izâma nâzil olan kütüb-i münezzellerüñ cümlesi kelâmu'llâh olup ve kelâm daħı şîfât-ı ilâhiyyedendür..." (Seyyid Mehmed Lutfî, vr. 5a).

Sekizinci esasta, Allah'ın fiilleri üzerinde durulur. Âlemdaki her şeyin Allah'ın mahluku olduğu, tek Yaratıcı'nın O olduğu anlatılır. Aynı zamanda ef' alinde zülmün olmadığı, olmuş ya da olacak olan her şeyin yapıcısı olduğundan bahsedilir.

“...Mevlā-yı müte‘ālūn ef' alinde zulum mümkün degildir. Zīrā zālīm diyü gayruñ mülkünde taşarruf iden kimseye dirler ve hālbūki Mevlā-yı müte‘āl cemī‘ -i mevcūdāta mālīk olup mülkünde keyfe mā-yeşā mutaşarrıfdur. Ve kendüden mā‘ adā mālīk yokdur. Ve geçmiş ve geçecek kendüsinüñ kudretindedür...” (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 5b).

Dokuzuncu esasta, kabir hayatı, ölümden sonra yaşanılacaklardan kısa kısa bahseder. Aynı zamanda ahireti över. Allah'a itaat eden Müslümanların cennetle şerefleleneceği, kötülerin ise cehennemle cezalandırılacağını anlatır.

“...Haqq sübhānehu ve te‘āla hazretleri zī-rūh olan kaffe-i maḥlūkatı iki nev' üzre halk idüp bir nev' i rūh ve bir nev' i cesed ve rūh ile cesedi imtizāc-ı tām ile mümtezic kırup cesedi rūha menzil kıldı. Zīrā mertebe-i āhireti ve manşib-ı ‘uqbāyı bu ‘ālemden kesb u taḥşil ideler ve her bir rūh için muḳadder olan müddet-i miḳdārı cesedinde olup mezbūr müddetüñ hatmi ziyāde ve noḳşān olmayarak tilke-i rūhuñ ecelidür...” (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 5b-6a).

Onuncu esasta, dünyada yapılan kötülüklerin de iyiliklerin de karşılığının alınacağı üzerinde durulur.

“...Ḥudā-yı Lem-yezel bu ‘ālemi şüretinden tebdil idüp cümle zī-rūh olan kaffe-i ḥayvānı eczā'-yı aşıyyelerinden yine halk u icād idüp ervāhlarını bedenlerine dünyāda oldukları gibi nefh idüp ve ḥayāt bulup bir daḥı ölmeseler gerekdür... dünyāda kāfir olan kimseler rüz-ı cezāda ḥor u ḥaḳīr olup ve ehl-i maḥşerüñ ayakları altında nice biñ sene sefil sergerdān olup ba‘dehu muḳārin-i şeyṭān ve ‘avane-i iblis olup nār-ı caḥīm mekān u maḳarları olsa gerekdür diyü i‘tikād itmek lāzımdur...” (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 6a).

Daha sonra “...İmām-ı Gazzālī ḳaddeşa’llāhu sırrahu’l-‘aziz hazretleri buyurur ki...” (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 6a) ile başlayan nasihatler ve ardından gelen kıssalara ayrılmıştır. Aynı zamanda “...Risālet-Penāh şallalāhu ‘aleyhi ve sellem hazretleri buyurdu ki...”(Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 7b) başlıkları altında Hz. Peygamber'in öğütlerine yer verilmiştir.

Devlet başkanlarının nasıl olması gerektiğine değinilmiş; daha sonra bununla ilgili hikāyelere yer verilmiştir.

“...Pādişāh olmak bir emr-i cesīmdür ki hīç bir kimesne anı teshil itmeye ḳādir olamaz. Ama pādişāh olan zāt eger ‘ilmiyle āmil olan ‘ulemāya raḡbet gösterüp dā‘imā ḥuzūrandan

eksik eylemez ise ol zevāt-ı kirāmla ʿarīk-ı ʿadli ve ʿarīk-ı merḥameti eylemeleriyle pādīşāha eshel olup cemīʿ-ı ümürunda işābet itmiş olur...” (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 10a).

Daha sonra eserin çoğunluğunu oluşturan asıl bölümlere geçilmiştir. *Nasihatü'l-Mülûk*'un asıl içeriği on bölümde anlatılmıştır. Bu bölümler tarihi şahsiyetlerin kıssaları ve hikâyeleri ile uzun uzun anlatılmıştır. Bölümlerin içeriği kısaca şu şekildedir.

Birinci bölüm, adalet ve siyaset hususundadır. İmâm-ı Gazzâlî'nin Melikşâh'a nasihatlerinden sonra konuyla ilgili hikâyelere yer verilmiştir. Bu hikâyelerde, Harûn el-Reşîd'in, Fars meliklerinden Ferîdun'un ve Hazret-i Zülkarneyn'in hükümdarlık süreçlerinden bahsedilir.

“...Eger pādīşāh ʿibādullāh beynine cevr ü zulm u fesādı def idüp raʿiyyesine ʿadl ü ʿadālet iderse mülkünde şābit olup cümle aʿdāsına gālib olması muḳarrer olur ammā eger sulṭān raʿiyyesine cevr ü zulm ider ise mülkünde devām olmayup belki zevāli muḳaḳḳ olur. Zirā Risālet-penāh şallallāhu teʿāla ʿaleyhi ve sellem ḫazretleri buyurdı ki pādīşāh kāfir olan raiyyesine zulm ü cevr itmedikçe mülki şābit olur...” (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 20a).

İkinci bölüm, sultanların hikmetleri hususundadır. Bu bölümde diğer bölümlere oranla daha fazla hikâyeye yer verilmiştir. Hz. Ali, Nuşirevan, Ömer bin Abdülʿaziz, Hasan Basri, Hz. Musa gibi İslam dininde iyi bir yönetici olan şahsiyetlerin hayatlarından kesitlere yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, devletin malı üzerindeki hassasiyetten söz edilir. Yöneticinin devletin malını nasıl harcaması gerektiği ve devlet malının nasıl korunması gerektiği kıssalarla anlatılır. Aynı zamanda halktan alınan vergilerin adaletli bir şekilde toplanılması gerektiği konusu üzerinde durulur.

“...ḫaḳḳıyla raʿiyyesinden aḫz-ı ʿöşr ü ḫarāc idüp ḫaḳ olan maḫale şarf idüp isrāfdan ḫazer eylemek lāzımdır. Ve raʿiyyeden aḫz-ı ʿöşr ve saʿir rüsümāt raʿiyyenün zarūreti olup tırur iken ve kendü maʿişetlerine ihtiyāçları var iken bu maḳûle perişānūʿl-ḫāl olan kesānlardan aḫz-ı ʿöşr ve sāʿir rüsümātdan aḫz eylemeklikden gāyet ḫazer eylemek lāzımdır. Ḫattā mezbûrlar kendülerine gelüp biraz kuvvet peydā idüp ʿaḳlını cemʿ eyleyeler...” (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 34a).

Dördüncü bölümde, sultanın sohbetinden çekinme üzerinde durulur. İmâm-ı Gazzâlî yine Melikşâh'a hitap ederek öğütlerde bulunur, daha sonra hikâyeler ve kıssalar anlatılır.

“...‘ Āqıla lâzım olan sultānuñ şöhetinden hazer eyleye. ZİRĀ şıbyānlaruñ ğazābı gibi ğazāb iderler. Ve şıbyānlaruñ ednā şeye rāzı oldukları gibi rāzı olurlar...” (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 47a). “...Sultānuñ kılllet-i vefāsına ‘alāmet ve delālet ol bir vezir ki nice seneler şadākat üzre müstaķim olarak dīn ü dūnyā için hızm itmiş ola ve vezir-i mezbūrı bir mādleden tolayı hıç bir vechle kuşūrı yok iken ‘azl idüp bir dağı hātırına getürmez. Bu ise ‘uķalā beyninde mezmūm olan ef’ āllerden bir fi’ldür...” (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 49a).

Beşinci bölümde, vezirlerin şartlarından bahsedilir. Bir vezirde, yöneticinin yardımcısında bulunması gereken nitelikler hikâyelerle desteklenip aktarılmıştır. “...Vezirūñ bir şartı dağı dā’imā pādīşāha naşihat üzre olmalıdır...” (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 52a) gibi örneklerle vezirin niteliklerinden bahsedilmiştir.

Altıncı bölümde, sırrın gizliliği üzerinde durulur. Özellikle padişah ve vezir ilişkisinden ve padişahın sırlarının hassasiyetle gizlenebilmesi gerektiği anlatılır. Net ve emredici nasihatlerle birlikte yine kıssalar aktarılmıştır.

“...‘ Āqıla lâzımdur ki esrārına bir kimseyi emīn kılamak ğāyet eş‘ab oldığı kendüsünüñ ma‘lūmı ola...” (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 54b). “...Her bir ‘āqıla lâzım olan sırrı münķazī hıfz eylemekde diķķat eyleye. Umūr-ı ‘acibedendür ki sār-i emvāl ve hūzār’in her ne kadar nāzırları çok olur ise zāyī‘ ve telefinden hafv olunmaz ammā bir kimesnenūñ birkaç emīn-i esrārı olur ise ol kadar fāş ile zāyī‘ olur ki sır olmağa hācet mes etmez...” (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 55a).

Yedinci bölümde, tamamen sultana caiz olan ve olmayan haller üzerinde durulur. Bu durumlar tek tek anlatılıp üzerine hikâyelerle zenginleştirilmiştir.

“...Pādīşāha lâzım olan vaķtini fevt itmeye. ZİRĀ her bir ‘amelūñ bir vaķt-i ma‘lūmı vardur. Ve mezbūr ‘ameller vaķt-i ma‘lūmlarında vücūda gelmez ise fā’ide görececek maħalde zarar müşāhede olup ve mesrūr olunacak maħallerde maħzūn olur...” (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 60b).

Sekizinci bölümde, vezirin siyaseti üzerinde durulur. Vezirin devlet yönetiminde takip edeceği yol, hükümdar ile olan münasebeti, karakteri, davranışları vb. konular aktarılır. İmām-ı Gazzālī bunu yaparken ünlü hükümdarların, etkili vezirlerin kıssalarından ibret alıcı kesitlerle anlatımını güçlendirir.

“...Ve vezir-i şādık şol bir zātdur ki pādīşāhı ra’iyyenūñ hilāfı olan bir emrde gördüğü vaķtde aña rāzı olmayup men‘ eyleye. Ve dā’imā hūyrāt u hāsenāt ‘ādeti olup vaķt vaķt pādīşāhı

ḥayr cānibine meyl itdire. Ve dā'imā şer olan şeylerden i' rāz idüp ve pādişāhı daḥı men' eyleye..." (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 80a).

Dokuzuncu bölümde, hikmetli sözlerden ve padişahın bundan nasıl yararlanması gerektiğinden bahsedilir. Hikmetler açıkça verilip daha sonra o hikmeti destekleyeci ibret alıcı hikâyeye geçilmiştir.

"...mevcūd olan cemī' -i nāsuñ belā-yı ' aẓīme giriftār olduklarına üç eşyā sebebdür. Biri ' ilmiyle ' āmil olmayan ' ulemālar umūr-ı devletde mevcūd olur ise cümle-i nāsuñ kār ü kesblerinde berekāt olmayub cümlesi fitne-i ' āẓīme giriftār olurlar. İkinci umūrında diğḳatı olmadıḳ kimseler re' isi oldukları vaḳtde cümle-i ra' iyeden rāḥat selb olub belā-yı ' āẓīme giriftār olurlar. Üçüncü pādişāhuñ vükelāları beyninde birbirlerine ḥāsed olurlar ise mezbūr pādişāhuñ cümle-i umūrı iḥtilāl üzre olub herkesi belā-yı ' āẓīme dūçār olurlar..." (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 88b-89a).

Onuncu ve son bölümde, aklın ve akıllıların üstünlüğü üzerinde durulur. Özellikle devlet başkanlarının ve yardımcılarının akıl ile hareket etmeleri gerektiği anlatılmıştır.

"... Ḥudā-yı Lem-yezel ' aḳl-ı tām dan ve dirāyet-i kāmilden efḍal bir şey ḥalḳ itmemişdür. Ve ḥuşūşen pādişāhlarda ve vüzerālarında ' aḳl-ı tām mevcūd olur ise anuñ medḥine ' ināyet ve kemāline nihāyet yoḳdur. Zirā ' āḳl-ı tām insānuñ vücūdunda ne gibidür. Meyve eşcārlarında olan ruḫūbet gibidür. Zirā bir meyve eşcārında ruḫūbet dā' im oldığı vaḳtde andan intifā' münḳaḫı' olmayub mezbūr ağacuñ meyvelerinden bir vaḳtde fā' ide munḳaḫı' olmaz..." (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 95a-95b).

Şekil Hususiyetleri

Terceme-i Nasihatü'l-Mülûk, genel bir siyasetnâme özelliği taşımakta ve siyaset sanatı dâhil ibâdet, yaratılış, adâlet gibi konuları barındırmaktadır. Bu eserde ideal bir yöneticide olması gereken ahlakî karakterler on bölümde anlatılmıştır. Eserde yer alan hikâyeler, peygamber kıssaları eserin daha iyi anlaşılmasını sağlamış ve metin zenginleştirilmiştir.

Nispeten kısa bir hamdele ve salveleden sonra mütercim gerçekleştirdiği tercüme faaliyetinin sebebini yani Hüsrev Paşa ile yaşanan eserin yazma sürecini açıklamaktadır. Seyyid Mehmet Lutfi'nin de eserini *Nasihatü'l-Mülûk*'un Arapça bir tercümesinden Türkçeye tercüme ettiğini beyan eder:

"...Mevlānā İmām-ı Gazzālī ḳaddesa'llāhu sırrahu'l-' aziz ḥazretlerinüñ pesendide-i fuḫalā-yı devrān olan Neşāyiḫü'l-Mülûk ismiyle müsem mā ḳılınan nüḫḫa-i mergūbesin ' ibāret-

i Türkî ile terceme olursa nef' i eşmel ü etemm olurdu buyurup ba' dehu kitâb-ı mezbûruñ lisân-ı feşâhat-beyân-ı ' Arabîden Türkîye naql olunmasını bu ' abd-i ' adimü'l-istiîâ' alarına fermân buyurdılar..." (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 2a).

Seyyid Mehmet Lutfi'nin *Terceme-i Nasîhatü'l-Mülûk* isimli eserin elimizde bulunan tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 294 numarada yer almaktadır. Rik'a hatla yazılan mensur eser, 96 varak olup her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Eserde toplam ayetlere, atasözlere ve bir Arapça şiirden alıntıya yer verilmiştir. Böylelikle aktarılan hikayeler ve nasihatlerin daha kolay anlaşılması sağlanmıştır. Mütercim, eserini Türkçeye aktarırken süslü ifadeler kullanmaktan kaçınmıştır. Sadece eserin giriş kısmında süslü nesri tercih etmiş ve devamında ise XIX. asrın sade ve yer yer orta nesrini kullanmıştır.

Dil ve Üslup

Seyyid Mehmed Lutfi'nin kaleme aldığı eser genel itibariyle sade nesir örneğidir. Giriş kısmında kısa bir hamdele ve sebep-i telif bölümünde ise süslü nesrin örnekleri görülür. Fakat daha sonra anlatılan kıssalar sade bir dille aktarılmıştır.

Eserin giriş kısmında yer alan süslü nesir tarzından bir örnek aşağıda yer almaktadır:

"...Efđal-i şalavât ve ekmel-i tañıyyât bedr-i mañlûkât ve şadr-ı mevcûdât Añmedü'l- ' âlemîn cemî' -i aqvâl u ef' âlinde ve nûr-ı cemâl-ilâhiyye ile mişkat şadri hûr olan ser-defter-i ' âlem ve Nebiyy-i muñterem şalla'llâhu te' âlâ ' aleyhi ve selleme olsun ki vech-i ' arzı zulemât-ı küfrden taññir idüp kulüb-ı müminîni neşâyih-i Nebevîyesiyle müzeyyen kıldı..." (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 1b).

İmâm-ı Gazzâlî'nin Melikşah'a yaptığı nasihatler ve anlattığı kıssalar ise sade nesir örneklerindedir. Örneği aşağıda verilmiştir.

"...Ey melik ancak ' adl ü ' adâlet ' aklıñ kemâliyle olur. Bir pâdişâh ki kemâl-i ' aklıyla mevşûf olmadıkça andan ' adâlet me'mûl u maqşûr olmaz. Ve kemâl-i ' aql cemî' -i eşyâyı kemâliyle idrâk idüp ve bâñınlarınuñ hañîkatlerini kemâliyle idrâk idüp ve zevâhirlerine mağrûr olmamağdur..." (Seyyid Mehmed Lutfi, vr. 8b)

Eserde yazar, bir kişinin sözünü "eyitdi, buyurdu, mezkûrdur" gibi sözlerle aktararak vermiş, kimi zaman da eserdeki anlatımları karşılıklı konuşma şeklinde vermiştir. Örneğin Hz. Musa'nın şeytan ile konuşma olayını karşılıklı konuşma şeklinde aktarılmıştır.

"...Sû'al idüp: "Ey İblîs bu mañûle eñvârũdan murâduñ nedir?" didük de didi ki: "Yâ Mûsâ zât-ı vâlâ-yı şânuñuza üç şey ta' lim ideyim. Ve anuñ muqâbilinde zâtuñuzdan bir şey mañlûbumdur." didük de hañret-i Mûsâ didi ki: "Ol üç eşyâ nedir?" didük de İblîs eyitdi: "Biri

budur ki sizün mübârek tab‘-ı sa‘âdetünñüze muhâlif bir şey ‘ârız olduğı vaqtde ‘acele ile gâğabdan mübârek nefs-i pâkiñü men‘ eyle. Zîrâ hafîfü’l-mizâc olan kimseler ile çiyânlar birbirleriyle lu‘b u lehv eyledikleri gibi ben de lu‘b u lehv iderim...” (Seyyid Mehmed Lutfî, vr. 12a-12b).

III. BÖLÜM

NÜSHA TAVSİFİ VE METİN

Nüsha Tasvifi

Seyyid Mehmed Lutfi'nin *Terceme-i Nasihatü'l-Mülûk* isimli eserinin yapılan kütüphane ve katalog araştırmaları neticesinde sadece Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa No. 294'te kayıtlı bulunan tek nüshasına ulaşılmıştır. Nüshanın tasvifi şu şekildedir:

Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa No. 294.

96 varak olan nüshanın her sayfasında 17 satır bulunur. Söz başları kırmızı renkte yazılarak vurgulanmıştır. Nüshanın hiçbir yerinde yırtılma ve bozulma olmaması okumayı kolaylaştırmıştır. Ancak eserin zahire kısımlarında veya içerisinde hiçbir mühür veya vakıf kaydı olmaması, nüsha hakkındaki bilgileri kısıtlı tutmuştur.

Yazar, bazı kelimelerde belirtme hâl ekini esre işareti veya hemze işareti ile göstermiştir.

Başı: Ĥamd-i bî-ĥadd şol Ĥudāya ki mefātiĥ-i imān ile ĥulûb-ı ' ulemāyı feth eyledi. Ve şükr-i bî-ĥadd şol Mevlāya ki meřābîĥ-i iĥān ile ' irfānuĥ şudûrların řerĥ eyledi....

Sonu: Ve ĥamāĥat neye dirler diyü su'āl olındıĥda cevābında buyurdılar ki her bir kimse ki kendüsini ĥaraf-be-ĥaraf zemm iderler. Mezbûrlaruĥ zemmlerinden āĥāh olmaĥdur, diyü buyurdılar.

Metnin Kurulmasında Esas Alınan Usûl

Klasik Türk edebiyatında tarihî-edebeî bir metin neşredilecekse genellikle transkripsiyon ya da çeviriyazı olarak adlandırılan sistem kullanılır. Transkripsiyonun hangi usul ve esaslara göre yapılması, çeviriyazıda Arapça-Farsça birleşik kelime, edat, ön ek ve son eklerin yazımı ile terkiplerin nasıl gösterilmesi gerektiĥi hakkında muhtelif görüşler ileri sürülmüştür Arap harfli metinlerin ilmî neşri hususunda teklifleri en çok kabul gören İsmail Ünver'in çeviriyazı konusundaki görüşleridir (Koyuncu, 2016: 185).

Çalışmamızda metnin Latin harflerine aktarımı için transkripsiyon sistemi (Times Turkish Transcription) kullanılmış aynı zamanda metnin daha iyi anlaşılabilmesi için de noktalama işaretleri kullanılmıştır. Eserde geçen âyetler transkribe edilmemiş, Arap harfleriyle metindeki bölüme yazılmıştır. Aynı şekilde eserde geçen Arapça bir şiiirden yapılan alıntı olduĥu gibi gösterilmiştir. Âyetlerin Türkçe karşılıkları ibarenin hemen sonunda dipnot düşülerek gösterilmiştir. Âyet mealleri yazıldıktan sonra surenin adı, numarası ve hangi âyet olduĥu gösterilmiştir.

“Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir.” (Kur’ân- Kerîm, İbrahim, 24/52).

Metin içerisinde sıkça geçen dua anlamında kullanılan, “şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, şallallâhu ‘aleyhi ve âlihi ve şaḥbihi ecme‘în” gibi bilinen ifadeler transkribe edilmiştir.

“...Ey aşḥâb-ı Resüllullâh risâlet-penâh şallallâhu te‘âla ‘aleyhi ve sellem ḥazretlerinüñ ‘aşr-ı sa‘âdetinize bizlerün üzerlerimize daḥı nâzil olup...” (Seyyid Mehmed Lutfî, vr. 41a).

Arapça ve Farsça uzun ünlüler “Ā, ā, Ū, ū, Ī, ĩ” şeklinde gösterilmiştir. Birleşik kelimeler bir çizgi (-) ile ayrılmış, fakat “pâdişâh, âfitâb, vb.” gibi kalıplaşmış kelimelerin bitişik yazılması yoluna gidilmiştir.

Eserin tümü nesir olduğundan konu geçişleri ve İmâm-ı Gazzâlî’nin Melikşâh’a hitap ettiği nasihatler sürh mürekkep ile vurgulanmıştır. Bu vurgulamalar transkripli metinde de koyu renkle gösterilmiştir. Aynı şekilde hikâyeler ve hikâyelerde ismi zikredilen önemli şahsiyetler de sürh mürekkep ile vurgulandığı için koyu renkle belirtilmiştir.

Metinde -ub, -üb şeklinde yazılan zarf-fiil ekleri, Türkçe kelimelerin sonunda olmayacağı fikrinden hareketle -up, -üp şeklinde (kılup, görüp gibi) yazılmıştır.

Bazı Farsça kelimelerde görülen “vâv-ı madûle”ler ĥâh şeklinde gösterilmiştir.

SONUÇ

İmâm-ı Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk* isimli eseri telif edildikten hemen sonra muhtelif dillere tercüme edilen ve Klasik Türk edebiyatında da oldukça rağbet görmüş bir eserdir. Bu eserin XIX. asırda kaleme alınan bir tercümesi de Seyyid Mehmed Lutfî tarafından yapılmıştır. Lutfî eserini dönemin sadrazamı Hüsrev Paşa'nın istediği üzerine kaleme alır. Mütercim eseri birebir tercüme etmemiş, eklemeler ve çıkarmalar yapmıştır. 96 varak olan bu mensur eserde, yer yer orta ve sade nesir tercih edilmiştir. *Terceme-i Nasîhatü'l-Mülûk* muhteva olarak bir devlet başkanına siyâset ilmini öğretirken dinî-ahlâkî öğütlere de yer verir. Bir yöneticinin adaleti, merhameti, halkına karşı sorumlulukları, vezirlerine karşı tutumları, beytü'l-mali nasıl değerlendireceğine kadar bir devlet başkanında bulunması gereken bütün inceliklere değinilmiştir. Lutfî eserinde İmâm-ı Gazzâlî'nin asıl metninden nasihatlere yer verirken bunları destekleyecek kısa hikâyeleri de aktarır. Bu kıssalarda ismi zikredilen şahsiyetler arasında Hz. Peygamber, dört halife, Nuşirevan, Hz. Davud, Hz. Nuh, Hz. Zülkarneyn, Hz. Süleyman gibi isimler vardır. Kıssaları anlatılan kişilerin, içinde yaşadığı toplumca kabul görmüş ve örnek gösterilebilecek şahıslar olmasına dikkat edilmiştir. Bu eser sadece devlet başkanlarını, yöneticileri ilgilendirecek bir eser değildir. Aksine iyi bir yönetici olmanın başında iyi bir insan olmayı öğütleyerek bütün insanlığa hitap eden bir eserdir. Çünkü içerisindeki kıssalar ile insana İslam ahlâkı anlatılmaktadır.

Bu çalışma ile Türk edebiyatında siyasetnâme ve nasihatnâme türüne örnek teşkil eden ve oldukça rağbet görmüş *Nasîhatü'l-Mülûk*'un bir tercümesi araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Transkripsiyon Alfabeti

ا	ā / e / a	ض	z, ɖ
ب	b	ط	ɬ
ت	t	ظ	ʒ
ث	s	ع	ʕ
ج	c	غ	g
ح	ħ	ف	f
خ	ħ	ق	q
د	d	ك	ŋ, k
ذ	z	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
س	s	ه	a, e, h
ش	ʃ	و	u, ü, o, ö
ص	s	ي	i, y
ع	ʕ		

METİN

[1b]

B'ismi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

Ḥamd-i bī-ḥadd şol Ḥudāya ki mefātiḥ-i imān ile ḳulūb-ı 'ulemāyı feth eyledi. Ve şükri bī-ḥadd şol Mevlāya ki meşābiḥ-i ikān ile 'irfānuñ şudūrların şerḥ eyledi. Efḍal-i şalavāt ve ekmel-i taḥiyyāt bedr-i maḥlūḳāt ve şadr-ı mevcūdāt Aḥmedü'l-'ālemīn cemī'-i aḳvāl u ef'ālinde ve nūr-ı cemāl-i ilāhiyye ile mişḳat şadrı ḥūr olan ser-defter-i 'ālem ve Nebiyy-i muḥterem şalla'llāhu te'ālā 'aleyhi ve selleme olsun ki vech-i 'arzı zulemāt-ı küfrden taḥḫir idüp ḳulūb-ı müminīni neşāyiḥ-i Nebevīyesiyle müzeyyen ḳıldı. Ve cümle-i 'ulūmı ve nuḳle-i ārābī olan aşḫāb-ı kirām rıdvānu'llāhi 'aleyhim ecma'in ḫazretlerine olsun ki āşār-ı nebeviyyesin ve mev'ıza-i ḫasenesin cem'-i zabṭ idüp cümle bilāda münteşir ḳıldılar. Ammā ba' dehu bu faḳir-i pür-ḳuşūr el-müterif-i bi'l-'aczi ve't-taḫşir müstaḳi-i 'aṣṣān gibi deryā-keşān fenn-i ḫikmet ve ḡayrıları ve ḫariş-i vuşlat-ı cānān gibi bir mertebede meyl berī ḳılmayup taḫşil-i kemāl için niçe belde-i İslām ve Rūm, Ḥicāzı güzerān itmekde iken nāgehān muḳassım-ı erzāḳ olan Ḥudā-yı Lem-yezel yay-ı ḳudretinden semt-i belde-i ṭayyibe-i maşūneye remy itdi. Ammā teşārif-i dühürdan küşe-i ḳarāra vü şebāta tecennüb itmekde iken biñ [2a] iki yüz altmış altı sāl-i meymenet-iştimāl ḫilālinde cenāb-ı destūr-ı Āşaf-nihād vezir-i Aristo-tedbir Felāṭūn-isti' dād şadr-ārā-yı vezāret-i 'uzmā ḳadr-efzā-yı vekālet-i kübrā nazm-ı meşāliḥ-i dīn ü devlet ve nazm-ı umūr-ı mülk ü millet ḫāla melce-i fuḳarā ve menba'-ı feyz-i zu'afā eş-şuhūr-ı bi'l-cūd ve's-seḫā el-memduḥ-ı bi's-sıdḳ ve'l-vefā ve şeyḫü'l-vüzerā el-gāziyü'l-müsemmə Meḫemmed Ḥüsrev Paşa nalallāhu maḳşūdehu bimā yeşā ḫazretlerinüñ zıll-ı zalil ve merḫamet ihtivālarında ve verā-i perde-i celālīyyeden ilhām-ı rabbānī ve iḫşān-ı mine'n-ni'āmi buyurılan kitābcı ḫizmet-i devletlerinde müstaḫdem iken mübārek ṭab'-ı pāk-i enverlerüñ müzākere-i 'ulūm ve mübāḫaşe-i mantūḳ u mefhūm semtine mā'il olup mecālis ü maḫāfillerinde tetebbu'-ı āşār-ı selef ve tefeḫḫuş-ı eṭvār-ı erbāb-ı faẓl u şeref cihetine maşrūf u ma'ṭūf olmaḡla iftiḫāru'l-muḫaḳḳikīn ve 'umdetü'l-müdaḳḳikīn Mevlānā İmām-ı Gazzālī ḳaddesa'llāhu sırrahu'l-'aziz ḫazretlerinüñ pesendide-i fuẓalā-yı devrān olan **Neşāyiḫü'l-Mülūk** ismiyle müsemmə ḳılınan nüşā-i mergūbesin 'ibāret-i Türkī ile terceme olunsa nef'i eşmel ü etemm olurdu buyurup ba' dehu kitāb-ı mezbūruñ lisān-ı feşāḫat-beyān-ı 'Arabīden Türkīye naḳl olunmasını bu 'abd-i 'adimü'l-istiṭā' alarına fermān buyurdılar. Pes bende-i nāçiz de emr-i 'ālilerine imtişālen kitāb-ı mezbūruñ tercemesine ibtidār ḳılındı. Felehu'l-ḫamd ve mā tevfiḳi illā billāh 'aleyhi tevekkeltü ve ileyhi ünīb.

Ma' lüm ola ki Mevlā-yı müte' ālūñ cümle ' ibād üzerinde ni' am-ı zāhire ve ālā-yı mütekāşire [2b] vardır. Ve ' ale'l-ḥuşuş pādişāh-ı ālem-penāh ḥazretlerinūñ üzerinde ni' am-ı lā-yuḥşā olup ve anūñ cümlesinūñ bedelinde şükr idüp ve izā' a-i neşr itmek cümleye vācibdür. Bir kimse ni' met-i ilāhiyye muḳābelesinde şükr ü şenā itmez ise mülk ü ni' metini zevāle ' arz idüp ve taḳşir-i ḥacāletinden yevm-i ḳiyāmetde rüsvā-yı ' ālem olsa gerekdür.

Pes ' āḳıla lāzım olan her bir ni' met mevt sebebiyle zā'il olup ' indinde ḳadr ü i' tibārı olmaya. Zīrā ' ömr-i insānī her ne ḳadar ṭül olur ise de müddet-i ' idādı tamām olduḳda menfa' at virmez. Zīrā ḥazret-i Nūḥ ' aleyhisselām biñ elli sene mu' ammer olup bir gün mu' ammer olmamış gibi olduḳı ḳāzāyā-yı zārūriyyedendür.

Pes ḳadr ü ' itibār şol ni' mete ki meddü'l-leyāl vel-eyyām revām üzre bāḳī ḳala. Ni' met-i muḥallede ve sa' ādet-i mü' eyyede bādī vü sebep olan ancak ni' met-i imāndur. Zīrā Ḥudā-yı Lem-yezel ḳudret-i ilāhiyyesiyle mü' min' in ü muvaḥḥid'inūñ şafā-yı şudūrlarına bezr-i imānı zer' idüp cümle mü' min'inūñ ḳulūblarına ve serlerine ve ḳudretlerine zālīken bezrūñ terbiyesini tevzī' idüp ve her birerlerini zālīken bezri mā'-i ṭahūr ile iḳā' idüp ḥattā bir şecere-i mübārek ol ki aşlı ḳa' r-ı arz-ı süflāda şābit olup fer' i semavāt-ı ' alāya vāşıl ola. Tā kim Haḳḳ sübhānehu ve te' āla²⁰ *أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ*

āyet-i kerīmesiyle cümle ḳullarınūñ uşūl-i imānların i' lān eyledi. Bir kimsenūñ şecere-i aşlı imān-ı şābit olmayup fūrū'ı [3a] kemāle vāşıl olmaduḳda riyāḥ-ı mevtūñ hübübundan ve ' avāsıf-ı fevtūñ zuhūrundan ḥavf olunur. Nefs āḫirde selb olunup el- ' iyāzu billāh ' abd bilā imān bāḳī ḳalup ve Ḥālīḳ-ı Lem-yezele bilā-iḥsān mürāca' at itse gerekdür.

²⁰ “Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir.” Kuran, İbrahim, 24/52

Pes ma'lûm ola ki mezkûr şecere-i mübârek için on 'aded uşûl ve on 'aded fûrû' olmuştur. Ve cümle uşûlini câmi' ü nâfi' olan kalbinden Hudâ-yı Lem-yezelûn birliğine ve kemâl-i şifâtlar ile muttaşîf olup noksân şifâtlardan münezzeh ve müberrâ kılp Risâlet-penâhuñ nübüvvetine i' tîkâd-ı câzim ile inanmağdur. Ve fûrû'ı cümle erkânları ile 'amel itmekdür. 'Ağıla lâzım olan şecere-i mübârekeyi terbiye itmekde vaqt vaqt ferâ'iz-i hamsedeñ mâ' adâ bi-hâsebi'l-ımkân teferrüd ü tevaññüd idüp 'ibâdât-ı ilâhiyye ve zikru'llâh münisi ile kalbini şerh ide. Zîrâ meşel-i meşhûrdandur ki bir kimsenûñ bir 'abdi olup heftede bir gün hizmetine tahşîş itse 'abd-i mezbûr mezkûr bir günde dañı efendisinûñ tahşîş eylediği hîzmetde muķim olmaduğda efzâ-yı mûmâ ileyh 'abd-i mezbûruñ hağğında ne icrâ itse lâyığ olur. Ve ma' hâza 'abd-i mezbûruñ hâlıkı efendisi olmadığı âşikârdır. Kezâlik Mevlâ-yı müte'âl cümle kullarını halk idüp ve şudûr-ı şer' iyye ile tekâlif-i ilâhiyyesin cümle 'ibâd üzerine neşr idüp emr ü nehy eylemişdür. Ve cümle 'ibâd üzerine lâzım u vâcib olan bi-hâsebi'l-ımkân 'ibâdât-ı ilâhiyyede muķim olup ve rahmetini recâ itmekde istikâmet üzre olup ümidlerini kaç' itmeyeler.

[3b]

El-i' tîkâdü'l-lezî Hüve Aşlu'l-îmân

Ma'lûm ola ki aşl-ı îmân olan i' tîkâd-ı câzim ile i' tîkâd itmek cemî' -i insâna vâcibdür ki cümlesi mañlûğ olup 'ademden vücûda gelmede bir hâlıkâ muhtâcdurlar. O da 'âlem-i eflâkuñ ve arâzinûñ ve derûnlarında mevcûd olan kâffe-i mañlûğâtuñ hâlıkıdır. Ve vâhid-i lâ-şerikle ve ferd-i lâ-mişlledür ve vücûd-ı ilâhîsi ezeliüdür. Ve vücûdınûñ sâ'ir mevcûdât gibi zevâli olmayup belki ebedidür. Ve beğâ-yı vücûdına sâ'ir mevcûdât gibi fenâ 'arîz olmayup ezelde ve ebedde vücûd vâcibdür. Ve vücûd-ı ilâhîsinûñ üzerine sâ'ir mevcûdât gibi 'adem tîrî olmamışdur. Zâtı vücûduyla mevcûd olup hiçbir eğade ihtiyâcı olmayup kâffe-i mevcûdât kendüye muhtâcdur vücûd kendiyledür. Ve cümle 'âlemûñ vücûd Mevlâ-yı müte'âlûñ izniyle ve irâdetiyle vücûda gelmiş diyü i' tîkâd-ı tām ile i' tîkâd itmek lâzım u vâcibdür.

El-aşlu's-şânî: Fî Tenzîhi'l-Hâlık Te'âlâ

Ma'lûm ola ki zât-ı Bârî için şüret ve kalıp yoğdur. Keyf ile kemden münezzeh ve müberrâdur. Ve cümle eşyâlardan bir şeye müşebbih olmayup ve eşyâlardan bir şeyi kendüye mûmâşil degildir. Vehm ile hayâl ü fikre huğtur ilen cümle tekeyyüf ü temşilden münezzehdür. Zîrâ vehm ü hayâle huğtur eyleyenûñ cümlesi şifât-ı mañlûğındur, Hudâ-yı Lem-yezel anlaruñ hâlıkıdır.

Pes şıfât-ı maḥlûḳdan münezzehdür. Ve Ḥudâ-yı Lem-yezel mekân derûnunda [4a] degildür ve mekân üzerinde de degildür. Zîrâ mekân Ḥudâ-yı Lem-yezeli ḥaşr ü ihâta itmekden münezzehdür. Ve cümle ‘uḳalâ ‘indinde mekân ‘arşuñ taḥtındadır. Ve ‘arş daḥı ḳudret-i ilâhiyyesi ve teşḫîr-i mevlâsındadır. Ve mekâna ihtiyâcdan münezzehdür. Ve cümle maḥlûḳât soñradan olup Ḥudâ-yı müte’âl cümleden muḡnîdür. Ve ezelde mevcûd olan şıfât-ı kemâl ile muttaşif olup şıfâtında inḳılâb ü teḡayyür ‘arîz olmaz ve şıfât-ı maḥlûḳından münezzeḥ olup dünyâda varlığı ma’lûm ve âḫiretde cemâl-i bâ-kemâl görilür. Dünyâda bilâ-mişl velâ-şebîḥ ma’lûmumuz olduḡı gibi zîrâ rü’yet-i âḫiret rü’yet-i dünyâya müşâbih degildür. Ve mezkûrâtuñ cümlesini i’ tiḳâd-ı tām ile i’ tiḳâd itmek lâzımdur.

Aşlu’s-şâliş: Mevlâ-yı Müte’âlüñ Cemî’-i Eşyâya Ḳudreti Beyânındadır

Ḥudâ-yı Lem-yezelüñ ḳudreti ve mülki nihâyet kemâlde mülkinde ve ḳudretinde ‘acz ü noḳşân ‘arîz olmayup murâdı vefḳ üzre işleyüp dilediḡünü ḥalḳ idüp ve dilemediḡünü terk ider. Semavât-ı seb’ ü ‘arzîn-i seb’ ve ‘arş ü kürsî ve kâffe-i zî-rûḥ ḳabzen ḳudretinde ve taḥt-ı ḳahrında ve teşḫîrinde ve meşîyetinde olup keyfe mâ-yeşâ’ taşarruf ider. Ve ḳudret-i ilâhiyyesi bir şeye munzamm olmadıḳca bir şey vücûda gelmeyüp cümlesi irâdesi taḥtında olduḡını iz’ân ü ḳabûl idüp cümle nâsı i’ tiḳâd itmek farzdur.

Aşlu’s-râbî’: [4b] Ḥudâ-yı Perver-digâruñ ‘İlmi Beyânındadır

Ve Ḥudâ-yı Lem-yezel cümle ma’lûmı bilicidir. Ve ‘ilm-i şerîfi cemî’-i eşyâyı ihâta idüp hiçbir şey ‘ilm-i ilâhiyyeden ḥâric degildür. Mâ-beyne’l-eflâk ve arzeyn taḥte’l-turâba gelince cümle-i ‘ilmi müştemildür. Zîrâ cemî’-i eşyâ ‘ilmi ile zâhir olup ve ḳudretiyle münteşir olmuştur. Ve vâcib’ül-vücûd cibâl-ı şâmiḡelerde mevcûd olan ‘add u rimâl ve ḳaḫrân mâ-i buḡûrlarda ve cümle eşcârlarda mevcûd varaḳları ve cümle nâsuñ efkârlarında mevcûd olan sebep fikri ve ḥayâllerine ḫuḫûr iden evḫâmları ve semâda mevcûd olan cümle nücûmı ‘ilmi muḡî olup tafşîl ile cümlesin bilür diyü i’ tiḳâd itmek cümle nâsa farzdur.

Aşlu’l-ḫâmis: Ḥudâ-yı Müte’âlüñ İrâdesi Beyânındadır

‘Älemde mevcüd olan kâffe-i zî-rûh ve ğayrılar Hudānuñ irâdesi ve meşiyeti iledür. Eşyâlardan bir şey gerek ħalil ve gerek keşir gerek şaĝir ve gerek kebîr gerek ħayr ve gerek şer gerek đâr ve gerek nâfi‘ gerek ziyâde ve gerek noĝşân gerek râhat ve gerek meşakĝat gerek marîz ve gerek şihĝat cümlesi Hudā-yı Lem-yezelüñ hükmüyle ve tedbiriyle ve meşiyet-i taĝdiriyledür. İns ü cinn ve melâ’ike vü şeyâtin bu ‘âlemde bir şey hareket itmeklige tecemmu‘ itmiş olsalar yâhüd bir şey noĝşân veya ziyâde itmek murâd itseler Hudā-yı müte‘âlüñ [5a] murâd-ı ‘aliyyesi olmadıkça vücûda getüremeyüp cümlesi ‘âciz olup bir şey’e ħâdir olamazlar diyü i‘ tiĝâd itmek lâzımdur.

Aşlu’s-sâdis: Hudā-yı Lem-yezelüñ Semî‘ u Başir Olması Beyânındadır

Cemî‘-i ma‘lümâta ‘âlim oldığı gibi cemî‘-i mesmû‘âtı işitcidür. Kezâlik cemî‘-i mubşırâtı görıcidir. Ķarîb u ba‘îd ziyâ u zulemât Mevlâ-yı müte‘âlüñ görmesine nisbeten şey’-i vâhiddür. Lâkin bizler gibi göz ile ve ħulaĝ ile degildür. Ħattâ leyle-i muzlimde ħara ħarıncañuñ ayaklarınıñ ħafıyye olan şadâsını işidür ve görür diyü i‘ tiĝâd itmek lâzımdur.

Aşlu’s-sâbi‘ : Mevlâ-yı Müte‘âlüñ Kelâmı Beyânındadır

Hudā-yı Lem-yezelüñ emr-i ilâhîsi cemî‘-i ħalka nâfîz ve vâcib olup her ne zamân va‘d-ı va‘îd ile ihbâr buyurdıkları ħaĝdur ve şadıĝdur. Ve emr ü nehy kelâm-ı ilâhîsidür. Nitekim ‘âlim ve mürîd ve ħadîr semî‘ ve başir olduğu gibi mütekellimdür. Ve kelâm-ı ilâhîsi maĝlûĝ degildür. Bizler gibi lisân ile ve âĝâz ile tekellümden münezzehdür. Ķur’ân ve Tevrât ve İncîl ve Zebûr ve sa’ir enbiyâ-yı ‘izâma nâzil olan kütüb-i münezzellerüñ cümlesi kelâmu’llâh olup ve kelâm daĝı şîfât-ı ilâhiyyedendür. Ve şîfâtullâhuñ cümlesi ħadîmdür. Nev‘-i benî âdemde mevcüd olan kelâm-ı tertîb ħurûf ve şavtla olup cenâb-ı Mevlâ-yı müte‘âlüñ mevcüd olan kelâmı tertîb-i ħurûfdan ve şavtdan [5b] münezzeh ve müberrâdur diyü i‘ tiĝâd itmek farzudur.

Aşlu’s-şâmin: Hudā-yı Lem-yezelüñ Ef’âli Beyânındadır

‘Älemde mevcüd olan kâffe-i maḥlûkātuñ Ḥālîkıdır. Kendüsüyle berâber ḥalk da şerîkden münezzehdür. Ve her ne zamân ta‘b u meşakkat ve faqr u ‘acız ḥalk eylediye cümle ‘adlündendür. Mevlâ-yı müte‘âlüñ ef‘âlinde zulm mümkün degildir. Zîrâ zâlim diyü ğayruñ mülkünde taşarruf iden kimseye dirler ve ḥâlbûki Mevlâ-yı müte‘âl cemî‘-i mevcüdâta mâlik olup mülkünde keyfe mâ-yeşâ mutaşarrıfdur. Ve kendüden mâ‘adâ mâlik yokdur. Ve geçmiş ve geçecek kendüsünüñ kudretindedür. Nev‘-i benî âdemden Ḥudâ-yı müte‘âl üzerine i‘tirâz câ‘iz degildir. Ve cemî‘-i ef‘âlinde ḥâkim-i muḥlakdur. Ve ‘âkıll olan kimselere teslimiyetden mâ‘adâ bir şey câ‘iz olmadığını bilüp i‘tikâd itmek farzdur.

Aşlu’t-tâsi‘: Kıbrûñ Aḥvâli Beyânındadır

Ma‘lûm ola ki Ḥakk sübhânehu ve te‘âla ḥazretleri zî-rûḥ olan kâffe-i maḥlûkatı iki nev‘ üzre ḥalk idüp bir nev‘i rûḥ ve bir nev‘i cesed ve rûḥ ile cesedi imtizâc-ı tâmm ile mümtezic kıilup cesedi rûḥa menzil kııldı. Zîrâ mertebe-i âḥireti ve manşıb-ı ‘uḫbâyı bu ‘âlemden kesb u taḥşîl ideler ve her bir rûḥ için muḥadder olan müddet-i miḫdârı cesedinde olup mezbûr müddetüñ ḥatmi ziyâde ve noḫşân olmayarak tilke-i rûḥuñ ecelidür. Ve ecel geldiği [6a] vaktde rûḥ ile cesed birbirlerine müfâraḫat idüp kıabrine dâḫil olduğı vaktde yine rûḥ bedenine ‘avdet idüp Münker ve Nekir kendüye sū‘al ve cevâb miḫdârı ḫayât bulur diyü i‘tikâd itmek lâzımdur.

Aşlu’l-‘âşir: Aḥvâl-i Ḥaşr Beyânındadır

Ḥudâ-yı Lem-yezel bu ‘âlemi şüretinden tebdîl idüp cümle zî-rûḥ olan kâffe-i ḫayvânı eczâ’-yı aşıyyelerinden yine ḥalk u icâd idüp ervâḫlarını bedenlerine dünyâda oldukları gibi nefḥ idüp ve ḫayât bulup bir daḫı ölmeseler gerekdür. Ve dünyâda in‘âm u iḫşân iden mü‘min ve muvaḫḫid olan zevât-ı kirâmlar ni‘met-i ... vâşıl olup cenâb-ı ‘âliyyâta vâşıl olsalar gerekdür. Ve dünyâda kâfir olan kimseler rûz-ı cezâda ḫor u ḫâķir olup ve ehl-i maḫşerüñ ayakları altında nice biñ sene sefil ser-gerdân olup ba‘dehu muḫârin-i şeyṭân ve ‘avane-i iblîs olup nâr-ı caḫîm mekân u maḫarları olsa gerekdür diyü i‘tikâd itmek lâzımdur.

İmām-ı Gazzālî kâddeşa'llāhu sırrahu'l-azîz hâzretleri buyurur ki: İmām olan zevât-ı kirāmuñ üzerine vâcibdür ki evvelen kendüsünüñ rütbe-i vâlâya ve manşib-ı a'lâya şâyeste olup ve bu emr-i 'azîmüñ şevâb ve günâhı aña göre oldığını der-hâtır eyleye. Zîrâ imâmet bir ni' met-i 'azîmdür ki bunuñ üzerine ni' met-i âhîrlerden hiçbiri tercih olunmaz. Bir kimse hâkķına mürâ'ât idüp kuvvet ü kudreti miķdârı [6b] emanet-i imâmeti ne yerine getürür ise 'indâllah bir sa'âdete nâ'il ola ki andan a'zam sa'âdet olmaya. Eger hâkķına mürâ'ât idemeyüp cevr ü zulm ile emâneti telvîş ider ise bir şekâvete nâ'il ola ki andan büyük şekâvet olmaya. Bu kelâm-ı nutķ-ı Risâlet-penâhî delîldür ki bir sâ'at sulţānuñ 'adli yetmiş sene nâfile ibādât u ta'ât itmeden efđal olup ama bir sâ'at zulm u cevrini aña kıyâs eyle, buyurdu.

İbn-i 'Abbās rağiya'llāhu 'anh hâzretleri buyurdu ki bir gün Risâlet-penâh şallālu te'âla 'aleyhi's-selām hâzretleri beytü'l-mükerrime teşrîf idüp ve beytüñ hâlķa-yı şerîfesini mübârek elleriyle aħz idüp buyurdu ki: “Ey eşraf-ı Arab re'âyañuza üç eşyâ ile 'amel idüñ:”

Evvelkisi budur ki eger birisi gelüp sizlere hâlîme merhâmet idüñ didikde kemâ yenbeği hâlîni müfâkere vü müzâkere idüp ve murâd u maķşûdına muţâbıķ merhâmet idüñ.

İkincisi dağı ra'ıyyeñüze hûkm-i şer'î ile hûkm eyledigüñüz vaķtde hiçbir cânibi hâtır içün ve metâ'-ı dünyâ içün tercih itmeyüp 'adl ile hûkm eylen.

Üçüncüsü kendüñizün bidigüñüz miķdâr-ı 'ameliñüz ile 'amel idüp hevâ-yı nefsiñüze tâb' olmayasız. Bir kimse ki mezkûr olan üç eşyâ ile 'amel itmeye. Cenâb-ı hâkķuñ ve melâ'ike-i kirāmuñ la'neti anuñ üzerine olsun. Ve ol kimsenüñ farz ve nâfile ve her ne kadar a'mâli var ise cümlesi 'indâllah maķbûl olmayup cümlesi merdûd olur buyurdu.

İmām-ı Gazzālî [7a] kâddeşa'llāhu sırrahu'l-azîz hâzretleri Melikşah'a tevcih-i hıţâb idüp buyurur ki: Yâ emîre'l-mü'minîn ekşeriyâ mülûkler kibriyle muttaşîf olurlar ve kibrinden cüz'ice şeye ğâzab idüp aħz-ı intikâm iderler. Yâ emîre'l-mü'minîn bu şîfatdan zinhâr biri olup kerem-i ahlâķ ile mevşûf olup dâ'ima enbiyâ-yı kirāmuñ 'âdet-i seniyyelerin hâţruñdan dūr itmeyesin. Ve mülûk-ı sâlifelerüñ kışşa-i 'ibret-nâmelerin naşb-ı 'aynuñ bilüp anlaruñ sîretine sülûk idesin.

Yā emire'l-mü'minîn, mülûk-ı 'Abbâsiyeden Mansûr halîfenüñ zamân-ı devletinde bir şahşâ ğâzab idüp kıatline fermân buyurdıklarında huzûrunda 'ulemâ zamânından ve fuzelâ a'vânından Mübârek bin el-Fâzîl nâmında bir 'âli-himmet ve huçeste-menkıbet bir zât-ı şerîf hâzır olup yâ emîre'l-mü'minîn şahş-ı mezbûrî kıatlden evvel bu 'abd-i 'âcizden bir haber eşer-i hayr istimâc idüñ. Ba' dehu fermân-ı mezkûr kıat eyleñ didiklerinde emîre'l-mü'minîn ğadabını kezm idüp istimâc -ı hayra meyl itdiler. Ol zamân mezkûr merd-i kâmil buyurdılar ki Hasan Başri hâzretleri Risâlet-penâh şallalâhu te'âla 'aleyhi ve's-sellem efendimiz hâzretlerinden bir hadîs-i şerîf rivâyet idüp Resûlü's-şakaleyn buyurur ki yevm-i kıyâmet olup cemî' -i halâyık sa'id ve ahd üzre cem' oldukları vakıtde bir münâdî nidâ ider ki: Ey ehl-i mahşer, bir kimsenüñ 'indâllah haqqı var ise gelüp haqqını ahd itsün didük de hiçbir kimse cevâba cür'et idemeyüp ancak bir kimsenüñ bir kimseye ğadabı olup icrâya [7b] kudreti var iken 'afv kıılmaqlığı cürmi üzerine keşide iden cevâb virüp ve kıyâmetüñ havl ve şiddetinden halâş olsa gerekdür, diyü buyurdıklarında emîr-i mezbûr şahş-ı 'afv buyurup vâfir ihsân buyurdu.

Risâlet-Penâh şallalahu' aleyhi ve's-sellem hâzretleri buyurdu ki: Bir mü'minüñ imânı kâmil olmaz. Ancak üç şey ile kâmil olur. Bir kimesne âhîr kimesne ğadab idüp ğadabını icrâya kudreti var iken 'afv ide ve hâl-i rızâsında ve ğadabında inşâf u merhamet üzre ola ve küçük olan kimesnelerden kuşûr zühûr eyledikde büyük olan zevâtlar kusûrlarını 'afv eyleye. Bu mezkûr olan üç evşâf cümleye ahlâk-ı enbiyâdan olup bunlaruñ sebebiyle mü'minüñ imânı tām u kâmil olur.

Risâlet-penâh şallallahu ' aleyhi ve's-sellem hâzretleri buyurdılar ki: Rûz-ı cezâda evlâd-ı âdemden üç nefer kimse ğâyet perişân olup rûsvâ-yı ehl-i mahşer olsa gerekdür.

Evvelkisi: Bir pâdişâh ki kıavlinde kızbi ihtiyâr idüp maķâm-ı vilâyeti kızb ile telvîş eyle.

İkincisi: 'Ömri kemâle vâşıl olup da yine zinâ ile meşğûl olan kimsedür.

Üçüncüsü: Dağı bir kimsedür ki fakr ile mübtelâ olmuş ve ma'a hâzâ yine ahd-ı nâs üzerine tekbîr iden faķîrdür. Zirâ rûh-ı cihân ve maħbûb-ı Hudâ-yı 'âlemiyân hâzret-i resûlü's-şakaleyn hadîs-i âherinde buyurdu ki dünyâda hâzret-i cenâb-ı Haqq beş nefer kimselere ğadab itmişdür ki halâşları yine zât-ı Bârî'ye meftûhdur.

Dördüncüsü: Şol pâdişâh ki [8a] ra'ıyyesi emrine muķîc olup imâm dağı anlaruñ üzerlerinden cevri u zulmı def' eylemeye ve mallarını ğün-â ğün hîleler ile ahd eylemeye mübâşeret eyleye.

Beşincisi: Şol bir vezirdür ki vâli olduğu belde kendüye itâ' at üzre olalar ve içlerinde haıırlı âdemlerle berâber za'if ve bî-kes olanları müsâvi tutmayup kangı tarafına muhabbet iderse ol tarafa meyl ide.

Altıncısı: Şol bir kimsedür ki evlâd u 'ıyâlleri itâ' at-ı Mevlâya emr itmeyüp ve umûr-ı dînlerini ta'lim itdirmeye.

Yedincisi: Şol bir kimsedür ki ücret ile bir âdem istihdâm idüp ba' dehu diğkat-i merhûnlarında ücret-i maqtû'ı edâ itmeyüp red eyleye.

Sekizincisi: Şol bir kimsedür ki zevcine bi-ğayri haqqın ezâ vü cefâ eyleye ve qadrini zâyî' kıla buyurdı.

Hikâye:

'Ömer bin el-Haıtab haıretleri bir cenâze zuhûrunda arkasına tâb' i olup namâzını edâ eylemekde iken bir kimse haıret-i 'Ömer'i taıaddüm idüp cenâzenüñ namâzını edâ idüp ba' dehu qabrine defn olunduğda recül-i mezbûr mevtânuñ qabri üzerine elin koyup du' â eyler gibi eyitdi ki: "Yâ Rab, eger sen bu şâhib-i qabre 'azâb idersen senüñ haıııdır, zîrâ saña 'ışyân itdi. Ve eger rahmet idersen senüñ rahmetüne muıtacdur." Ve aıdan soıra eyitdi ki: "Ey meyyit, devlet-i ebediyyeye nâ' il olduñ. Eger emîr degil iseñ yâhûd emîre igvâ viren âdemden degil iseñ yâhûd emîrünü etbâ' indan degil iseñ ve yâhûd bevvâbı degil isen." diyüp şaıı-ı mezkûr andan gâ'ib oldu. [8b] Haıret-i 'Ömer tekrâr-be-tekrâr teftiş eyledi bulamadılar Haıret-i 'Ömer buyurdı ki bu kimse Hızır idi. Bizleri iıaz için geldi buyurdılar.

İmām-ı Gazzālī kadedeşa'llāhu sırrahu'l-aziz hazretleri Melikşāh'a tevcih-i hitāb idüp buyurur ki: Ey melik ancak 'adl ü 'adālet 'aqluñ kemāliyle olur. Bir pādīşāh ki kemāl-i 'aqlıyla mevşūf olmadıkça andan 'adālet me'mūl u maqşūr olmaz. Ve kemāl-i 'aql cemī'-i eşyāyı kemāliyle idrāk idüp ve bātinlarınuñ haqīkatlerini kemāliyle idrāk idüp ve zevāhirlerine mağrūr olmamaqdır. Meşelā ey melik eger ra'yyeñe dünyā eclinden için cevru zulm iderseñ mezbūr dünyādan maṭlūbūñ ta'm-ı tayyib ekl itmek ise bunu bilmek vācibdür ki şūret-i ādemīde şehvet-i hayvāniyeye mübtelā olmuş olursañ ol melik eger maqşūdūñ elvān-be-elvān elbise giymek ise zümre-i nisādan şūret-i reculde bir zāt olmuş olursuñ. Zirā gūn-ā gūn tezyīn olunmak ā'māl-i nisādur. Ey melik, cevru zulmden maqşūdūñ qalbūnden şudūr iden gāḍabıñı 'adūña işāl itmek ise sen şūret-i ādemīde bir aslān olmuş olursuñ. Zirā gāḍabına hāzm itmeyüp gayrıya işāl itmek tabī'at-ı sībā'dur. Ey melik, ey maqşūdūñ cemī'-i nāsı saña hizmet idüp itā'at u inkiyād üzere olmaları için ise şūret-i 'aqlıdasuñ. Hamākat ile mevşūf bir cāhil 'ümmīsün. Zirā eger senūñ 'aqluñ var ise [9a] bilmiş olursuñ ki senūñ leyl ü nehār huzūruñda hıdmet iden hādimlerūñ ancak yiyüp ve içüp ārzū-yı nefisleri için hıdmet iderler. Senūñ için hıdmet itmezler. Ey melik, eger bu kavlime delil isterseñ şimdiki hāli başuñda ne kadar mevcūd olan etbā' u enşāruñ var ise zāt-ı mülūkāneñüz harem-i hümāyunuñza dāhil olduḡda etbā' u enşāruñ beyenlerinde bir ārā cīf-i kelām izhār itdirüp halife felān kimesne olmuşdur. Ve aña nāsı bī'at itmişler diyü istimā'ları oldıkları vaktde cümlesi seni terk idüp mezbūr şahşa taḡarrüb idüp ve andan mā'adā kaḡı mevzu'da dirhem ü dinār buldıkları yere etbā' u enşār olup ve hādım olurlar. Haqīkat bu hizmet-i şaltanat olmayup belki dıḡk-ı 'uqālādur didikde emir olan Melikşāh bu meseleyü tecrübe idüp İmām-ı Gazzālīnūñ buyırdıkları gibi olup harem-i hümāyunundan çıkdık da hiçbir ferd kalmayup ancak erācīf ü kāzībeye tābī' olup herkese arḡa bulmak tariḡına şapmışlar. Ba'dehu bu kelām-ı kızbe çıkdıkda cümle etbā' u enşārı mebhūd olup perişān olmaları muḡadder oldu. Ey melik bir kimesnenūñ 'aqlı tamām olmadıkça andan inşāf u merḡamet ve 'adl ü 'adālet mümkün ü muşavver olmaz. Anuñ için cemī'-i sa'ādatuñ re's-i mālı 'aqlıdur buyırdı.

Hikāye:

Rūm meliki olan kayşer ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb raḍiyāllāhu ‘anh ḥazretlerine ḥādim-i [9b] ḥāşlarından bir kimse iḥtiyār idüp irsāl ider ki ḥazret-i ‘Ömerüñ aḥvāl-i ‘acībesin ve ef’āl-i ğarībesin müşāhede idüp bi’t-tafşil gele melik-i Rūma ḥaber vire vaḳta ki irsāl eylediği ādem Medine-yi münevvereye dāḥil olup ba‘zı gördüğü kimseden melikiñüz ḳandadur diyü su’āl eyledi. Cevābında bizim melikimiz yokdur, belki emīrimüz vardır. Lākin şimdi ḥāriç beldede fülān maḥalde olurlar, didiler. Mezbūr ādem su’āl iderek mülākī olup görür ki toprak üzerine ve güneşün altında nevm ile meşğul olupdur ve ellerüni başı altına yaşıdık eylemiş ve mübārek yüzlerinden terler akup vech-i ‘arz ışlanur. Bu ḥalde görünce mezbūr ādemüñ ḳalbinde ḥavf u ḥuşū‘ peydā olup kendü kendüne didi ki ‘acāib vech-i arzda alan mevcūd olan cemī‘-i mülūk bu zātuñ heybetinden vücūdları zelzeleye düşüp rāḥatları selb olmışdur. Ḥālbūki cümle mülūkuñ ḥavf itdikleri zāt-ı şerīf toprak üzerinde yatmış ve güneş vücūduna te’sir itmişdür. Lākin zannım budur ki yā ‘Ömer sen ‘adālet şāḥibi olup cümle ra‘iyyeñden emīn olmuşsın. Anuñ için bu mişillü tenhā yerlerde yalnız olursuñ amma bizlerüñ mülūkları ra‘iyyelerine zulm u cevr iderler. Anuñ için nefislerinden emīn olmayup eṭrāfında yüz kadar kimse olmadıḳça zerre kadar rāḥatları olmaz der iken ḥazret-i ‘Ömer nevmden togrulup ḳıyām üzre oldıkda mezbūr ādemüñ [10a] vechinde ḥavf emāresün görüp izāle itdiler. Ba‘dehu mezbūr ādem eyitdi: “Yā ‘Ömer, melikim beni sefāret ṭarīḳı üzre göndermiş olmaya idi şimdi ḥuzūruñuzda imān itmemüz muḳarrer idi.” diyüp yine Rūm melikine ‘avdet idüp bir müddetden sonra meliküñ ḥuzūrundan firār idüp ḥazret-i ‘Ömerüñ ḥuzūrunda imān ile müşerref oldılar. Ey pādişāh-ı müslimīn bu ḳışşadan ḥişşemiz olup bā-ḥuşuş ‘aşere-i mübeşşereden iken ḥāl u eṭvārına nazar idüp düşmān-ı dīn-i mübīn olan kāfirüñ ḳılıcı altında olmanuñ çāresine teşebbūs ve sebebine iḳdām ve ğayret idemez.

Pādişāh olmak bir emr-i cesîmdür ki hiçbir kimesne anı teshîl itmeye kıadir olamaz. Ama pādişāh olan zāt eger ‘ilmiyle āmil olan ‘ulemāya raġbet gösterüp dā‘imā huzurundan eksik eylemez ise ol zevāt-ı kirāmla tarīķ-ı ‘adli ve tarīķ-ı merġameti eylemleriyle pādişāha eshel olup cemī‘-i ūmūrunda işābet itmiş olur.

Hikāye:

İmām-ı Gazzālī ya‘ni şāhib-i kitāb kendü ‘aşrında olan Muhammed bin Melikşāh’uñ huzurlarına dāhil olduklarında ta‘zīm ü tekrīm idüp hātır-ı enverlerini tīb idüp mezbūr şāh naşihat taleb eylediler. Ve imām-ı Gazzālī buyurdılar ki: Ey melik malūmuñ olsun ki Cenāb vācibü’l-vücūdun bir beyti vardur ki aña cehennem diyü isim tesmīye itmişdür. Ve zāt-ı ‘ālilerinüzi ol bāb-ı cehenneme bevᵛāb [10b] idüp ve yed-i ‘ālilerinüze üç eşyā teslim itmişdür. Evvelkisi beytü’l-māldür, ikincisi đarbdür, üçüncüsü seyfdür. Ve saña cenāb-ı Hāķķ emr itmişdür ki cemī-i ra‘iyyeñde bulunan ħalāyıkların mezkūr olan eşyalar sebebiyle cehenneme ilķā itmemek ile nehy itmişdür. Pes ra‘iyyeñden bir muġtāc huzuruñuza ‘arz-ı ħācāt ider ise beytü’l-mālden anuñ zarūretin def‘ idesin ve bir kimse eger rütbesinüñ emrine muġālefet ider ise đarb-ı şedīd ile đarb idüp ve te’dīb idesün. Ve bir kimse bi-ġayri ħāķķin bir kimseyi ħatlı ider ise sen de maġtūlūñ velīsinüñ izniyle seyf ile anı ħatlı idesün. Ey melik eger benim saña emr eylediklerim eşyalar ile ‘amel itmez iseñ cümle ra‘iyyeñden evvel nāresin ilķā ve ūlfet gerekdür. Ey melik bu mezkūr olan neşāyiġlere diġķat idüp itdiklerin der-miyān idesün. Ba‘dehu rüz-ı cezāda yakañı taġlīş idemezsün.” buyurdu.

Ve pādişāh üzerine lāzım ü vācibdür ki dā‘imā ‘ulemā-i şāliġin ve ‘ilmiyle ‘āmil olan kāmilini huzurundan eksik itmeyüp anlaruñ nāşihat-ı şāfi‘alarıyla müttezih ola ve ‘ilmi ile ‘āmil olmayan ‘ulemā-yı sū‘dan ħazer eyleye. Anlar şol bir kimselerdür ki pādişāhuñ yüzüne tarz u aşvārın medġ ü şenā idüp yedlerinde bulunan dünyāya meyl ve muġabbetlerinden nāşī toġru olan kelam-ı ħāķķı ketm idüp pādişāhdan mekr ü ħile ile [11a] arzū-yı pādişāhī üzre mümāşāt idüp kendülerini rüsvā eylediklerinden mā‘adā pādişāhı ve ra‘iyyesini daġı rüsvā itseler gerekdür. Ama ‘ālem-i şāliġ pādişāhuñ yerinde olan māla muġabbet itmeyüp va‘āz u nāşihatlerinde inşāf ve merġamet iderler.

Hikāye:

Şakīk-ı Belhī kıaddese'llāhu sırrahu'l-azīz hāzretleri bir gūn Harūn el-Reşīd'ūñ meclisine dāhıl olup pādīşāh-ı mezbūra ta'zīm ü tekrīm idüp mekānına iclās itdirdi. Ba'dehu andan naşīhat taleb eyledi. Hāzret-i Şakīk buyurdılar ki: "Ey Harūn, cenāb-ı Hākk sizi Ebūbekr-i Şiddīk mekānına iclās itdirdi ve senden Ebūbekr-i Şiddīk'ūñ şıdkı gibi şādık olmañuzı murād ider. Ey Harūn, Mevlā-yı müte'āl seni 'Ömerü'l-Fārūk mekānına münāsib gördi. Senden hākk ile bātıllı fark itmek murād ider. Ey Harūn, cenāb-ı Hākk seni 'Oşman-ı zı'n-nūreyn maķāmına sezāvār gördi. Senden hāzret-i 'Oşmanuñ hayāsı gibi ve keremi gibi hayā ü kerem itmegi murād ider. Ey Harūn cenāb-ı Mevlā-yı müte'āl seni hāzret-i 'Ālī mekānına lāyık gördi. Senden hāzret-i Ālīnūñ 'ilm ve 'adli gibi 'ilm ve 'adl itmegi murād ider." buyurdıklarında Harūn el-Reşīd bükā idüp bu emr-i 'azīmūñ 'uħdesinden ben gelecek adam deęilim, diyüp 'ulemā-yı şālihīni hużurundan bir ān dūr itmeyüp anlaruñ işāretleriyle 'āmil olurdu.

'Ömer bin el-Hatṭab hāzretleri kendūnūñ 'āmili olan Ebū Mūsa el-Eş'arī evvelen mektūb gönderüp taḥrīr buyurdılar ki: [11b] "Ey Eş'arī, ma'lūmuñ olsun ki vālīlerūñ içinden ziyādesiyle maķbūl u mūkerrem olanları ra'ıyyesi kendūsünden rāzı olanlardur. Ve ğāyet aşıęı ve aķbeḥī ra'ıyyesi kendūsünden ḥoşnūd olmayup leyl ü nehār ezā vü zulm cevrinden ra'ıyyeleri dergāh-ı Hākkā 'arz-ı hācet idüp Erḥamu'r-raḥīm olan cenāb-ı vācibü'l-vücūd hāzretlerine şekvā ideler. Elbette bir gūn kabūle ķarīn olup işin bitürse gerekdür. Ey Eş'arī ra'ıyye ile kemāl-i a'rāzdan ya'ni fuķarālar ile kelām eylemekden ziyādesiyle hāzer eyle. Zırā senden rütbede dūn olanlar senden gördükleriyle 'amel idüp saña iķtidā iderler ve fuķarālaruñ hāllerine muṭṭali' olmayup zulmlerinde müşterek olursun.

Ey Eş'arî, her bir zâlimüñ pâdişâh olan zevât vezîrinden zühür eyledigini ma' lûmî olup da sükût ider ise haqqîkatde mezbûr zulmi kendüsi istemiş olur ve anuñ cezâsı ile mücâzât olur. Ey Eş'arî, pâdişâh üzerine vâcibdür ki dînini dünyâsı için terk idüp dünyâ manşıbı için imâmuñ gözine zulm 'ibâdı tezyîn iden kimesnenlerin meclisinden dūr idüp ve miyân-ı ra' iyyeden iħrâc itmek vâcibdür. Zîrâ pâdişâhı böyle olan vezîrden 'adâvetli hiçbir kimse olmayup belki fi'l-haqqîka pâdişâhuñ helâk u hazânına sebep olmuş olur. Ey Eş'arî, pâdişâh olan zât vüzerâlaruñ aħvâllerine kemâliyle agâh olmak üzerine lâzımdur. Nitekim bir kimesne ehl ü 'ıyâl [12a] ü evlâdlarınuñ aħvâllerine vâkıf olması lâzım olduğu gibi ve aħvâllerine vâkıf ve 'âlim olması lâzım ve ra' iyye haqqında kemâliyle merhâmetli olanını umûrunda istiħdâm idüp bâkîlerini defter-i mülûkânesinden hakk itmek vâcibdür. Ey Eş'arî, pâdişâh olan kişi evvelen 'adl u 'adâletini kâlbinde hıfz idüp vüzerâlarını tecrübe eyleye ve kañgısınuñ tabî'inde fesâdı var ise idrâk eyleye. Zîrâ 'adlûñ maħalli kâlbdür. Pâdişâhuñ şems-i 'adli kâlbinde şudûr idüp ba' dehu ehl-i beyti anuñ nûruyla ziyâlanup şu'âsı cemî' -i 'âlemi iħâta ider. Ve şu'â' -ı mülûkânesinde cümle re'âyâlaruñ râhat iderler. Ve a' dâlaruñ hiçbir taraftan el uzatmaya kâdir olamazlar. Bir kimse güneşden mâ' -' adâda ziyâ ve nûr taleb ider ise maħâl olan şeyi taleb itmiş olur ammâ şems külliyeñ tolanur ise ziyâ ve nûr aħz olunmayup zulemâtda qalurlar. Ol zamân ra' iyyenüñ hâlleri Mevlâya kalur buyurdu.

İmâm-ı Gazzâlî hażretleri buyurur ki: Hażret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm Tûr-ı Sînâ'dan 'avdet idüp Mışır cânîbine teşrîf itmekde iken gördi ki bir pîr-i fânî boyununa bir taqım tesbîhler takınup şüfî şüretinde yol üzerinde turur. Hażret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâmı görünce yoluna inüp taqbîl-i yed-i kerîmânelerine el uzatdıkdâ hażret-i Mûsâ mübârek ellerin virmeyüp nûr-ı nübüvvet ile ma' lûmî oldu ki İblîsdür. Sû'al idüp: "Ey İblîs bu maķûle etvâruñdan [12b] murâduñ nedir?" didük de didi ki: "Yâ Mûsâ zât-ı vâlâ-yı şânuñuza üç şey ta' lîm ideyim. Ve anuñ muķâbilinde zâtuñuzdan bir şey maţlûbumdur." didük de hażret-i Mûsâ didi ki: "Ol üç eşyâ nedir?" didük de İblîs eyitdi: "Biri budur ki sizüñ mübârek ta' b' -ı sa' âdetüñüze muħâlîf bir şey 'arız olduğu vaķtde 'acele ile gâğabdan mübârek nefis-i pâkiñü men' eyle. Zîrâ hafîfü'l-mizâc olan kimseler ile çiyânlar birbirleriyle lu' b u lehv eyledikleri gibi ben de lu' b u lehv iderim.

Ve biri daħı yâ Mûsâ tã'ife-i nisâdan kemâliyle hażer idüp anlar ile cemî' -i umûruñda muħâlefet idüp dâ'ilerine muvâfaķat itmeyesün. Zîrâ tã'ife-i nisâ benimdür şebekemdür. Bu şebekeye kim ki dūçâr olur ise bir daħı haļaşı mümkün olmaz.

Ve birisi daħı yâ Mûsâ baħîl olmaķlıkdan gâyet hażer eyleye. Zîrâ baħîl olan kimsenüñ dînini ve dünyâsını harâb idüp dâr-ı âhirete Münker olarak gitmesine sebep olurum, didi.

İbn-i Mes'ūd rağiya'llāhu 'anh hazretleri rivāyet ider ki: Ba'z-ı gāzādan aħz olunan māl-ı gānīmeti Risālet-penāh aşhāb beyninde tavzī' ü taqsīm iderken ba'zı yaşlı müselmān olan kimseler sa'irlerinden ziyāde ihsān idüp imānı za'if olanlardan ba'z-ı nās bu kısmet 'adālete muvāffak olmadı, diyü güft ü güy idüp Risālet-penāhūñ mübārek sem'-i sa'ādetlerine bu kelām vāşıl olduk da gāḍab idib mübārek vech-i sa'ādetleri ħumrete mübeddel olup [13a] muķābelesinde hīçbir kelām itmeyüp ancaķ şu kelām-ı nuṭķ-ı ħümāyūnları oldu ki birāderim ħazret-i Mūsāya cenāb-ı Ḥaķķ derecāt-ı 'āliyyeye vāşıl kılsuñ. Kıvminūñ ezā ve cefāsına şabr itdi. Ve ben de daħı şabr iderüm buyurdu. Bu kışsa-i pür-'ibretten imām ve pādişāh olan zevātlar 'ibret alup müte'ssir olurlar ise bu kadar kāfidür. Ve eger 'ibret almayup mücerred kulaķlarına tābi' olurlar ise anlaruñ kalblerinde eşer-i imān olmayup mücerred lisānlarında mü'minim ve müslümānım demek bāķi kalmışdur, buyurdu.

İmām-ı Gazzālī ḳaddesā'llāhu sırrāhu'l-'aziz hazretleri Melikşāh'a tevcīh-i ḫitāb buyurur ki: Yā Emīre'l-mü'minīn, cemī'-i ra'ıyyeñ üzerlerine bāşiret üzre olup merḫamet ve şefkatden biri ve nāmūs-ı devletüñi veķāyi' itmeyen kimesneleri vālī idüp ḫükm eyledigüñ bilādlara irsāl eylemeden ḫazer eyleye. Zīrā emr ü fermān eylemedigüñ nesneleri iḥdās idüp ṭāķātlarından ziyāde māllarını iḥdās ider ve kendü zimmetinde bāķi kalur ve rüz-ı cezāda mücāzāt-ı ilāhiyyeye ve 'azāb-ı Mevlāya sen dūçār olursun, diyü bu mişillü aḫvāl ü eṭvār nihāyet gāfletüñden ve noķsān dīnüñden ve za'if yaķinüñden olmış olur, buyurdu. Yā Emīre'l-mü'minīn, āgāh ol ki her bir meşāliḫat ki saña 'arız ola ve 'uhdesinden gelemeyüp a'māz iderseñ bu ḫaber nice şey bir kaç gün mürür eyledikten soñra bir belā-yı 'azīm ola ki cümle ḫazineñi ḫarc u maşārif itmiş olsañ def'i mümkün olmaz. [13b] Yā Emīre'l-mü'minīn, nefsi 'ālilerüñize gerek ḫayr ve gerek şerr rāzı ve müsteḫaķ görmediginde nesneleri ra'ıyyeñe daħı münāsib görmeyesüñ. Zīrā bu eṭvāruñ 'āķıbeti fenā olup aķrānuñ beyninde sefāletüñi mücib... Yā Emīre'l-mü'minīn, efdāl-i maḫlūķāt ve eşref-i mevcūdāt olan Nebīyy-i āḫirü'z-zamān Bedir gāzāsında aşhāb-ı kirāmı ağaç budaklarından kendüsine bir gölgelik iḥdās idüp istirahat üzere iken ħazret-i Cebrā'il nāzil olup yā Resūlallāh, aşhāb-ı kirāmuñ güneşüñ altında olurlar da zāt-ı 'āliyyeñüz gölgede olmak münāsib degildür, diyü buyurdıklarında gölgeligi izāle idüp sā'ir aşhāblaruñ beyninde iclās buyurdılar. Bu kadar şey ile eşref-i maḫlūķāt me'ātīb olunca gayrılar ne güne olurlar, diyüp ey Melik 'aķluñı başuña cem' ve nefsüñi bu belā-yı 'azīmden taḫlişine gayret idesin, buyurdu.

İmām-ı Gazzālî kâdîsâ'llāhu sırrāhu'l-‘azîz hâzretleri Melikşâh'a tevcih-i hitâb buyurdılar ki: Yâ emîre'l-mü'minîn bâb-ı hümâyûnuña gelüp hurûcuñıza muntaẓır olan erbâb-ı hâcâtları taḥkîr eylemekden ziyâdesiyle hâzer eyle ve taḥkîr itmeyenler ḥâṭır ve fesâdı cümle ḥaṭarlardan a'zam ve ekberdür. Yâ emîre'l-mü'minîn, her ne zamân müslimînüñ meşâlihlerine meşgûl olursañ nâfile olan 'ibâdât u tâ'ati terk idüp mesâlih-i müslimîni bir an evvel kazâ idesin. Zîrâ havâ'ic-i müslimîni kazâ itmek nâfile olan cümle tâ'atlerden efdâldür.

Hikâye:

'Ömer bin [14a] 'Abdü'l-‘azîz hâzretleri bir gün şabâḥ namâzından fâriğ olup öğle namâzına kadar mesâlih-i müslimîni kazâ idüp vücûdlarına biraz ta'b u meşâkḫat 'arîz olup ḥarem-i hümâyûnlarına istirâḫat için dâḥil oldılar. Hemân arḫasından oğlı girüp buyurdılar ki ey peder-i müşfiküm, şimdiki ḥâl-i rûḫuñ kabz olup dâr-ı âḫirete intikâl itmiş olsañ Rabbü'l-‘âlemîne ne cevâb virirsin ki sizler buraya gelüp istirâḫat üzre olursız ve erbâb-ı ḥâcet kapuñda sizlere muntaẓır olmak revâ mîdur, didük de hemân yerinden sıçrayup meclîsine 'avdet itdiler. Ey melik bu kelâmdan 'ibret alup ra'ıyyeñüñ aḫvâlini kimselere sipâriş eylemeyüp kendüñ kazâ idesüñ, buyurdi. Yâ emîre'l-mü'minîn, nefs-i pâküñe ülfet ü ünsiyet itdirmege shevât-ı nefsâniye dâ'imâ tâbi' olup umûr-ı 'ibâdu'llâh tavşîl olunur. Nefsüñi siyâb-ı fâcireyi e'time-i tayyibeyi kañâ'at üzre ülfet itdirüp cem'i-i vaḫitte ḫüsn-i 'adâlete mürâ'at idesiz. Zîrâ kañâ'at olmayınca 'adâlet olmaz.

Hikâye:

'Ömer bin el-Ḥaṭṭâb hâzretleri şuleḫa-yı aşḫâbdan birine mülâkî oldukda yemîn virüp eyitdi ki: 'Acabâ bize mugâyir-i şer'-i şerîf bir şeye müşâhede itdiñüz mi, didük de mezkûr şaḫâbî yemîn bi'llâh idüp hiç bir şey yokdur lakin zâtuñızda bir ḥâl vardur ki gice giyilecek şiyâbuñ başka gündüz giyilecek şiyâbuñ [14b] başka, didük de hâzret-i 'Ömer raḫiya'llāhu 'anh buyurdi ki: Ḥudâ-yı Lem-yezel ile 'ahd ü emânım olsun ki anı daḫı terk ideyüm, buyurdi.

İmām-ı Gazzālî kaddesâ'llāhu sırrāhu'l-‘azîz hazretleri Melikşāh'a tevcih-i hitāb buyurur ki: Yā emīre'l-müminin eger ra'ıyyeñe rıfķ u luṭf ile hükm ü işlah itmege kâdir olursun şiddeti 'avf ile 'amel itmeye. Zırā hükemā buyurdılar ki: 'Āķıl şol bir kimsedür ki ğayrına 'ibret aḫz idüp dā'imā kendüsini irşād ide. Rey'-i tedbır şavāb üzre olmağa sa'y eyleye ve dā'imā kavlinde sedid ve müstaķim ola ve işledikleri a'māl maḫmūd u memdūh ola. Ama cāhil şol bir kimsedür ki işledikleri a'māl irşāda mebnī olmayup belki nefsi rezilesinin iğvāsından ola ve kavli-i kāzib ve saķim fı'l-i zemim ola. Böyle olmakdan kemāliyle ḫazer eylesün. Bir kimse 'aķlını mekr ü şer' ü ḫıleye şarf iderse Ḥaccāc gibi Ziyād bin Ebū Süfyān gibi kaṭ'a mezmüm olup rüz-ı kıyāmete değin denā'et ü fezāḫat yād olmakdan ḫazer eyle. Yā emīre'l-mü'minin, Risālet-penāh şalla'llāhu 'aleyhi ve's-sellem hazretleri buyurdi ki: Yā Rab, ilā yevmi'l-kıyāmet benim ümmetimün üzerine pādışāh olup luṭf u rıfķ idenlere sen daḫı luṭf idüp rahmetünle 'afv idüp setr-i ilāhiyyeñle setr eyle ve şiddet-i 'unfuyla mu'āmele idenlere sen daḫı şiddet-i 'unfuyla 'azāb eyleme düĉār eyle diyü du'ā-i risālet-penāhı [15a] vāķi' olmuşdır. Ve kabül oldığında şübhe olmadığı muḫaķķaķdur. Bu duā-yı şeriflerin maḫzarı olmasından ḫazer eyle, buyurdi. Yā emīre'l-mü'minin ma'lumun olsun ki velāyet ve imāmet için iki ḫasene vardur ki inda'llāh maḫzundur. Hiĉbir aḫd muṭṭali' olmamışdur eger ḫaķķına mürā'āt iderse ve iki şey vardur ki yine Ḥudā-yı Lem-yezel bilür ḫaķķına mürā'āt itmeyüb zāyī' kılarsa...

Hikāye:

Ḥulefā-yı benī Ümeyyeden Hişām bin 'Abdü'l-melik Medīne-i münevvereye dāḫil oldıkda Ebu Ḥāzim hazretlerinin ḫuzūrlarına geldiler. Mezbūr eşref-i tābi'inden bir fāzıl ü kāmil zāt-ı şerif idi. Sū'al itdi ki: Yā Ebā Ḥāzim, bu taķlīd eylediğim ḫilāfetün ḫatırından necātıma tedbır nedir, didi. Ebu Ḥāzim eyitdi ki: Senün zır-i idāreñde bulunan memālikünden aḫz eylediğim aķçeleri ḫelālinden aḫz idüp ve yine ḫelāl olan maḫalle vaż' itmekdür, didi. Hişām eyitdi: Bu mişillü eṭvāra kim kâdir olabilür, didük de Ebū Ḥāzim eyitdi ki: Na'im-i cinān-ı 'āliyyāta rağbet ve muḫabbet ve cehennemün tārından ḫavf iden kimselere ğāyet āsāndur, buyurdi.

İmām-ı Gazzālī ḳaddesā'llāhu sırrāhu'l-azīz ḫazretleri buyurur ki: Pādişāh üzerine lāzım olan şerī' -i şerife muvāfaḳat itmek ile cemī' -i ra' iyyesi kendüsinden rāzı ḳılup ḫayr du' ā ile kendüsünü yād itdire. Zırā Risālet-penāh şallallāhu ' aleyhi ve's-sellem ḫazretleri aşḫāblarına buyurdılar ki: Benim ümmetimüñ [16b] ḫayırlısı sizler anlara ve anlar sizlere muḫabbet idüp ve sizlerüñ ṫarīḳına ve meslek-i seniyye-İ ḫayr-encāmlaruñıza iḳtidā idenlerdür. Ve ümmetimüñ ziyāde eşrārı sizlerüñ ṫarīḳına sülük itmeyüp belki bir ṫaḳım bid'at-ı seniyyeyi ihdās idüp kendülerde ḫalālet ṫarīḳını ṫutup ve sā'irlerini daḫı ṫarīḳ-ı ḫalālete iḡrā ideler. Ben anlardan berī olup ve anlar da ḫā'ib u ḫāsir olsalar gerekdür. Ve pādişāh üzerine vācibdür ki ḫizmet-i devletlerinde bulunan zevātluñ kendüsine ḫüsn-i sīretin ifāde idüp gūn-ā-gūn du' ālarına vaşf-ı cemīline maḡrūr olup aldanmamalı ve şöyle bile ki kendünüñ yüzüne medḫ ü şenālar iden bir ḡarāzdan nāşī medḫ ü şenā itmiş ola. Ve cemī' -i ra' iyyesini teftiḫ ve tefahḫuş itmek lāzım olup ḫattā pādişāh daḫı kendü ḫālinden gizlice kendüsini bilmeyen ba'z-ı nāsdan su'āl idüp istiḳāmet üzre ola.

Ḫikāye:

Ḫazret-i Dāvud ' aleyhi's-sellām bir gün benī İsrā' il beyninde keşf ü güzār iderken görür ki bir ḡarīb kimse oturur. Yanına gelüp kendi aḫvālinde ḫiçbir menfūr nāsı olan bir şey istimā' mñuz oldı mı, diyü su'āl eylediginde ol merd-i faḳir ḡāyet aḫsen-i sīret üzredür ammā beytü'l-mālden nafaḳa-i ' āliyyesini aḫz itmese, didi. Ol zamān ḫazret-i Dāvud cenāb-ı Ḫaḳḳ'a niyāz idüp beytü'l-mālden nafaḳa-i ' āliyyesine aḫz itmeyüp āḫir bir sebep ḫalk itmeyüp niyāz itdiler. [17a] Ba' dehu Mevlā-yı müte'āl kendüye zırḫ ' ilmini ta' līm buyurup anuñ ile ta' yin buyurdılar. Bu ḳışşadan ' ibret alup pādişāh olan ḳişi beytü'l-māle ziyādesiyle ihtimām idüp rızā-i Ḫudā olmayan maḫalle zerrece ḫarc u telef itmeden ḫazer üzre ola. Zırā pādişāhlık ancaḳ beytü'l-māl ile ḳuvvet u metānet bulup a' dāya ḡālib olunur. Eger beytü'l-māl zāyī' olursa kendüsini daḫı zāyī' bilsün diyü, buyurdı.

İmām-ı Gazzālī ḫazretleri Melikşāh'a tevcih-i ḫitāb idüp buyurur ki: Yā emīre'l-müminin, ma' lüm-ı mülükāneñ olsun ki bu dünyā-yı fāniye dār-ı ' ubūr olup dār-ı ḳarār olmadığı ma' lüm oldıḳdan mā-' āda kaffe-i behā'ime düşmāndur ancaḳ nev'-i benī ādem misāfir şüretindedür.

Pes evvel menzil-i vālidesinūñ rahmından nüzūl idüp ve menzil-i āhîr kabrūñ lahdidür. Ancağ vaṭanı ve qararı ve mesken-i istiqrarı kabridür. İnsānuñ her bir ‘ömründen birer sene tükenmesi misāfir olan kimsenūñ yolında konağ oldığı maḥal meşābesindedür. Mezbūr sene derūnunda olan beher māh misāfirün seferindeistirāhat itdiği gibidür. Ve mezkūr beher māhda bulunan hefteler misāfirūñ ṭarīkı üzerinde vāşıl oldığı qaryeler meşābesindedür. Ve misāfirūñ beher günü bir fersaḥ yolu kāt‘ eylemesi gibidür. Ve her nefes alması her bir ḥaṭve idüp gitmesi gibidür. Ve her bir nefesinde āḥiret cānibi qarīb olup ve cānib-i dūnyā ba‘ id olmağdadur. Yā emīre’l-mūminīn, bu dūnyā-yı fāni bir köpri menziline olup ve üzerinden mūrūr eyleyen ahālī [17b] dūnyādur. Bir kimse bu köprüden ‘ubūr idüp giderken mezbūr köprünūñ ‘imāretiyle meşğūl olursa menziline girüye qalup vaḳtini zayī‘ itmiş olur. Ve gideceği maḥalle vāşıl olmayup mekānını ve maḥalini zayī‘ kılsa gerekdür. Yā emīre’l-mūminīn, ancağ ‘āqıl olan yerinde mevcūd olan mālını ve emti‘ asını āḥiret için şarf u bezl idüp dūnyāsını dīnine sebeb ider. Yā emīre’l-mūminīn, bir kimse dūnyāda kendüye mehmā-emken kifāyetden ziyādesine bezl-i mağdūr idüp leyl ü nehār himmetini dūnyāya ḥaşr ider ise ancağ kendünūñ rızkı ve naşibi bu boğāzından geçmiş olup baqıyyesi semm-i kātıl olsa gerekdür. Baqıyyesi kendüye vebāl ü günāh olup kabrinde gün-ā-gün mu‘azzeb olduğdan mā-‘adā rūz-ı cezāda ḥālī erḥamū’r-rāhimīne ḥavāle olmuşdır. Yā emīre’l-mūminīn, senden evvel geçmiş pādīşāhlarūñ keşret-i ḥazīnesi ve keşret-i emvālī hiçbirisi kendülerine mūrāfaḳat itmeyüp cümlesi dūnyāda qalup ancağ kendüleriyle kabirlerine dāḥil olan a‘māl-i şālihleridür. Ziyādesiyle diğḳat ve merḥamet buyurup dāmenūñi taḥlişe çāre bulasūñ buyurdu.

İmām-ı Gazzālī ḥazretleri Melikşāh’a tevcīh-i ḥiṭāb idüp buyurur ki: Yā emīre’l-mūminīn, bu dūnyānuñ rāḥatı qalil olup ve ekşeriyā eyyāmı ta‘b u meşāḳḳat ile münḳazī olur diyü ta‘b u meşāḳḳat dūnyānuñ ḥālī ve ‘ādet-i müstemirresi iken buña göñül virüp şarf-ı mağdūr itmek sebebiyle nice dürlü rencidelere giriftār [18a] olup rāḥat-ı āḥireti fevt itmege sebeb olur.

Pes ‘āqıl olan zevātlarūñ üzerine lāzımdur ki eyyām-ı qalil ve meşāḳḳat-ı keşir olan dūnyānuñ meşāḳḳatini şabr idüp eyyām-ı münḳazī olmayan dār-ı āḥiretde rāḥat-ı ‘uzmāya nā’il ola.

Hikāye:

Mülük-ı Sāsāniyāndan biri cümleden a' zam olup bir gün etbā' u enşārıyla binüp seyr ü temāşa itmek murād eyledükde vezirine emr idüp her ne kadar zî-kıyem eşyālar ve müzeyyen esbler ise cümlesin ihrāc idüp rikābında nāsı müşāhede idüp mülk ü salṭanatım ve heybet-i mülükānemi müşāhede halk vāki' olduğda kulūblarına dehşet irāş itsün diyü fermān eyledi. Veziri daḥi fermānı vech üzre cümlesi yerine getürüp alayları tertib itdi. Ba' dehu melik fürsüne süvār olduğda herkesi maḳāmına göre ve rütbesinüñ icābı vech üzre hareket itdiklerinde melik bu salṭanatı nazār idüp iftiḥār itmekde iken şeyṭān 'aleyhi mā-yesteḥik melik ḳalbine vesvese ilḳā idüp melik eyitdi: Bu cihānda 'acabā benim mişlim mevcūd olmayup çok vaḳt mürür itmez ben arz tañrısı olurum dimege kalkışdı der-' aḳab kendüye bir 'aḳim kibr ü 'ucb u faḥr 'arız olup etbā' ve enşārını bilmez oldu. Seyr ü temāşasından 'avdet idüp sarāyına ḳarib olduğda görür ki bir kimseyi fuḳarā şüretinde sarāy kapusunda bekler. Mezkūr fuḳarā melike selām virdik de selāmın aḥz itmez. Pes mezkūr faḳir melikün ātinuñ başına sarılıp eyitdi. Ey melik benim senden bir ḥācetim vardır ḳaḳa eyle, didük de melik ḥācetuñ [18b] nedür, didi. Faḳir eyitdi āşikāra tekellüm olunur ḥācet degildür didi. Melik eyitdi: Atından inüp yerime oturduğum vaḳitde gel ḥācetuñi ifāde eyle diyü buyurdu. Faḳir eyitdi: Olmaz sen atundan inmeden olmalı didük de ol zamān melik eyitdi. Söyle ḥācetuñi nedür didük de kulaḡuñı biri getür kimse istimā' itmesün, işte ben melekü'l-mevtüm rūḡuñı ḳabz itmege fermān olundum, diyüp atuñ üzerinde mevt olarak vech-i 'arḳa düşdiler.

İmām-ı Gazzālī ḥazretleri Melikşāh'a tevciḥ-i ḥiṭāb idüp buyurdu ki: Yā emīre'l-müminin, bir gün aşḥāb-ı kirām rıḳvānu'llāh 'aleyhim ecmā' in ḥazretleri gelüp Risālet-penāha su'āl itdiler ki: Yā Resūlallāh dünyāda ziyāde 'āḳıl ve dānişmend kimdür? buyurdılar. Efendimiz şallallāhu te'āla 'aleyhi ve sellem ḥazretleri buyurdu ki: Sizün içlerüñizde her kaḡıñuz ḥādimü'l-lezzāt olan mevti çokca yād idüp ve mevtden evvel ḥāzır olanuñuz bilürüp bu şıfat her kaḡıñuzda mevcūd olur ise şeref-i āḫireti iḥrāz itmiş olur, buyurdu. Yā emīre'l-mü'minin, eger senün de 'aḳıl-ı ma'āduñ var ise ra'ıyyeñe merḥamet idüp leyl ü nehār mevti ḥaṭruñdan dūr itme. Zirā bir pādişāh ki ra'ıyyesine merḥamet ve 'adl 'adālet ider ise kendüsinüñ ḥükim itdi eṭrāf ve bilādlarda mevcūd olan şehirde nice yüz biñ nüfūsı olup rüz-ı cezāda 'ādil olan pādişāhlarına Ḥudā-yı Lem-yezelden şefā' at itmeseler gerekdür. Eger pādişāh ra'ıyyesine cevri ü zulm ider ise cümlesi şikāyet idüp ḡaḳab-ı Mevlā'ya dūḳār itseler gerekdür, [19a] buyurdu. Yā emīre'l-müminin, dā'imā ḥālüñi ve eṭvārını şer' i-i şerife müṭabik ve muvāfiḳ ḳılıp ḥilāf-ı şer' -i şerifde bulunma. Zirā sen ḥilāf-ı şer' -i şerifde bulunursañ cümle ra'ıyyeñ saña etbā' idüp cümlesi ḥilāfda ḳalsalar gerekdür.

Mülük-1 Emeviyyeden Velid nâmında zât ʿaşrında ebniye ile meşgûl olup hattâ cümle raʿiyyesinüñ leyl ü nehâr mecâlislerde kelâmları konağ ve sarây ve sâʿir ebniyeler ile mükâleme iderlerdi. Vaqtâ kim ʿAbdüʿl-melik halife oldı, anuñ tabʿı gâyet tãʿife-i nisâ ile haż itmek idi. Anuñ ʿaşrında cümle halk nikâh ile meşgûl oldılar. Ve baʿdehu ʿÖmer bin ʿAbdüʿl-ʿaziz halife olduğda merhûmuñ ʿâdet-i hasenesi ciddi olan hażret-i Ömer bin el-Ḥaṭṭâb sîretine sülûk idüp leyl ü nehâr ʿibâdât u tãʿât ile meşgûl idi. Ve anuñ ʿaşrında cümle nâsı bugün ne kadar Qurʿân tilâvet itdünüz ve bu mâhda ne kadar nâfile oruç tutduñuz, diyü mükâleme iderlerdi. Ḥâşıl-ı cümle raʿiyyeñ haşâret-ı sekenâtlarında saña tâbiʿdür. ʿAklıñı başına alup müslimîni yoldan iḥrâc itmeyüp ḥüsn-i muʿâmele ile bidʿ atdan berî olasın, buyurdı.

Bāb-1 Evvel: ‘Ādālet Beyānında

İmām-1 Gazzālī ḳaddesa’llāhu sırrahu’l-‘azīz ḫazretleri Melikšāh’a tevcīh-i ḫiṭāb idüp buyurur ki: Yā emīre’l-mü’minīn, cenāb-1 Ḥaḳḳ feyyāz-1 muṭlaḳ nesl-i benī ādemden iki fırḳa ihtiyār idüp cümle ḫalkuñ üzerine ‘ālim ve mükerrrem kıldı.

Ḳısm-1 Evvel: Enbiyā-i ‘izām ‘aleyhimü’s-selām olup anları [19b] Cenāb-1 Ḥaḳḳ ‘ibādlarınıñ üzerlerine irsāl eyledi ki keyfiyyet-i imānı ve keyfiyyet-i ‘ibādeti ḳullarını keşf ü beyān idüp ṭarīḳ-1 bātıldan ṭarīḳ-1 ḫaḳḳa iṣāl ideler.

Ve İkinci Fırḳa: Cümle gürūh-1 pādišāhānlardur ki Mevlā-yı müte‘āl ḳullarınıñ üzerlerine vālī ḳılıp ba‘z-1 ḳavmūñ ba‘zıya olan ḫulminden men‘ ve ḫıfz ide ve meşāliḫ-i ‘ibād ve ma‘āşlarınıñ keyfiyyet-i taḫşillerinde mezāyıkā çekmeyüp imāma itā‘at ve inḳıyād itmeleriyle imām daḫı anları muḫāfazada diḳḳat üzre ola. Zīrā eşerde vārid oldı ki sulṭān Ḥudā-yı Lem-yezelūñ vech-i ārzda zıllıdır. Zīrā zıll didikleri bir gölgeden ‘ibāret olup ḫarāretten kāffe-i ḫayvānı ḫıfz eylediği gibi sulṭān daḫı kāffe-i ra‘iyyesini ḫarāret-i zulmden ve bürüdet-i cevrden ḫıfz itdigidinden nāşī zıllu’llāhi fi’l-‘ālem zikr olunmuşdur. Yā emīre’l-müminīn, cümle pādišāhuñ üzerine lāzımdur ki kendünüñ rütbesi naşıl rütbe ve keyfiyyet-i imāret ne gūne olur ve vācibü’l-vücüb seni arz üzerine gölge idüp ve cümle ḳullarına emr ü fermān eyledi ki cümlesi sañā itā‘at ve mütāba‘at ideler. Ve aşla buğz u ‘adāvet itmeyeler. Ve emrine imtişāl eyleyeler.

Pes böyle olunca yā emīre’l-müminīn sen daḫı itā‘at-ı Mevlā’dan ḫurūc itmeyüp cümle ra‘iyyeñi ḫilāf-ı şer‘i olan şeyler kemāliyle ḫazer eyle. Zīrā ḡaraż-ı fevt olup cümle ra‘iyyeñ perişān yüzünde helākları muḳarrer olur buyurdu.

İmām-1 Gazzālī ḳaddesa’llāhu sırrahu’l-‘azīz ḫazretleri [20a] buyurur ki: Eger pādišāh ‘ibādullāh beynine cevır ü ḫulm u fesādı def idüp ra‘iyyesine ‘adl ü ‘adālet iderse mülküñde şābit olup cümle a‘dāsına ḡālib olması muḳarrer olur ammā eger sulṭāñ ra‘iyyesine cevır ü ḫulm ider ise mülküñde devām olmayup belki zevāli muḫaḳḳaḳ olur. Zīrā Risālet-penāh şallallāhu te‘āla ‘aleyhi ve sellem ḫazretleri buyurdu ki pādišāh kāfir olan raiyyesine ḫulm ü cevır itmedikçe mülki şābit olur, zevāl bulmaz ammā kütüb-i tevāriḫler erbāb-1 tevāriḫi beyān iderler ki bu ‘ālem iki biñ sene ehl-i mecūsī altında ḳalup mülkleri daḫı mecūs idi. Ve ra‘iyyelerine ‘adl u ‘adāletleri sebebiyle yerlerinde mülkleri şābit olup ve ‘aşırlarında cümle bilādları ma‘mūr u ābādān oldı. Ve cümle ra‘iyyeye inşāf u merḫamet üzre ḫükm idüp bu ḳadar sene idārelerinde oldılar buyurdu.

Pes ‘ākıl olan pādişāha lāzımdur ki ancak dünyānuñ ‘imāreti ve hārābı ‘adl u zulm ile olduğunu muhakkak bile. Zīrā pādişāh ra‘iyyesi beyninde ‘adālet ilķā idince dünyā ma‘mūr olup ve ra‘iyyesi emr ü emān ve rāhat üzre olurlar nitekim Erdeşir ve Feridūn ve Behrām-ı Gür ve Nūşirevān-ı ‘ādil gibi zevātluñ zamānlarında cümle ‘ibād āsūde-i hāl üzre oldukları bir zamānda olmuş degildir. Ve ama cevr u zulm yönünden ‘ālemde rāhat kalmayup cümle ‘ibād gāyet meşakķat üzre oldukları gibi bir zamānda olmuş degildir. Nitekim mülük-ı Fürsden Dahhāk şāhluñ zamān-ı devletlerinde rencide oldukları gibidür, buyurdu. [20b]

İmām-ı Gazzālī kaddesa’llāhu sırrahu’l-‘azīz hāzretleri buyurur ki: Ey Melikşāh hūkemā-i İslāmiyyeden nice fużalalar tecrübe ile ve şer‘-i şerīfe muţābaķat eyleye. Beyān eylediler ki eger pādişāh ra‘iyyesine cevr ü zulm kaşd ider ise Haķķ subhānehu ve te‘āla hāzretleri ol pādişāhuñ ahālisine noķşān virüp gözlerine āfet ü belā ile mevti içlerinden eksik itmez. Ve ehl-i sevķ bey‘ ü şirālarında hasāret görüp ziyān eyleyeler. Ve ehl-i zer‘uñ zirā‘atlerinde noķşān olup āfet sebebiyle herkesi ekdiklerini zāyi‘ ide. Ve ehl-i aġnām ġanemlerini zāyi‘ idüp ġün-be-ġün noķşān üzre baķalar. Ammā pādişāh olan zevāt ‘adālet üzre olursa ‘adli ra‘iyyesi beyninde münteşir olur ve cümle nāsı vezn ü mīzānluñ sedīd ideler. Ve beynlerinde olan haķķ u huķūķa mūra‘āt ideler ve kavānīn-i ‘adlle mülāzemet üzre olurlar ve bātıl olan eşyālar mahv olup haķķ olan eşyālar beyinlerinde zuhūr ider. Ve semādan rahmet eksik olmayup ve vech-i arzda berekāt çok olup ve ehl-i ticāret ticāretlerinde keşret ile nemā bulurlar ve ehl-i zirā‘at zirā‘atlerinde bereket olup ve cümle ‘ibāduñ erzāķları çok olmaġa sebep olur. Zīrā hūkema buyurdılar ki, cümle ra‘iyye vālīnuñ fesādıyla fāsīd olup ve şalāhlar ile şālīh olurlar. Eşref-i tābi‘inden Süfyān-ı Şevrī hāzretleri mülük-ı ‘Abbasiye’den Manşūr hālīfenüñ hūzūrlarına dāhīl oldıkda Manşūr ġüftāra gelüp yā Şevrī, bunca [21a] vaķtden berü ra‘iyyemi ve cümle vezīrlerümi im‘āna koyup bir emānet idüp i‘timād idecek kimseye muvaffak olmadum, didük de Süfyān-ı Şevrī eyitdi ki: Yā emīre’l-müminīn, zānnım budur ki bu mezkūr olan zevātluñ derūnında bir şahş-ı ‘ālī-himmet vardur. Eger şahş-ı mezbūr ışlāh olsa cümlesi ışlāh olması muhakkakdır, didi. Manşūr eyitdi ki: Yā Şevrī, naķl u beyān idüp tavşīf eyledigin zāt kimdür? didük de Süfyān-ı Şevrī eyitdi: Cümle nāsuñ imāmı ve pādişāhı olan Manşūrdur, didi. Ol zamān Manşūr bir kere āh idüp bunca zamāndır ben āġāh olmayup nefsimi biraġup ġayrı ile meşġul olmak neden lāzımdur diyü nefsi tevbīh eyledi.

Hükemā rahimehumu'llāh beyān eylediler ki: Pādişāh olan zātuñ üzerine lāzımdur ki kendinüñ taqlid eyledigi emr-i 'aẓım olup ve hātırısı ekser oldığını fehm eyleye ve 'aqlı olan dā' imā tefekkür eyleye ki kendüsinüñ taḥammül eyledigi meşakḳātuñ tārda teshīli ne günā olup vezīr ü vüzerāsıyla inşāfā ne müşāvere idüp ḥavātır-ı mülükāneleri teskīn olmayup diḳḳat ile mülāḥāza ide ve herkesüñ tedbīrine maḡrūr olup 'amel eylemeye ve taḳdīr-i ma' išetinde bezl-i beytü'l-māl idüp isrāfa bādī vü sebep olan umürdan kemāliyle ḥazır eyleye. Zīrā bu mezkūr olan ma' işeti ḳayırmaḳ sā'ire küşād olununca dimāḡında arzū-yı fesād olan kimseler bulup beytü'l-mālī zayfen yaḡmaya meyl iderler. Bu şüretde neticesi fesādı müş'ir olur.

Hārūn el-Reşīd ḥacc için beytü'l-Mükerreme'ye geldikde cebel-i 'Arafātda vaḳfeye [21b] tırduḳda ḥazret-i Ömer'üñ ḥafīdlerinden biri Hārūn'un ḥuzūruna gelüp eyitdi ki: Yā Hārūn bu maḳām-ı mübārekde ne miḳdār insān mevcüddur ma' lūmuñ mıdur? didük de Hārūn eyitdi ki: Ma' lūmum degildür. Ol zamān ḥazret-i Ömer'üñ ḥafīdi eyitdi ki: Yā Hārūn ma' lūmuñ olsun ki bu maḳāmda bu ḳadar biñ insān olup rüz-ı cezāda herkes birer birer nefinden su'āl olunup ḡayrıdan su'āl olunmaz ama bu kadar insāndan Mevlā-yı müte'āl saña sū'al itse gerekdür, didük de Hārūn eyitdi ki: Yā 'Abdullāh, baña vaşīyet ile ... ḳabul ideyim, didük de 'Abdullāh buyurdı ki: Yā Harūn, Mevlā-yı müte'āl bir kimsenüñ kendü yerinde olan mālını isrāf itmeye ruḡşat virmemişdür. Ne keyfiyettür señün gibi zāt-ı şerīf fuḳarālarda yerlerinde bu ... mālā el uzadup isrāfa meyl idersün, didük de Hārūn bükā idüp n'ola bu belā-yı imāmete giriftār olmayaydum, diyüp cānib-i Baḡdād'a teşrīf-i hümāyūnları olduḳda buyurdılar ki behresine ḥacc için ziyaret-i Beytu'llāh'a itmek murādımızda var idi. Lāki ibn 'Ömer bizleri men' eyledi der idi.

Hükemā rahimehullāh beyān eylediler ki: Pādişāh olan zevāt-ı kirāmlar ta'āmı taḃḥ idüp ra'ıyyesine ekl itdire nitekim maḳbaḥda taḃḥ-ı ta'ām iden kimseler meşakḳat ile ta'āmı vücūda getürürler. Ve sā'irleri ol meşakḳatdan ḥabīr olmazlar ve ḥararāt-ı nāra taḥammül iderler. Ve sā'irleri ol ḥarārete vāḳıf olmazlar. Eger bu ḳazıyye 'aks olup ra'ıyyesi maḳbaḥda ta'āmuñ ḳıvāmına leyl ü nehār emek virüp ve zaḫmet çeküp vücūda [22a] getüre ve pādişāh ol meşakḳata vāḳıf ve muḫḫali' olmayup cevri ile 'ibād u ra'ıyyesini nāre iḫrāk ide ol zamān cümle nāsı perīşān olup pādişāh olan zāta beddu'āya başlayup āḫir fenāyı mücib olur.

Hikāye:

Mülük-ı Maḡribden bir 'ālī-himmet ü ḥuceste-menḳabet ba'z-ı tārīḳde seyr ü temāşā iderken 'ayn-ı 'ibret eşerleri bir ḫakīm kārbanā mülāḳi olup ol zamān ḳarb-ı mülükānesinde bulunan nüdēmā-i ḥāşşından bir vezīr-i 'ālī-şān Ermiyā nāmında bir vezīr olup aña eyitdi ki: Ey pesendīde-i rāy ve Müşterī-tedbīr bu muḳābelemizde bulunan ḡuruh-ı tüccārāndan üç

tā'ifenüñ hāl u aḥvāllerini beyān ideyim, didük de vezīr eyitdi: İḥsān-ı şāhānenüz olup bu ḳulları daḫı neşāyihūñüz ile feyizyāb olurum, didi. Pādişāh eyitdi ki: Bu 'ālemde nāsı üç fırḳa olup bir fırḳası hem dūnyāyı ve hem āḫireti cem' itmişdür. Ve bir fırḳası ne dūnyā ve ne āḫiret hemān şarf eyleye kalmışlardır. Ve bir fırḳası dūnyāyı cem' idüp āḫiretten maḥrūm kalmışlardır, didük de vezīri bu kelāmda tafşīlini ricā eyledük de şāh buyurdi ki ammā dūnyāyı ve āḫireti cem' idüp ikisinden maḥrūm kalmayan tā'ifeler ehl-i ticāretdür ki anlar bey' ü şirālarında namāz ü niyāz her ne ise yerine getürüp şer'-i şerīfe itā'at iderler. Ve iki tarafı ma'mūr olur. Ammā ne dūnyā ve ne āḫiret yerlerinde bulunmayan benim ile saña ḫādem olup daḫı bunun gibi sa'ir mevḳi'lerde istiḫdām olunan kimselerdür. Ve ammā dūnyāları ma'mūr olan benim ve señün emşāllerimiz [22b] olan pādişāhlar ve vūzerālardır ki ḫāyat-ı dūnyāya gönül virüp ḫulm ü cevri ile ra'ıyyesine ḫükmi idenlerdür, buyurdi.

Ḥükemā raḫimehullāh beyān eylediler ki cem'-i vezīrlere lāzım ve vācibdür ki pādişāhuñ ḡafleti olan eşyālarda ikāz ideler ve eger ḫab'ında ḫulm ü cevri itmek var ise nice nāşih ve mevā'iz ile ve da'avāt me'sūreler ile vazgeçürüp ve sā'ir-i umūrunda şadāḳat üzere ḫizmet idüp ve ra'ıyyesinden du'ālara mazḫār ideler.

Ḥikāye:

Mülük-ı Fārisden Ferīdün nāmında olan pādişāh vūzerālarıñ cem' idüp tecrübe itmek murād eyledikde cümlesine ḫitāben eyitdi: Zir-i idāremüzde bulunan 'askerimüzün vazīfelerini ra'ıyyemüzden alınan māl idare idemeyüp belki ḫazine-i 'āmiremüzden bu ḳadar biñ dirhem zamm itmege ḫācet mi, didi. Ol zamān vūzerālardan her biri kemālāt-ı ḡayr-ı makbūller ile ra'ıyyesine maḫtū' olan cizyeden ziyāde inmemesine işāret gösterdiler. Mezkūr vūzerālarıñ içinden bir 'āḳıl u şādih bende-i mülükānesi ilerü gelüp eyitdi: Pādişāhum Ḥudā-yı Lem-yezel vūcūd-ı behbūdlarıñı devāhiden ḫıfz eylesün. Eger ruḫşat-ı şāhāneñüz olur ise zāt-ı şāhāneñüze bir sū'al 'arz ideyüm, didük de melik-i mezbūr ruḫşat idüp her ne ki ḫaḫruña gelürse dūr eyleme, didi. Vezīr-i mezbūr eyitdi: Ey pādişāhum 'ind-i 'ālīñüzde ḫazīne-i 'ālīñüz mi muḫabetli ba'zısı 'arz u malūñıza ve sā'ir-i ra'ıyyeñe 'adāvet iden dūşmānuñuz mı muḫabbetli didük, de pādişāh eyitdi ki: [23a] Elbette ḫazīnemüz muḫabbetlidir, didi. Vezīr-i mezbūr eyitdi: Ey pādişāhum bir gün ola ki senden bu ḫüsn-i cemāl gidüp ve mevt-i şerābından nūş idüp taḫt-ı 'arz-ı ḳarārlara olsa gerekdür, didi. Pādişāh eyitdi: Yā niçün? Vezīr eyitdi: Muḫabbet itdigün ḫazīneyi terk idüp bir kefen ile gidüp de cümle 'adūlarıñ ile yoldāş olmaḫı isterseñ didük de mezbūr şāh bu kelāmı 'ināyet ile pesend idüp mezbūr vezīrñ rütbesini daḫı 'ālī idüp umūr-ı devletinde istiḫdām eyledi ve ra'ıyyesi üzere 'uḫfet idüp nice vaḫt rūzgār geçürdiler.

Ḥazret-i Zülkārneyn ‘aleyhi ’s-selām ma‘iyyetinde bulunan cünūd-ı keşire ile diyār-ı mağrîbe dâhil olduğda bir alāy kavme mülākî oldı ki esbāb-ı dünyādan yedlerinde bir şey mevcūd degildir. Ve k̄ubūrların kapularınıñ öñlerine ḥazer itmîşler. Ve her bir vaktde k̄ubūrların ziyāret idüp Mevlā-yı müte‘āl’e ‘ibādet üzre muķīm idiler. Ve ta‘āmları nebātü’l-‘arz idi. Ḥazret-i Zülkārneyn nediminden birisini irşāl idüp mezkūr kavmüñ re’islerini istedik de dīnini daḥı Zülkārneyn’üñ emīrine imtişāl itmeyüp benüm Zülkārneyn’den ḥācetüm yokdur diyü ibā eyledi. Ba‘dehu ḥazret-i Zülkārneyn mezkūr kavmüñ ḥuzūrlarına gelüp görür ki ḥālleri perîşān üzre buldı ve merḥamet ü mürüvvet ma‘den-i şerīfleri bulunduğundan kavm-i mezkūre ḥiṭāben eyitdi. Meṭā‘-ı dünyādan derūn-ı ḥānelerihüzde bir şey gözüme rüşen olmayup ve derāhim ma‘dūddan hīçbir şey’e [23b] mālîk degül misiz, diyü su’āl eyledik de kavm-i mezkūr eyitdi ki: Yā Zülkārneyn, na‘īm-i dünyādan ve derāhim-i dīnārdan nev‘-i benī ādemüñ gözi toymayup anuñ sebebiyle rabbisine ‘ișyān istemeleri muḥaḳḳaḳdur. Li-eclin zālîk terkin ihtiyār itdüñ, didiler. Ba‘dehu Zülkārneyn eyitdi ki: ‘Acabā niçün k̄ubūrlaruñızı ḥāneñüz öñüne ḥafr itdihüz. Kavm-i mezkūr eyitdiler ki bizler ḥānemüze girüp çıkdıkca gözlerimize düş olup mevti nisyān itmeme için bu ‘ameli işledük, didiler ve kavm-i mezkūruñ re’isleri ve derūn-ı ḥānene bir çürümüş adam k̄afası ihrāc idüp Zülkārneyn’üñ ḥuzūruna getürdi ve eyitdi: Bu k̄afanuñ şāḥibi vech-i arzda pādîşāh olup zīr-i idāresinde bulunan ra‘iyyesine zulm u cevr ider idi. Ba‘dehu ḥālî bu gördigüñ ḥāle tebdil olup cezāsı tertib olunmaḳdadur. Ve andan soñra bir k̄afa daḥı ihrāc idüp eyitdi: İşte bu k̄afa bir melik-i ‘ādilüñ k̄afası olur ve ra‘iyyesine ‘adl ü ‘adālet ider idi, diyüp ḥazret-i Zülkārneyn’üñ başına el uzadup senüñ k̄afañ bu k̄afalar gibi olsa gerekdür, didi. Ba‘dehu ḥazret-i Zülkārneyn bükā idüp mezkūr re’isi vezīr ittiḥāz itmek istedi, kabul itmedi. Ve vechinden su’āl eyledi ki niçün k̄abül itmezsiz didi cevābında eyitdi: Yā Zülkārneyn senüñ yedünde māl-i dünyā bulunmaḳ muḳtezāsıyla [24a] cümle nāsı saña düşmān olmuşlardur ve benüm yerimde māl-i dünyā olduğundan benüm dostum senden ziyāde olup bu şūretde düşmān çoğaltmağa vaktim yokdur, diyüp i‘rāz eyledi.

El-Bābü's-şānī: Fī Beyāni Hikmeti Fī Kevni's-sultāni Fī'l-arz

Bāb-ı Şānī: Sultā(n)-ı Vech-i Arzda olup ve Anuñ Hikmeti Beyānındadır.

Pes ma' lūm ola ki nev' -i benī ādem içlerinde imām olan zāt-ı kāmilūñ vücūdı Mevlā-yı müte' alūñ hikmetidür. Ve cümle ' ibād üzerine ni' met-i ' āzīme ve ecr-i cezīlesidür. Zirā Hudā-yı Lem-yezel cümle halkı iki kısım üzerine halk itmişdür. Bir kısmı inşāf ve merḥamet üzre olup bi-ḥasebi'l-cibilliyeye ve kısım-ı şānīde inşāf ve merḥamet selb olunmuşdur. Ve cümle halkuñ beyninde sultānuñ ' adem-i vücūdı bahırlarda mevcūd olan semek gibidür. Kebīrleri şağīrlerini ekl idüp fesād içinde kalmışdur. Her ne zamān ra' iyye beyninde birbirlerinūñ üzerinden tasaluḫlarını def' ider. Sultān kāhir olmadıkça umūr-ı ra' iyye muntazam olmaz ve ma' išet-i dūnyevīyelerinde istikāmet olmayup belki ḥayātleri daḫı zā' il olsa gerekdür. Bu ' illetden nāşī ba' z-ı ḥükemādan kimesneler buyurdılar ki farzen ve taḫdiren vech-i arzdan sultān ref' olup cümle halk perīşān oldukları vaḫtde Hudā-yı müte' alūñ vech-i arzda emr-i ilāḫisi daḫı ref' olsa gerekdür.

Ḥükemā rahimehumu'llāh buyurdılar ki: Vech-i arzda pādīşāhuñ şebātı hikmet-i ilāhiyyeden olup [24b] Hudā-yı Lem-yezelūñ vücūdına delalet-i vāzıḫa ve ' alāmāt vaḫdāniyyesidür. Zirā bu ' ālem-i şağrā vü kübrā her ne var ise bir müdebbirūñ tedbirine ve şānī' ūñ münferiden şun' ina muḫtāc oldığı zevi'l-elbāb ' indlerinde każāyā-yı bedihiyyedendür. Ve cümle maḫlūkāt ' ind-i ilāhiyyede bir pādīşāhuñ dār-ı ḫuşūmeti olan belde meşābesinde olup mülküñde vāḫid olduğu gibi kezālik bir iḫlīmde iki pādīşāh cem' itmek cümle şeri' atde ' adem civārından kaḫ' -ı nazar tedbir-i pādīşāh daḫı müstaḫil olmalı, diyü beyān eylediler.

Ḥazret-i ' Ali kerremallāhu vecchehu ḫazretleri buyurdu ki: İki emr-i celīl vardır ki birinūñ şālāḫ-ı kıvāmı müstaḫil olup ve āḫiri şirket üzre vücūda getürüp anuñ ile ' amel itmeli. Biri pādīşāhuñ zīr-i destinde olan mülkidür. Ve pādīşāh olan kimse mülküñde müstaḫil olup ḫiçbir taraftan mānī' ve merāḫim bulunmayub tedbir ve taşarruf kendi yerinde ola. Biri daḫı re' ydür. Ya' nī bir emrde müşāvere idüp pādīşāh olan kimse re' yünde müstaḫil olmaya. Belki ' aşırında mevcūd olan ' uḫalālari cem' idüp anlar ile müşāvere lāzımdur. Nitekim intizām-ı ' ālem pādīşāh bir olmasına delālet idüp ve mülküñde āḫir bir kimse zuḫūriyla pādīşāhuñ birinūñ ref' i lāzım geldiği gibi cemī' -i umūrı daḫı müşāveresiz olmayup bir kimsenūñ re' yi ile ḫükm olunur ise ḫarāb u zulm-ı ta' addiye mü' eddī olur, buyurdu.

Ḥükemādan ba' zı kimse [25a] pādīşāhı bir saray derūnında müstenīr olan sirāca teşbīḫ idüp ve ra' iyyesini mezkūr sirācuñ etrāfında herkesi şānāyi' leriyle meşğūl olup anuñ nūrıyla

müntefi' olurlar ve şanāyi' lerinden girü qalmazlar ve mezkūr sirācuñ nūrı ve ziyāsı her ne kadar ziyāde olur ise eṭrāfında mevcūd olan ḥalk daḡı herkesi ' amellerine diḡkat idüp sayesinde meşāliḡlerini vücūda getürüp behremend olurlar ama mezbūr sirācda nūr olmayup belki mevtālaruñ gözleri gibi şu'le-i bī-fā'ide virür ise eṭrāfında olan cümle ḥalk perişān olup şanāyi' lerini terk iderler ve eṭrāf-bā-eṭrāf ' adūlar zuḡūr idüp cümle ' ibād rencide olup ve şanāyi' leri ta' ṭil olunup sulṭānuñ daḡı mülki yerinden zā' il olup cümle ḡā'ib ve ḡāsir olurlar.

Ḥazret-i Fuḡayl ḡaddesa'llāhu sırrahu'l-' azīz ḡazretleri buyurdu ki: Altmış sene ra' iyyeye zulm ü cevr olunmaḡ bir sene ra' iyye beyninde pādişāḡ olmayup da ra' iyye birbirlerine ṭutub ḡatlı itmekden eḡdaldür. Zirā pādişāḡuñ zevālini müslümān olan kimse temennī itmeyüp belki cāhil ma' zūr yāḡūd fāsıḡ maḡzūr temennī ider ve cümle ra' iyye üzerine lāzımdur ki leyl ü nehār pādişāḡuñ işlāḡıyla du' ā eyleyeler ve nāsıḡ pendı eksik itmeyeler. Zirā pādişāḡuñ şālāḡıyladır, cümle ' ibād ve bilāduñ şālāḡı ve fesādıyladır. Ve cümle ' ibād ile bilādūñ fesādı bu ' illetden nāşīdür. Ba' z-ı erbāb-ı ' ulūmdan mūnaḡḡahdur ki eger pādişāḡ umūrında istiḡāmet üzre olur ise [25b] ve istiḡāmet ḡullarına cānib-i Mevlā'dan ' ayn-ı raḡmet olup ve bu ni' met bedelinde Ḥudā'ya şükr itmek vācibdür. Ve eger pādişāḡ umūrunda istiḡāmet üzre olmayup belki ra' iyyenūñ gerüye döndükleri eşyāları zuḡūra getürür ise cümle ra' iyye bu ḡışşāları kendülerinden bilüp ḡünāḡlarından rücū' ve istiḡfār üzre olmaḡ lāzımdur.

Ḥikāye:

Benī İsrā' ilden bir peyḡamberūñ zamānında ḡavmi peyḡamberlerine gelüp eyitdiler ki: Yā nebīyullāḡ bir ḡün olur ki sen bizim içimizden iḡrāc olunup dār-ı beḡāya teşrīf itdüñiz. Bizlere emr-i ilāhisi vāşıl olmayup munḡaṭi' olsa gerekdür. ' Acaba bizler Ḥuda-yı Lemyezeliñ bizlerden rāzı olduḡını ve olmadıḡını ne ' alāmet ile ma' lūm kerde ḡılıb ḡabūl idelim didük de Peyḡamber buyurdu ki: Ey benī İsrā' il, ma' lūmuñuz olsun ki eger pādişāḡuñuz ' adlı ' adālet şāḡibi olan kimseden olur ise taḡḡıḡ bilüñüz ki Rabbiñiz sizlerden rāzıdır. Ve eger zulm ü cevr idüp rāḡatuñuz selb olunur ise Rabbiñiz sizlerden rāzı olmayup ḡazab-i ilāhiyyeye dūḡār olmuşsınız. Hemān tövbe vü inābe idüp bābullāḡa mūrāca' at idesiz buyurdu.

Dört eşyā mülūk üzerine elzem evlā ferā' izdendür. Birincisi ṭabī' atında denā' et ve ḡaset olan kimesneleri teb' id idüp memāliküñden iḡrāc itdirmekdür. Ve ' uḡalā ve şāḡib-i ' irfān ve şāḡib-i merḡamet olan zevāt-ı kirāmları taḡrīb itdirüp i' mār-ı memālik itdirmekdür. Ve dimaḡında ārzū-yı dünyeviyyesi olmayan pīr-i ' āḡılıñ ra' yı ve tedbīrūñden ' udül itmeyüp [26a] dā' imā anuñ re' yine mülāzemet ü müdāvemem itmekdür. Ve aḡvāl-i zemīme ve eḡ' āl-i şenī' a

şāhibi olan mekrūh ādemleri memālikūnden iḥrāc itdirüp kavlı-i nā-maḡbūllerūnden ḡalāşı olmaḡdur.

Pādişāha lāzım ü vācib olan mertebe vezāretin ve idāreten memālikin ahālisi olmadıḡ ādeme teslīm itmemeḡdür. Eger teslīm ider ise mülküni pādişāhuñ ‘aḡlı irmedik tarīḡle ifsād idüp ve emr-i şāhāneyi ihmāle biraḡup ve memleketini ḡarāb u umūr ra‘iyyesinde ḡālel-i vāfir ve fesād-ı keşir zuhūra gelüp ve şer‘-i şerīf taḡyir olunup ārzū-yı nefis hevāsına muḡtezāsı vücuda gelmedik bid‘āt ḡādişeler iḡdāş eyleyüp bir vechle işlāḡı mūmkün olmaya ve ‘aşrında mevcūd olan ‘ulemā-i bed-fi‘ālleri kendüye celb idüp biñ senede vücuda gelmedik bid‘āt ḡāllerle zuhūruna iḡdām iderler.

Hikāye:

‘Ömer bin ‘Abdü’l-‘aziz ḡin-i imāretinde ḡasan-ı Başrī ḡazretlerine nāmı taḡrīr itmiş ki telāmiz-i ḡāşuñuzdan ḡarafımıza bir ḡaç zāt-ı kerīm irsāl buyurup anuñ naşīḡatiyle behremend olalum, didiḡinde ḡasan-ı Başrī ḡazretleri cevābında buyurmuş ki: Yā emīre‘l mü‘minīn, bizim telāmizlerimiz iki fırḡadur. Bir fırḡası ḡālib-i dūnyādur ve bir fırḡası ḡālib-i āḡiretdür. Ammā ḡālib-i dūnyā olanlar senūñ āḡiretüne lāzım olacaḡ kelāmı tekellüm itmezler. Ammā ḡālib-i āḡiret olan kimseler saña raḡbet idüp senūñ meclisūnde muşāḡabet itmegi revā görmezler diyü ḡatm-i kelām eyledi. [26b]

Hāzret-i Zülḡārneyn ‘aleyhi’s-selām zamānınuñ ḡākimi olan Aristōḡalis’den su’āl eyledi ki: Mülūklarda mevcūd olan iki ḡaşletden ḡanḡısı eḡdaldür. Ve iki ḡaşletūñ birisi şecā‘at ve birisi ‘adāletdür. Cevābında eyitdi ki: Eger pādişāh olan kimsede ‘adālet mevcūd olur ise şecā‘at mes itmeyüp ‘adālet sebebiyle cümle mülūka ḡālib olsa gereḡdür. Nitekim ḡikāyede vārid oldı ki ḡazret-i Zülḡārneyn bir ḡün ‘asker-i keşire ile bir ḡarafdan mūrūr ider iken muḡaddeme-i ‘askerden nedim-i ḡāşından biri eyitdi: Yā Zülḡārneyn, Mevlā-yı müte‘āl zāt-ı me‘ālī simātuñıza bir melik-i ‘azīm in‘ām u iḡşān itmişdür ki mişli rü’yet olunmuş degildür. Ve taḡt-ı nikāḡuñda olan ḡātūnları daḡı ḡoḡ idüp her birerlerinden evlād-ı zükūr zuhūra gelüp zıkr-i cemīleñüz ve evşāf-ı ḡamīdeñüz ilā yevmi’l-ḡıyāmete bāḡı vü ḡayr ile yād olmañıza sebep olur, didi. Zülḡārneyn cevābında buyurdu ki zıkr-i cemīlūñ ibḡāsı ve ḡayr ile yād olmañızın sebebi kesret-i evlād ile degildür. Belki ḡasan-siret ve ‘adl ‘adāletdür ilā yevmi’l-ḡıyāmete ḡayr ile yād idüp rūḡunı şānı ḡıldırın ammā bir pādişāh ki dūnyāda mevcūd olan mülūklara ‘adli sebebiyle ḡālib olur aña kesret-i nisādan ve kesret-i evlāddan ne fā’idedür, ḡüsn-i ḡayleti kāfidür buyurdu.

Hikāye:

Zülkārneyn vüzerālarından birini me‘mūr olduğu emr-i ‘azîmden ‘azl idüp bir ednā meşāliḥine emr ü fermān eyledi. Bir gün vezîr-i mezkûr [27a] Zülkārneyn’ün dergāhına gelüp emr-i mülūkāneyi edādan soñra İskender su’āl itdi ki: Me’mūr olduğun meşāliḥin ne güne idüp ve ne hareketde oldun, didük de mezkûr cevābında eyitdi ki: Hudā-yı Lem-yezel mülkünde dā’im eylesün. Recül-i kāmîl me’mūr olduğu meşāliḥat ile şereflenmez. Belki me’mūr olduğu meşāliḥat recül-i kāmîl ile şeref bulur ancak şeref de ḥüsn-i sîret inşāf u ‘adl idüp isrāfdan ḥazer itmekdür, didükde ḥazret-i İskender’e gāyet hoş gelüp mezbûrı yine küll ol manşib-ı ‘ālîye emr u fermān eyledi.

Sokrāt-ı ḥakīmüñ kelām-ı ḥakīmesindendür ki bu ‘ālem ‘adl ü ‘adāletden terkib olunmuş bir merkebdür. Cevr ü zulmi üzerine üzerine irkāb eyledikleri vaḳtde şebāt u karārı ḳalmayup taraf-ı ‘adem idüp helāki muḳarrerdür. Nitekim ḥikāyede vārid oldu ki Nüşirevān bir gün vücūdunda marāz ızhār eyledi. Ḥālbuki marāzı olmayup ra‘iyyesini tecrübe eylemek ḳaşd idüp tabībleri ḥuzūrına dāḥil olduklarında cümle aḥıbbānuñ re’isi olan şahşa emr eyledi ki benim ḥuzūrumdan taşraya çıkdıkda bizim ḥādimler senden beni su’āl iderler. Ol zamān sen de söyle ki Nüşirevān’ün marāzı āḥündür. Anuñ devāsı gāyet ‘atıḳ ve üzerinden çok zamān mürür itmiş ḥarāb maḥalden bir tuḒla parçası getürüp anuñ ile devā itmek gerekdür, didük de nedimler eṭrāf-bā-eṭrāf ādemler irsāl idüp vaşf-ı [27b] mezkûr üzre bir tuḒla parçası bulalar. ‘Āḳıbet Nüşirevān’ün zîr-i idāresinde bulunan cümle ḳurā vü şehirlerde ḥiçbir yerde bulamadılar. Bir kaç māhdan soñra melike ḥaber virdiler ki ḥakīmüñ tenbîhi üzre ḥükm-i idāreñüzde bulunan cümle ḳurā ve şehirlere ādemler gönderüp mezbûr tuḒlayı bulmaḳda ihtimām idüp irsāl eyledigimiz ādemler külliye boş gelüp iderler ki pādîşāhımızuñ ḥükmünde olan arāzilerde ḥarāb bir maḥal görmedük ki ḥattā bir tuḒlaya ḳādir olup da aḥz idelim didiklerinde Nüşirevān gāyet mesrūr olup bi-ḥamdü’llāh el-ān ‘adāletüm sebebiyle vech-i arz ma‘mūr u ābādān olup ra‘iyyelerüm āsüde-i ḥāl üzredürler. Nedimlerine buyurdı ki: Benüm murādum bu eṭvār ile mülkimi tecrübe eylemek idi diyüp du‘ālar eyledi.

Büzürmihr nāmında olan ḥakīme su’āl eylediler ki: Pādîşāhuñ mülk ü salṭanatı kaç eşyā ile şābit ve müstaḳar olup mülkünde müstaḳil olur, didiklerinde eyitdi: Üç eşyā sebebiyle mülkünde şābit ve müstaḳil olup zıll-ı zālilinde cümle ra‘iyyesi rāḥat üzre olurlar. Birisi māluñ olduğu bilādı hıfz ü ḥirāset idüp ‘adūların ref‘ eyleye. İkincisi ra‘iyye derūnunda aşla ve ḳat‘ā zulm ü cevrdan kemāl derece ḥazer üzre ola. Üçüncüsü ehl-i ‘ilm ve ehl-i faḫl olan zevāt-ı kirāmıllara gāyet ile taltîf ü ḥürmet idüp mertebelerini ‘ālî ḳılmaḳdur. [28a] Zîrā sulṭān olan

kimesne her ne zamān zulm ü cevr iderse ve ra'ıyyesi gāyet maldār olsa bile gün-be-gün inhiṭāṭda bulunup emn ü emān beynlerinden ref' olduğdan sonra ve 'ākıbeti daḡı ḡarāb olur.

Ḥazret-i Zülkārneyn 'aleyhi's-selāma su'āl olundu ki: Mālik olduğun memālikden sizlere sürür u şafā iden nedir? denildikde cevābında buyurdu ki: İki şeydür ve bu iki nesne benüm 'indimde dünyā vü mā-fi-ḡā olan eşyālarına ziyāde muḡabbetlidür. Birisi budur ki 'adl ü inşāf ü merḡametdür. Ve ikincisi bir kimse baña iyilik ve iḡsān iderse ben anuñ muḡābelesinde iki ḡat iyilik ve iḡsān itmege gāyet muḡabbet iderüm. Bu sebebden nāşī ḡazret-i Mūsā 'aleyhi's-selām buyurdu ki: Mevlā-yı müte'āl vech-i arzda 'adāletden ziyāde efḡal ü ekrem hiçbir şey ḡalk itmedi. Zīrā 'adl didikleri Ḥudā-yı Lem-yezelün arzında mīzānidur. Eger bir kimse bu mīzāna şarılup yerine getirür ise mīzān anı cennete iṡāl ider, buyurdu.

'Ulemā raḡimehumu'llāḡ beyān eylediler ki: Zulm iki kısma münḡasım olmuşdur. Bir kısmı pādīşāhuñ ra'ıyyesine zulm, ve aḡniyā olan kimesnelerün faḡīr olanlara zulmi ve bir kısmı daḡı bir kimesnenün kendü nefesine zulmi ya' nī maşiyet idüp 'azāba müstaḡaḡ olması bu sebebden, eger bir kimesne zālīm olunmamaḡ isterse ḡayrıya zulm itmemei.

Ḥikāye:

Bir gün ḡazret-i Mūsā 'aleyhi's-selām Ṭūr-ı Sīnā'da münācāt buyurup eyitdi: Yā Rab baña [28b] inşāf ve 'adlünü ḡöster anuñ ile mütteziḡ olayum, didük de Ḥaḡḡ celle ve 'alā ḡazretleri buyurdu ki: Yā Mūsā belki tab' uña muḡālīf bir nesne müşāhede idüp şabr idemezsin, buyurdu. Ḥazret-i Mūsā eyitdi ki: Yā Rabbi şabra ḡuvvet ü ḡudret viren senün didük de emr-i ilāḡi vārid oldu ki yā Mūsā fülān cebelün fülān cānibinde bir 'ayn-ı cāri vardur. Anuñ bir cānibine gizlenüp meḡş u ḡarār eyle. Anda 'adl ü insāfumı müşāhede idersin, buyurdu. Ḥazret-i Mūsā emr olınan mekānda meḡş ü ḡarār üzre iken ḡörür ki bir civān fūrsine süvār olmuş gelür mezkūr suyuñ başına gelüp atından inüp biraz şu içüp yine atına süvār olup ḡiderken ḡoynından para kesesini çıkarup suyuñ başında unudup gitti. Ba' dehu bir çoban gelüp ḡavarlarını ol sudan saḡy itdirüp mezkūr kimseyi aḡz idüp gitti. Bir müddetten sonra bir pīr-i fānī arḡasında odun yükleri gelüp suyuñ başında arḡasından odunu indirüp rāḡat üzre iken ol kimseyi zāyi' ḡılan kimse at ile suyuñ başına geldi ḡördi ki bir pīr-i fānī oturur. Selām virüp eyitdi: Şimdi senden evvel bu suyuñ başına ben gelmiş idim akçe kīsemi burada unuttum. Virdükde pīr-i fānī her ne ḡadar ḡörmedüm diyü ibrām itdi ise de āḡir ol civān-ı mezbūr pīri ḡatl eyledi. Ol vaḡt ḡazret-i Mūsā eyitdi ki: Yā Rabbi [29a] parayı çoban aḡz eyledi. Bu pīr-i fānī bi-ḡayri ḡaḡḡın ḡatl olundu, didükde Mevlā-yı müte'āl buyurdu ki: Yā Mūsā ol pīr-i fānī mezbūr civānuñ birini ḡatl

itmiş idi. Cezâsıyla kışâş eyledüm. İmâm ol civânıñ babası çobanuñ pederinden biñ dirhem almış idi, edâ eylemeden fât itmiş idi. Yine ben ‘azîmü’l-şân haqqını âhirete bırakmayup evlâdlarından haqlaşdırdum, buyurdı.

Hâzret-i Kâtâde radiya’llâhu ‘anh buyurdı ki: Zûlm üç kısma münkasım olup bir kısmı aşlâ mağfîret olunmaz. Ve bir kısmı dağı dâm olmayup belki zevâli muqarrerdür. Ve bir kısmı dağı şâhib-i ‘afv u mağfîret olursa gerekdür. Ammâ şol bir zûlm ki aşlâ mağfîret olunmaya ne’ûzu billâh Hüdâ-yı müte‘âle şirk itmekdür. Ammâ şol bir zûlm ki kendüsünde devâm olmayup belki zâ’il ola. ‘İbaduñ ba‘zısınuñ ba‘zıya olan zûlmi gibidür. Ammâ şol bir zûlm ki şâhib-i mağfîret oluna. İrtikâb denüp sebebiyle ‘abduñ nefesine zûlmi gibidür. İşlediği günâhından rücu‘ idüp bâb-ı dergâh-ı ilâhiyyeye tövbe vü inâbe ile muvâşalatla Allâhu zü’l-celâl fazl ve minnetden ‘afv idüp cenâb-ı ‘âliyâtına idhâl itse gerekdür.

Hâzret-i Ahnef bin Kays buyurdı ki: Dîn ile mülk ikisi dağı birbirine gâyet imtizâc-ı tām ile mümteziç oldığından bañn-i vâhîdde zühûra gelen ikiz evlâd gibidür.

Pes pâdişâha vâcib olan umûr-ı dîne kemâliyle gayret idüp ve ferâ’iz-i [29b] ilâhiyyeyi evkâtlarında edâ eyleye ve hevâ-yı bid’atden ve mekr-i şübheden ziyâde hâzer eyleye ancak mülkünde noqşân şer‘-i şerîfe imtizâl itmediginden nâşî ‘arîz olup bitünce müsteħağ olur. Ve eger pâdişâh olan zevât kendü idâresinde olan mülkden ba‘zısından dîn-i Muhammediyyeyi ve mezheb-i şerîfi taħkîr idüp umûr-ı devletüñ harâbına bâdî olacak kimesnelerüñ mevcûd oldukları ma‘lûm oldığı vaqtden anları huzûruna ihzâr idüp memâlikinden nefy-i ebedî ile nefy ve ‘azâb-ı şedîde düçâr eyleye. Ve dîn-i İslam şeref ü i‘zâz eyleyecek. Meşâlihlerden bir ân te’hîr itmeye ve cümle halkıñ ‘azîz olması için kemâliyle ictihâd ü gayret üzre ola buyurdı.

Pâdişâh üzerine lâzım ü vâcib olan sünnet-i nebevîyyeden ve sîret-i marziyyeden ayrılmayup ‘indallâh meslek ü tarîkatı Maħmûd ola ve cümle nâsuñ kulûbında ‘azîmet-i ilkâ oluna. Ve ‘adâsı satvetinden hâzer üzre ola. Qadr ü bahâsı ve menzileti ‘âlî ola. Ve ‘adûları gözine büyük görinüp cümle a‘dâsı kendüye ta‘zîm üzre olurlar. Ve üzerine vâcib bile ki nâsuñ halâşı ancak pâdişâhuñ sîret-i hasenesiyle olur. Ve umûr-ı ra‘iyyenüñ ‘âkıbetine nazâr idüp kalîl ü keşîr ve ‘azîm ü haķîr her ne var ise hiçbirinde ihmâl itmeyüp kemâliyle diķkat eyleye. Ve ra‘iyyesine eşya-i mezmûnda ve ef‘âl-i meş‘ûmda şerîk olmayup def‘ eyleye. [30a]

Pâdişâh olan zevât-ı kirâmlaruñ üzerine lâzımdur ki ‘ilmine ve zühd ü takvâsına i‘timâd ve i‘tinâ olunacak zevî’l-fazl ve zevî’l-erbâb olan zevât-ı kirâmlaruñ qadrini zâyî‘ kılmayup ta‘zîmlerinde aşlâ kaşd itmeye. Ve fi‘l-i cemîl üzerine sâbit-kağem ola. Ve fi‘l redîden gâyet hâzer eyleye. Ve kabîh fi‘llerden hâzer idüp ve sâ’ir işleyen kimselerüñ cezâsında zerrece te’hîr

itmeye ve cümle nāsı hayrāt ü hasenāta sevķ eyleye. Zīrā bu mezkūr olan nesāyihlerūñ cümlesi siyāset-i mülūk ‘add olan şeylerdür.

Hükemā rahimehumu’llāh buyurdılar ki bir pādişāhda siyāset olmadığı vaķtde fāsīd olan kimse fesādından hā’in olan hīyānetünden ve sārīķ olan sirķatinden ve ķātil olan ķatlinden ve zānī olan zināsından ve kāzīb olan kizbinden vazgeçmeyüp gün-be-gün ferec bulup teraķķīde olur. Bu şüretde pādişāhuñ cümle umūrı sedd olur hīķbir mādde işi yürimez.

Hükemā beyān eylediler ki pādişāhuñ şalāhatine ve hüsni himmetine delīl aranur ise zīr-i idāresinde mevcūd olan memālike nazār olunup ve ahālī bilāduñ hālleri ne hāle mülābis olmuşdur. Andan ‘ibret alup başlarına çāre vü meded arasunlar. Zīrā semāda olan tuyūr daķı pādişāhuñ ‘adl ü ‘adāletine muhtāc oldıķı zevi’l-elbāba rüşendür.

Nüşirevān-ı ‘ādilūñ siyāsetinden birisi daķı budur ki ‘aşırında bir kimse yükler [30b] ile altun ve gümüş her ne güne zī-ķıymet şeyler var ise bir mekāna vaz‘ olunup hīķbir kimse yanında anı muhāfāza ider olması mehmā emken vaz‘ olunan maķalde bākī kalup mekānından izāleye hīķbir kimesne el uzatmayup ancaķ şāhibi yine ke’l-evvel vaz‘ eylediķi maķālden ref‘ idüp bir taşalluķa ķādir olamaz idi.

Nüşirevān-ı ‘ādilūñ bir vezīr-i ‘ālī-himmeti olup ismine Yūnān diyü tesmīye itmişler idi. Bir gün Nüşirevān’a eyitdi: Ey melik şāhib-i eşrār ile muvāfaķat eyleme vilāyetūñ anlarūñ sebebiyle hārāb olur ve cümle ra‘iyyeñ faķīr olup ol vaķitde senūñ mülküñ hārāb olup ve sultānuñ faķīrlige tebdīl olur. Ve nām-ı ķabiñūñ dünyāda bākī kalur diyü va‘z u naşīhat üzre iken bir maķālden bir kimse gelüp huzūr-ı melike dāhil oldu ve eyitdi: Ey melik, bizim cānibimizde irsāl eylediķūñ ‘āmilūñ kendü hevāsıyla meşķūl olup cümle umūrımızı ta‘ķīl itdi, didi. Melik ol ‘āmilini emr ü fermān idüp celb eyledi. Ba‘dehu ‘uhdesinde mevcūd olan mülküne neşr-i fermān idüp emr eyledi ki o cāniblerde bulunan ‘āmilleri ma‘lūmuñuz olsun ki vālī olduķuñuz eyāletlerde zer‘ ü bāğ bağce olan maķallerden mā‘-adā zer‘ ü bāğ olmaķlıķa şalāhiyeti bulunan maķalleri daķı zer‘ yāhūd bāğ bağce inşā eylemeden hālī olmayasūñuz. Ve illā fülān kimse gibi sizlerūñ daķı taleb olunmañuz huzūrumda āsāndur diyü siyāset ider idi. [31a]

Hükemā beyān eylediler ki: Bu arzuñ hārābına sebep iki şeydir. Birisi sultānuñ ‘acizdür. Zīrā sultān ‘aciz olup hayr ü şerrini fark idemeyüp siyāset nedür habīr olmadığı vaķtde ‘aczi muhāķķaķ olup ol zamān bükā iden kendü başına bükā itsün. İkincisi pādişāhuñ zulm u cevidür. Nüşirevān’uñ zamānında mevcūd olan mülūkler birbirlerine memāliklerinin ‘imāretleriyle iftiķār iderler idi.

Hikāye:

Memālik-i Hind'den Hind pādīşāhı Nūşirevān'a elçi irsāl idüp dimiş ki: Ey Nūşirevān, āgāh ol ki zīr-i idāreñde bulunan memālikden behresine benüm hazine-i 'āmireme şu kadar derāhim hārāc irsāl iderseñ ne a' lā ve illā ben senden ziyāde mülükler beyninde evlā oldıgum āşikārdur diyüp nāmesinde taḥrīr ü beyān eylemiş. Nūşirevān melik-i cānibinden gelen ādemi bir hāneye 'alā ṭarīḳu'l-misāfired inzāl itdirüp irtesi gün erbāb-ı devletünde ve a'yān-ı memleketini cem' idüp elçi daḫı ol meclisde ḥāzır oldı. Vaḳtā ki cümlesi dāḫil meclisi olduḳlarında Nūşirevān mezbūr ādeme eyitdi. Ey kimse benden pādīşāhuñ cevābını eyüce istimā' idüp gördük ki söyleyesin diyüp emr ü fermān eylediği orta yere bir şanduk getürüp açdılar. Ve derün-ı şandukdan bir ḳabza ve zaḫire ve buğday ve şa' ir aḫz idüp meliküñ ādemine gösterdi ki ey kimse bu şandukda mevcūd olan erzāk sizlerüñ bilādlaruñuzda olur mı, didük de mezbūr eyitdi ki: Bizim diyārımızda ḡāyet [31b] çok olup pek a' lāsı olur, didi. Ol zamān Nūşirevān buyurdi ki: Ey kimse meliküñe mürāca' at eyledigünde söyler ki evvelā kendü taşarrufunda olan bilādlarını ta' mīr idüp fuḳarālarına merḫamet ve mürevvet eylesün de andan şonra ḡayrınıñ mülküñe tasalluḫ itsün. Eger bu kelāma ve bu cevāba rāzı olmazsa kendü mülk ü salṭanatı daḫı bizim 'uhdemize geḫse gerekdür, buyurdi. Ve fi'l-ḫaḳıḳa çok zamān mürür itmeyüp ahālī-i Hind cevri ü zulmden nāşī meliklerini ḳatl idüp Nūşirevān'a teslīm-i bilād eylediler.

Pādīşāh üzerine vācibdür ki mülük-ı sālifelerüñ sīret ve ṭarīḳlerine sülük idüp anlaruñ gerek ḫayr ü gerek şer' her ne vechle ḫareket eylediler ise anlaruñ eşerine tābi' olalar. Ve anlaruñ mev' izalarını ve vaşiyetlerini istimā' idüp ḳabül ḳıla. Zīrā mülük-ı sālifelerüñ 'ömrüne ṭavīl olup ekşer umūrı tecrübe ile kemāliyle vāḳıf olmuşlardır. Ve ekşer şeyün 'āḳıbetlerini mülāḫaza itmişlerdür. İyü ve kötü birbirlerinden fark ve temyīz itmişlerdür. Nūşirevān ḫüsn-i sīret ile meşhūr iken kütüb-i müteḳaddimīni müṭāla'a idüp ve ḫikāyātlarını istimā' eylerdi. Ve anlaruñ mesleklerine sülük iderdi. Mü' ellif-i kitāb İmām Ğazzālī der ki: Bizim zamānımızda olan pādīşāh mülük-ı sālifelerüñ sīretlerine iḳtidā itmek Nūşirevān'dan elyaḳdur diyü beyān ider.

Hükemā beyān eylediler ki pādīşāh olan zātı dükkān ve bazāra teşbīh itmişlerdür. [32a] Herkes nafaḳa-i yevmiyesin ol çārşudan taḫsīl iderler. Eger mezbūr çārşü emn ü emānda olup etrāf u ḫavālilerden herkesüñ ṭabī' na muvāfiḳ bey' ü şirā olunacaḳ şeyler gelür ise herkesi zarūret görmezler. Ammā bu mādde pādīşāhuñ 'adline muḫtācdur. Ammā 'adālet olmayınca cemī' cevābından emr ü emān ref' olup ḫattā bazāra bir şey geldüğü vaḳtde cümle 'ibād meşāḳḳate dūçār olurlar. Ve ma' āşları intizāmından ḫurūc idüp perişān olmaları muḳarrer olur.

Anuñ için hükemā beyān eylediler ki cümle halkuñ ef'āl ü 'a' mālī mülüklerüñ ef'āl ü a' mālīne rāci' dūr. Ḥattā 'āqıl olanlardan işāret kāfidūr. Fülān beldenüñ ahālīsi emn ü emān ve rāḥat-ı 'ayş u 'işretde āsüde-i ḥāl üzredür diyü yād oldığı vaqıtde ancaḡ mezbūr beldenüñ vālīsīnüñ 'adl u 'adāleti anlaruñ raḥātlarına sebep olmuşdur.

Nüşirevān vezīri olan Yūnān'a buyurdı ki: Sīret-i mülük-ı müteḡaddimīni beyān ile anlaruñ etvār-ı ḥaseneleri ve meslek-i müstaḥseneleri üzre imiş didük de vezīr eyitdi ki: Eyyuḥe'l-melik anları üç eşyā yāḥūd iki ve yāḥūd bir şeylerini medḡ ü şenā ideyim ḡangısını murād idersin, didi. Nüşirevān eyitdi: Anları üç eşyā ile medḡ ile görelüm ne gūne şeydür, didi. Vezir eyitdi: Anlaruñ sīret-i ḥāsenelerinden biri budur ki meşḡul oldukları eşḡālūñ cemī' sinde işledükleri a' mällerinden bir 'amelde aşlā ve ḡat'ā [32b] lisānlarında kizbi ḥiçbir aḡad istimā' itmemişdür. Kizbden ḡāyet ḡazer iderler idi. Biri daḡı budur ki cemī'-i ef'āllerinde kendülerünüñ ma'lūmları olmadıḡ bir şey ḡalmamış idi. Cümlesini tecrūbe ve yāḥūd kendüleründen evvel geçen ābā vü ecdādlarınıñ vaşīyyetleriyle muḡtālī' olmuşlar idi. Ve birisi daḡı budur ki aşlā nefis ü hevālarından nāşī bir şeye ḡāzab eylemiş degüller idi. Nüşirevān eyitdi: Diḡer bir şey ile daḡı medḡ eyle didi görelim ne imiş, didük de vezīr eyitdi ki: Anlaruñ 'ādet-i seniyyeleri dā' imā ḡayrāt ü ḡasenāta sa'y-i belīḡ eylerler idi. Ve şerr olan şeylere ḡazer idüp ve 'āmel idenleri men' iderler idi. Nüşirevān eyitdi: Daḡı bir şey ile medḡ eyle, didi. Vezīr eyitdi: Anlaruñ salḡanatları ve şecā'at-i cür'etleri nefslerine ḡālib olup ekşer aḡvālleri 'afv itmek idi. Ol zamān Nüşirevān eyitdi: Anlar nev'-i benī ādem degil midür, didük de vezīr eyitdi: Anlar nev'-i benī ādemdür, lākin ḡüsn-i cemīlleri ve āşār-ı ḡayriyyeleri āfāḡı iḡāḡa eylediginden nev'-i benī ādemüñ efdāli olup ḡıyāmete ḡadar ḡayr ile yād olınurlar didük de 'acabā bizlere ne ḡāl oldu ki anlaruñ meliklerine sülük itmeyüp zıkr-i kerīmesine bāḡı ḡıla, diyüp anlaruñ sīretlerine münselik oldu. Mü'ellif-i kitāb ider ki ve 'ale'l-ḡuşuş Nüşirevān didükleri kimse ḡā'ife-i mecūsdan bir kimse olup bu gibi 'adl ü 'adālete iḡdām idüp āşār-ı cemīlesin ibḡā itmege ḡayret idince 'acabā bizlerüñ 'aşırımızda mevcūd olan mülük-ı İslāmiyelerine da'vet idüḡin bilmedüm. [33a]

Nüşirevān bir gün vezīri olan Yūnān'dan bu ḡadar zī-ḡıymetde pahāya bālīḡ ḡaşlar ile muşānnī' inşad olunmuş ālet-i şürb ittiḡāzına emr eyledi. Yūnān daḡı cevābında eyitdi: Birḡaç ḡünlük 'ömr için bu gūne şey'e taşaddī itmemiz kār-ı 'āqıl olmayup belki bizden şoñra gelüp birilerüñ mällarımıza mālīk olup ve tāc ü taḡtımıza şudür iden kimseleri mesrūr itmiş oluruz. Bizler bizden evvel geçen mülükleri beyninde tekellüm itdigimiz gibi bir gün ola ki bizden şoñra gelen bizleri tekellüm eyleseler gerekdür. Ve nāsuñ ziyāde aḡmaḡı ve eşḡiyāsı mülk-i dūnyāya maḡrūr olup ve ma'īşet-i dūnyāsını taḡayyüd idüp gūn-ā-gūn ḡam ü ḡuşşaya giriftār

ola. Ve dünyasını ta' b ü meşakkat ile tağyir ide. Ve ahiretde nedamet-i şedide ve 'azab-ı mü'ebbede taḥşil eylemiş ola. Bu şüretde senden evvel geçen pâdişâhların dünyâyı 'imâret eylemeden ve 'imâretinde cedd ü sa'y itmeden murâdları dünyâda zıkr-i cemîleri ḳalup ilâ yevmi'l-ḳıyamet ḫayr ile yâd olunmaḳdur, didiginde Nüşirevân emr eyledigine peşimân olup vezire ḫayr du' âlar eyledi. Vezir eyitdi: Yâ eyyühe'l-melik ma'lûmuñ olsun ki her ne zamân bir pâdişâhuñ vilâyeti ma'mûr olursa re'âyâları şükr ü şenâ ile meşḡul olurlar. Ol zamân ḫükemânüñ ḳavlinüñ eşeri zuhûr ider. Belki ancak dînüñ beḳâsı pâdişâhuñ beḳâsıyladur. Ve pâdişâhuñ beḳâsı cünüd-ı müslimînüñ beḳâsıyla ve cünüd-ı müslimînüñ beḳâsı mâl iledür. [33b] Ancak mâl 'imâret-i bilâd ile ve 'imâret-i bilâd 'adl ü 'adâlet itmek ile buyurdi.

Nüşirevân'ın Kısra'da bir baḡçesi var idi ki nâziri cihân içinde mevcûd degil idi. Bir gün bir mâddeden melik-i Rûm ve melik-i Çin, Kısra'ya geldiklerinde mezbûr baḡçede üç birden cem' olup kelimât-ı ḫikemiyyeler söyleşmege ḳarâr verdiler. Rûm meliki eyitdi ki: Bu dünyâda ef'âl-i ḫayrdan ve ism-i şâliḫdan ve zıkr-i cemîlden etyab bir şey' yokdur, didi. Zirâ zıkr-i cemîlüñ ve ef'âl-i ḫayruñ şâhibi ke'ennehu dünyâdan intikâl itmemiş gibi ḫayr ile yâd olunur, didi. Nüşirevân eyitdi ki: Benüm 'âdet-i ḳadîmüm ḫayr işleyüp dâ'imâ ḫayrı tefekkür iderüm, didi. Zirâ bir kimse ḫayr işleyüp ve tefekkürüni ḫayra şarf ider ise cümle mûradı suhûletle ele girer. Ve Çin meliki eyitdi ki: Ḥudâ-yı Lem-yezel bizlerden fi'l-i münkeri teb' id eylesün. Eger fi'l-i münker zâhir olur ise ḫayâ iderüz. Ve anı zıkr eyledigimiz vaḳtde ḫacil oluruz. Ve işledigimiz vaḳtde nâdim olup bir daḫı itmeyüz, didi. Rûm meliki Nüşirevân'a eyitdi ki: Eşyâlardan ḳanḡısı saña muḫabbetlidir, didük de Nüşirevân eyitdi: Bir kimse gelüp bana 'arz-ı ḫâcet eyleye. Anı ḳazâ itmege ḡâyet muḫabbet idüp 'indümde bundan sevgili bir şey yokdur, didi. Rûm meliki eyitdi ki: Benüm 'indümde ḡâyet muḫabbetli günâh idüp de arḳasında ḫavfa düşmemekdür. Ya'nî ne günâh işlerüm ve ne ḫavfa düşerüm. Mü'ellif-i kitâb ḳaddesa'llahu sırrahü'l-'azîz ḫazretleri buyurur ki: Pâdişâhların üzerine lâzımdur ki [34a] bu mezkûr olan mülüklerin aḳvâllerini istimâ' eyleyeler. Ve onların 'adl ü inşâflarına nazar idüp onların sîret-i ḫasenelerin tefekkür eyleyeler. Ve cümle elsine-i nâsda etvâr-ı ḫasenelerinden i'tibâr olup ilâ yevmi'l-ḳıyamete zıkr-i cemîllerini ibḳâyâ ḡayret ideler.

El-Bābü's-şāliş: Fî Beyti'l-māl

Ma'lūm ola ki evvelā pādişāh olan zevāt-ı kirāmlar ra'ıyyelerinden isticlāb-ı harāc ü 'öşr arāziye ne keyfiyetde aḥz olunup ve maḥall-i maşrafı ne maḥalldedir. 'Ulemā-i kirām- ve e'imme-i müçtehidin-i 'izām ḥazretleri beyān eylediler ki: Cümle ra'ıyye kuvvet-i sulṭandır. Ve 'imāre-i arz sulṭānuñ bağçesidir. Ve anuñ mīvesi emn ü emānetdür ve anuñ neticesi 'adl ü 'adāletdür. Ve 'adl ü 'adālet pādişāhuñ ḳal'āsıdır. Mülk ü māl düşmānuñ muḳābelesinde gāyet cünd-i eşa'bdur cezā ve pādişāhuñ zaḥīresidir.

Pes böyle olunca ḥaḳḳıyla ra'ıyyesinden aḥz-ı 'öşr ü harāc idüp ḥaḳ olan maḥale şarf idüp isrāfdan ḥazer eylemek lāzımdır. Ve ra'ıyyeden aḥz-ı 'öşr ve sa'ir rūsümāt ra'ıyyenüñ zarūreti olup tırur iken ve kendü ma'ışetlerine iḥtiyāçları var iken bu maḳūle perişānū'l-hāl olan kesānlardan aḥz-ı 'öşr ve sā'ir rūsümātdan aḥz eylemeklikden gāyet ḥazer eylemek lāzımdır. Ḥattā mezbūrlar kendülerine gelüp biraz kuvvet peydā idüp 'aḳlını cem' eyleyeler. Ve pādişāh olan zevātuñ üzerine [34b] lāzımdır ki 'imāret arza bī-ğayr-i zulm diḳḳat eyleye ve arzden vücūda gelen ḥubūbātluñ 'öşrini ra'ıyyeden aḥz eylediği vaḳtde bi'z-zāt kendü cānibinden imānında şādıḳ ādemler irsāl idüp aḥz-ı 'öşr iderler iken rıfḳ ü inşāfāna aḥza mübāşeret eyleyeler ve ḥarḳ ü ḡilzetden ḥazer eyleyeler. Zīrā beyne'l-nās meşhūr olan sülük didikleri ḥayvānı nev'-i benī ādem vücūdında 'illet müşāhede olındıḳda bi-ğayri ezā dem vücūdını iḥrāc eylediginden elleriyle aḥz idüp kendü vücūdlarına vaz' iderler. Ammā sūrī sülük gibi mū'ziyāt olan ḥabişler insānuñ vücūdına gelüp dem ile ḡdālanmaḳ ḳaşdıyla gelürler iken cenāḥlarınuñ şadāsı herkesüñ kulaḳına gelüp men' iderler. Ḥāşıl-ı rıfḳ idüp ḡilzetden ḥazer eyleyeler.

'Ömer bin el-Ḥaṭṭāb ḥazretleri Mısır'a vālī eylediği 'Amr bin el-'Ās ḥazret-i 'Oşmān 'azl idüp yerine bir başka vālī naşb eyledükde ḥazret-i 'Ömer'üñ vaz' eylediği ḥarācdan ziyāde vaz' idüp – emr eyledi. Ḥazret-i 'Alī eyitdi ki: Yā 'Oşmān ḥazret-i 'Ömer'üñ vaz' itdiği ḥarācdan niçün ziyāde vaz' eyledüñüz, didükde cevābında eyitdi ki: Cānib-i Mısır'üñ ahālisi ve arāzisi 'Ömer'üñ zamānındaki gibi degildir. Belki ziyāde ve ma'mūr olunmuşdur. Ve ḥubūbāt daḫı ziyāde bulmuşdur ve sebeb-i ziyādeye bu mezkūr bādī olmuştır buyurdılar. Bu ḳā'ideye binā'en pādişāh olan zāt muḥaḳḳaḳan ma'lūmı olursa ki bir beldenüñ ḥubūbāt ve sā'ir emti'ası oldığı vaḳtde birbirinize daḫı ziyāde itmek [35a] cā'iz olup taḥammüllerine göre ḥaml ideler.

Menşūr'ul-Ḥikem'de beyān olındı ki südlü olan ḥayvānuñ süde taḥammülünden ziyāde şāḥib-i süd saḳmak murād ider ise süd yerine kan ü dem saḳır didiler ve Harūn el-Reşid'üñ vezīri olan Ca'fer bin Yaḥyā beyān eyledi ki: Vech-i arzdan aḥz olunan 'öşr ü harāc pādişāhuñ

mülkünün ‘amūdudur. Ancak keşret-i hubūba ve keşret-i berekete sebep imāmuñ ‘adlidir. Hārāb u noqşānına bādī olan imāmuñ zulmüdür. Ve cümle ‘arzuñ hārābına sebep olan cümle umūruñ esrā’ı ve ziyāde mūcib kavli arzeyn ta‘ñil olunup zār-ı ‘ayn noqşān olmağdur. Ve cevr ü zulm ile ra‘iyyeye helāk teveccüh idüp herkesi ‘amelleründen girüye qalmağdur. Bu şüretde imāmuñ böyle olan ahāliden ‘öşr ü hārāc aḥz itmesi zāyī‘ olan kimsenün vücūdundan bir qaṭ‘a laḥm qaṭ‘ idüp ekl ü tenāvül itmesi gibidür.

Hükemā raḥimehumu’llāh beyān eylediler ki: Pādişāh ra‘iyyesinün taḥammüllerinden ziyāde aḥz-ı hārāca ve sa’ir rūsümāta teklif itmesi şol bir kimse gibi ki kendü dīvāruñ esāsından türāb u ṭāş iḥrāc idüp üzerine vaz‘ eylemesi gibidür. Zirā dīvāruñ temelinden iḥrāc olunan hācer ve sā’ir türāb maḥāllerinden iḥrāc olundığı vaḳtde mezbūr dīvāruñ hedm olması muḳarrerdür.

Pes bu fi‘l-i nā-mā‘ kılden mezrā‘ün [35b] zirā‘at-i ‘arzdān ‘āciz olurlar ve arāzileri hārāb olup ferāğat iderler. Zer‘ ü ‘imāret kuvvetde olmayup ve teklifāt-ı mīriye kāt-be-kāt olur iken edāsından ‘āciz olurlar. Bu sebebden devletün kendine ve ‘askerlerine za‘fiyyet ‘arız olur. Bu şüretde sultānuñ a‘dāsı fırsat-yāb olup galebe eylemege tama‘ ider. Pes bu taḳdīrde pādişāha lāzım olan ra‘iyyesinün yerinde olan eşyāya aḥz eylediginden ziyāde muḥabbet itmelidir. Anuñ için şalāḥ ile hiçbir şey qalil olmaz ve fesād ile hiçbir şey’ bāḳi qalmaz didiler.

Hikāye: Bilād-ı Endülüs pādişāhları zamān-ı sālifde ‘adūlarınun üzerlerine dā’imā gālib olup kāfirlere göz açdırmazlar idi. Ve bu ef‘āllerün sebebi mezbūr diyāruñ pādişāhları ābā u ecdādları sīret-i ḳādīmelerini terk itmeyüp ‘ādet-i ḳādīmeye gāyet diḳḳat iderler idi. Ve ‘ādet-i ḳādīmelerinden biri daḥı bu idi ki sipāhī olan ‘asker-i İslām mertebesince köyler ve ḳurālar iḥsān-ı pādişāhī olup anlaruñ zir-i idārelerinde idi. Ve herkesi kendine maḥşūs olan ḳarārlarını güzelce ḥüsn-i ri‘āyet üzre tertīb vazīfe itmişler idi. Ve tüccār mālını ḥıfz ü terbiye itdükleri gibi sipāhīler daḥı köylerini ḥıfz ü terbiye iderler imiş. Ve herkesün zātına maḥşūs olan maḥalleri ‘āmīr ü emvāl vāfire cünūd-ı keşire peydā olur imiş. Ḥattā mezbūr [36a] diyārdan ibn-i ‘Āmir nāmında bir pādişāh cūlus-ı taḥt u salṭānat eyledükde mezbūr sipāhīlerün yerlerinden ḳurālar aḥz ve bedelinde ḥazīne-i ‘āmīresinden biraz şey ve bir mülk için emr eyledi. Ba‘dehu kārcısı olan mültezemler mezbūr ḳurāları pādişāh tarafından ictirā idüp ticāret itmege cūr’et eylediler. Ve herkesi bi-ḥasebi’t-tab‘ kāre ve bey‘ ü şirāya heves-kār oldıklarından ol memālikde bey‘ ü merīdden olmaduḳ bir maḥal qalmadı. Ve ra‘iyyenün bu cīhetden perīşān olup gün-be-gün noqşān oldılar. Ve cünūd-ı pādişāhīye daḥı noqşān ‘arız olup ol cānibde bulunan ‘adüvv-i dīn mezbūr-ı maḥalle tasalluṭ idüp ilā yeminā hāzā kāfir elinde qalmışdur.

‘Ulemā rahimehullāh hazerātları beyān eylediler ki: Beytü’l-māl didükleri ekser-i nāsa mübhem olup ve keyfiyet izāh ü beyān itmeye taşaddi itmemişlerdür. Ammā beytü’l-māl didükleri şol bir māl ola ki pādişāhuñ qurālardan hāsıl eylediği hūbubātdan on ‘adedde ve yāhūd beş ‘adedde bir maḥalline göre aḥz idüp ne qadar kileye bāliḡ olur ise yine ke’l-evvel aḥz olunan qurānuñ faḳīr ü muḥtāc olan sākīnlerine bir senelik ‘idārelerini virmeli ve edā eyledikden şoñra her ne bāḳī qalır ise beytü’l-māl didükleri mezkūr olan olup ve sā’ir cizye ve harāc aḥz olunan bilādlerden aḥz olunan mebalıḡleri faḳat ‘asker-i müslimīn için ve mesafe-i ba’ide gidecek bulıcalar için [36b] ve ‘ulemā-i kirām için şarf idüp bāḳī qalanı beytü’l-māle vaż’ idüp anı iḳtizā iden maḥāllere ve şer’-i şerīfūñ ruḡşat virdiği ḫayrāt u ḫasenāta bezl itmeli, diyü beyān eylediler. Pes pādişāha lāzım olan bu sīrete mūmāşāt idüp hevā-yı nefisinden ve ra’iyyenūñ ḫilāf-ı meşrebleri olan eṭvārdan hazer eylemeli.

Ḥazret-i Zülkārneyn Māverā’ün-nehir’den geçüp diyār-ı Çin’e dāḫil olduḡda vezīri olan ḫazret-i Ḥızır ‘aleyhi’s-selām eyitdi: Yā Zülkarneyn, ḫazīne-i ‘āmireñüzde beytü’l-mālden olarak bu qadar māl olup bunūñ ḫıfzına bādī vü sebep nedür ki anı muḫāfāza itmekde diḡḡat üzresiz, ḫazret-i Zülkārneyn eyitdi: Ḥızır seferde bir gün ḫacet-i mes idüp iḳtizā ider, didi. Ḥazret-i Ḥızır eyitdi: Cem’-i māl idüp bir maḥalle vāż’ itmek a’ dāñuz için kuvvet olsun, diyü bu ṭavr-ı ef’allerūñ gayet ḳabīḫi ve eṭvārlarūñ aşaḡı olup ve senden ol giçe mülük-ı sālīfelerden bu kāra ḫiçbirisi heves itmedi. Ancaḡ saña lāzım olan bu mālı ra’iyyeñden itmemekdür. Ve eger aḥz iderseñ yine umūr-ı müslimīne şarf itmekdür. Bir maḥalde cem’ ve ḫıfz itmek dirayet-i mülükāneñüze düşmez didi. Ol zamān ḫazret-i Zülkārneyn eyitdi ki: ‘Amelden peşimān olup eyitdi: Ancaḡ beytü’l-māl [37a] pādişāhuñ ra’iyyesi pādişāhdan rāzı olmaḡdur, daḡı beytü’l-māl olmaz ise ra’iyye kāfidür, buyurdi.

Ḥükemā rahimehullāh beyān eylediler ki: Pādişāh ra’iyyesiyle mu’āmelesi bir kimesnenūñ baḡçesi olup ve derūn-ı baḡçede cereyān iden mā’-i şāfi gibidür. Zirā şāḫib-i baḡçe olan kimse baḡçesinūñ ... ve keyfiyet-i işlāḫında ḳuşūr itmeyüp ve arz-ı baḡçeyi güzelce hendese idüp eṭrāf-bā-eṭrāf eşcār-ı müşmirelerini dikdiği vaḡtde ve mā’-i cārī ile mezbūr eşcārları saḡy idüp eşcārları büyük olup kuvvetde olur ve bitürdiği vaḡtde mīvesi çoḡ ve ḡāyet nefis olup berekātı daḡı ḳat’ olmaz ve ḫarāret ü burūdetden ve faḡr u fāḡadan ḫavfı olmaz. Ammā şāḫib-i baḡçe vech-i mezkūr üzre nezāret itmeyüp belki aḡmāz-ı ‘ayn iderse derūnuñda olan mā’-i cārī ne fā’ide virür. Ve ḡars olan eşcārları hebā olup fenā bulması muḡarerdür. Kezālik pādişāh olan zāt vech-i mezkūr üzre ḫareket idüp ra’iyyesinūñ aḫvāllerine güzelce ḫüsn-i ri’āyet iderse re’āyāsı cemī’-i vaḡtde muṭī’ olup sürür ile mesrūr ve gamıyla ma’ mūr olurlar.

Mülük-1 Şaşānīyandan birinüñ zamānında bir vezīr olup pādīşāha cem[‘]-i emvālī ve ihtifā-i künūz ile işāret idüp eyitdi ki: Bir gün olur ki bizim başımızda mevcūd olan ricāller tağılup bizler piyāde kaluruz. Ammā māl ider iseñ derāhim mevcūd olduğdan soñra cümle [37b] vech-i arzde mevcūd olan nāsı kendimüze ‘asker kılaruz, didük de pādīşāh eyitdi: Senüñ bu qavlüñe delil ü şāhidüñ var mıdur, didi. Vezīr eyitdi ki: Vardur pādīşāhum şimdiki hāl-i hużuruñuzda hiç zübāb var mıdur, didükde pādīşāh eyitdi: Yokdur, vezīr emr idüp bir tabaqa derūnında bir ‘asel getürdiler. Mezbūr ‘aselüñ üzerine eṭrāfdan zübāblar üşüşdiler. Vezīr eyitdi ki: Ey pādīşāhum rü’yet-i ‘ayn ve müşahede-i tāhire ile müşāhede olındılar. Bu zübāblar mişillü derāhim olduğdan soñra cümle nās ‘askerimüzdür. Pādīşāh eyitdi: Bu delile bir kimesnenüñ qavli ile mübāşeret cā‘iz degildür belki şadr-ı a‘zamımızda danışmak lāzımdur, diyüp şadr-ı a‘zamı ihzār hużūr eyledi. Ve ‘asel fıkrasını dağı gösterdi şadr-ı a‘zam rızā göstermeyüp eyitdi ki: Pādīşāhum ricāl-i devletüñde bulunan ricālüñ kulūblarını tağıyir itme. Her ne zamān murād iderseñüz cümle nāsı senüñ ‘asker-i muntazamuñdur, didi. Pādīşāh eyitdi: Senüñ bu qavle şāhidüñ var mıdur, didi. Vezīr eyitdi: Aşşam olsun da şāhidimi hużuruñuza getüreyüm, didi. Ve aşşam olduğda tabaq ile ‘aseli hużūr-ı pādīşāha getürdi. Vezīr-i a‘zamı eyitdi: Pādīşāhum görürsin ki bu ‘asel üzerinde hiçbir zübāb var mıdur? Melik eyitdi: Yokdur eger umūr-ı devletüñde vezīr-i idāreñde [38a] bulunan ra‘iyyenüñ kulūbları zulemāt ile tağıyir olursa hazīneñüzde mevcūd olan derāhimden fā‘ide görmeyüp ancak rızā-yı ra‘iyye ve rızā-yı ricālüñ lāzımdur, didi.

Nüşirevān vüzerālarından birisini bir beldeye vālī idüp irsāl eyledi. Ve mezbūrın şābıķı olan vezīrden ziyāde olarak birkaç biñ derāhim pādīşāha irsāl eyledi. Ba‘dehu Nüşirevān bu sebebden için bir kaç gündən soñra vālī ‘azl idüp ihzār eyledi ve eyitdi: Senüñ şābıķuñ olan vālilerüñ cümlesi şu kadar derāhim aḥz idüp hazīne-i ‘āmirimüze irsāl iderler idi. Sen vālī oldüñ bu kadar ziyāde irsāl eyledüñ buña sebep nedür, didi. Vālī-i mezbūr eyitdi ki: Pādīşāhim qavliñüzden evvel irsāl olunan vāliler diķkatde kuşūr idüp iğmāz-ı ‘ayn iderler imiş. Bizler diķkat idüp bu kadar fazla olarak derāhim aḥz idüp irsāl eyledi, didi. Nüşirevān ğazaba gelüp eyütüdi ki: Sen benüm mülk ü salṭanatımı ḥarāb itmege sebep olacaksun bu şüretde ben dağı saña diķkat ideyim, diyüp kaṭline fermān eyledi. Ve fazla olan derāhimi erbābına red idüp a‘ṭā eylediler. Ba‘dehu eyitdi ki: Bir pādīşāh ki umūr-ı [38b] ra‘iyyesine diķkat ü nazār-ı merḥamet ile nazār eylemeye. Şol bir kuş gibidür ki cenāhlarınıñ ba‘zısını iḥrāc idüp ve iḥrāc olunan cenāhların yerinden zuhūr iden demler ile ta‘yīn ide ve ‘ādeti dağı böyle itmek ola ki bir gün olur uçmak istedikde uçamayup zemīne sākıṭ olup üzerine qarıncalar ve sa‘ir ḥayvān u ḥaşerātlar düşüp helāk iderler, buyurdi.

Ḥazret-i ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb’uñ ‘ādet-i senīyye vü mülk-i qadīmeleri bu idi ki bilādlerden birine bir vālī irsāl idecek oldukları vaqtda vaşıyyet idüp buyurdu ki: Ey kimesneler mansıbıñuz olan maḥalle vāşıl olduḡuñuz vaqtda kendü nefsiñüz için yemek ve içmek bābında ihtiyācıñuz olur ise ḥayvānlaruñuzı bey‘ idüp ḥavā’ic-i zārūriyyeñüzi anuñ ile def‘ idüñ. Ve yedlerüñizi beytü’l-māl-i müselmīne uzatmaqdan ḥazer eylen ve erbāb-ı ḥavā’ic olan fuḡarālar kapularıñuza geldikleri vaqtda def‘ eylemen, diyü emr ü fermān eyler idi.

Pādişāha lāzım olan ra‘iyyeleri yevm ile meşḡul olurlar ise intibāḥ itmekden ḥazer eyleye ve ra‘iyyelerini anası ve babaları evlādlarını ne gūne muḥāfaẓa iderler ise öyle muḥāfaẓā eyleye. Nitekim ḥikāyede vārid oldu ki bir gün ‘Abdu’r-raḥmān bin ‘Avf ḥazretlerini ḥazret-i ‘Ömer da‘vet idüp eyitdi: Yā ‘Abdu’r-raḥmān Medīne-i Münevvere’nüñ fülān maḥalline bir kārbān nāzil olmuş [39a] anlaruñ anlar nevm‘ ile meşḡul oldukları vaqtda belki metā‘ larından bir zāyi‘at zuḥūr ider kuşūr bizden olmuş olur, didi. Ve ḥazret-i ‘Abdu’r-raḥmān ile ma‘an ḥazret-i ‘Ömer raḡiyallāhu ‘anh ḥazretleri mezkūr kāfilenüñ yanına geldiklerinde ‘Abdu’r-raḥmān eyitdi ki: Sen yat nevm ile meşḡul ol ben bu kāfilenüñ muḥāfaẓa ve ḥirāset iderüm, diyüp tā şabāḥa kadar kāfilenüñ eṭrāfında tolaşırlar idi, raḡiya’llāhu ‘anh.

Ḥazret-i ‘Ömer’ün ‘ādet-i senīyyelerindendir ki Medīne-i Münevvere’ye on ḡonak veyāḥūd beş ḡonak maḥallere sefer idüp iderdi ki: Benüm bu seferüm aḡṭār-ı arzda ḥavā’ic-i müsliḡimīni ḡazā itmek içündür. Zirā bu ḥavā’ilerde za‘if olup sefere ve yāḥūd ḥuzūruna gelmege ḡudretleri yetmedeñ bir tāḡım zu‘afālar olduḡundan nāşī buyururlar idi. Ve benüm üzerime lāzım olan cümle bilādı eṭrāf-be-eṭrāf ṭavāf idüp ve cümle muḡtacuñ ḥavā’iclerin ḡazā idüp benden evvel geḡmiş ḥazret-i Ebūbekir’üñ sīret-i ḡasenesine iḡtidā idüp anlar benden rāzı olmaqdur, buyurdu.

Ḥazret-i ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb raḡiya’llāhu ‘anh ḥazretleri Şām-ı şerīfe teşrīflerinde kendileri için biraz ṭa‘ām ḡazır idüp ḥuzūrlarına getürdiler ve ḥazret-i ‘Ömer’üñ ‘ādetinüñ ḡilāfi olduḡundan ṭa‘āmi gördiklerinde mübārek vech-i şerīflerinde teḡayyür müşāhede olunup eyitdi: Bu sofrā üzerinde elvān dürlü ṭa‘āmlar nelerdür [39b] ve bizler bu mişillü ṭa‘āmi tenāvül idince fuḡarālaruñ aḡvālleri ne gūne olur, didük de Ḥālid bin el-Velīd buyurdu ki: Yā ‘Ömer fuḡarālar cinān-ı ‘ālemiyātda tenāvül itsünler, didi. Ḥazret-i ‘Ömer ḡazab idüp bizler iki ḡünlük ‘ömr-i dünyāya ve metā‘-ı dünyāya aldanup fuḡarālara cenneti virdükden sonra bizler neye yararuz, diyüp mezbūr ṭa‘āmi tenāvül buyurmadılar.

Ḥazret-i ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb raḡiya’llāhu ‘anh ḥazretleri bir ḡün nışfu’l-leylde Medīne-i Münevvere’de keşf ü ḡüzār iderdi ki nāsuñ aḡvāllerine ıṭlā‘ ḡaşdıyla Zeyd bin Eslem nāmında şāḡābe-i kirāmdan birine mülākī oldu. Ḥazret-i Zeyd eyitdi ki: Yā emīre’l-mü’minīn, eger

murāduñuz olur ise bende zātuñuza refiḳ olayum, didi. Ḥazret-i ‘Ömer ḳabül idüp Medīne’nün ḥāricine ḥurūc itdiler. Gördiler ki uzaḳdan bir şu‘le-i nār zuhūr etdi. Ḥazret-i ‘Ömer eyitdi: Cā’izdür ki bu āteşüñ olduḡı maḥalde ḳāfile olmakḡ gerekdür, didi. Ve mezbūr āteşi ḳarīb oldılar gördiler ki bir ḥātūn turmayup āteş yaḳar ve āteşüñ üzerine bir tencere vaz‘ itmiş ta‘ām terbiye ider mişillü mu‘āmele ider. Ve aralıḡ aralıḡ ider ki: Yā Rabbi ḥazret-i ‘Ömer’e sen inşāf ü merḥamet eyle kendüsi toḡ bizleri cāyī‘ olarak nisyān ider diyü bükā ider. Hemān ḥazret-i ‘Ömer taḳḳaddüm idüp mezbūr ḥātūna selām virüp eyitdi: İzin var mıdur ki ḥuzūruñuza dāḫil olayım, didi. Ḥātūn [40a] izin virüp ḥāneye girdiler ve mezbūr ḥātūnuñ ḥālinden su’āl itdi. Ḥātūn eyitdi: Üç ‘aded evlād-i eṭfālüm vardır. Birkaç gündən berü ta‘ām itmemişlerdür. Ve pederleri fülān ḡazāda şehīd olmışdur didi. Ba‘dehu ḥazret-i ‘Ömer eyitdi: Bu āteşüñ üzerinde ne taḃḥ idersüñ, didük de ḥātūn eyitdi: Bir şey olmayup faḳat çocuklarımı şabr itdirmek için taḃḥ iderüm, diyü ta‘līl iderüm, didi. Ol zamān ḥazret-i ‘Ömer unci dükkānına gelüp biraz daḳıḳ ḳaşāb dükkānına gelüp biraz laḥm iştirā idüp mezbūr ḥātūnuñ ḥānesine getirür iken refiḳi olan ḥazret-i Zeyd eyitdi: Yā emīre’l mü’mīnīn, size zaḥmet olmasun ben götüreyüm, didük de ḥazret-i ‘Ömer eyitdi: Yā Zeyd Ḥaḳḳ sübhānehu ve te‘āla ḥazretleri ḥātūn-ı mezkūrı sizden su’āl itmez bizden su’āl ider diyüp ḥātūnuñ ḥānesine getürdi ve ḥāneye koyup kendi eliyle taḃḥ-ı ta‘ām idüp ve ol çocukları ḳaldırıp önlerine koyup ekl etdirdi ve ḥāırlarını küşāde itdükden sonra: Ey ḥātūn ‘Ömer’ün ḥaḳḳında beddu‘ā etme. Zīrā sizün ḥālūñize vāḳıf degil idi. Ve bundan böyle her ne zamān ḥācetüñüz olur ise bizlere ‘arz idüp ḥācetüñi ḳazā idelüm, buyurdi. ‘Aḳıl olan bu ḥikāyeden ‘ibret alup ra‘iyyesine kemāl-i derece diḳḳat idüp ecr-i cezīleye [40b] nā’il olur.

Ḥazret-i ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb raḍiya’llāhu ‘anh ḥazretleri Şām-ı şerīfe teşrīflerinde Şam vālisi olan ḥazret-i ‘Ubeyde raḍiya’llāhu ‘anh istiḳbāl idüp ta‘ziz ü ikrām ile Şām-ı şerīfe teşrīf eyledükde ḥazret-i ‘Ubeyde’ye eyitdi: Yā ‘Ubeyde bizleri ḥāneñüze götür ki ḥāneñüzi temāşā idelüm, didi. Ḥazret-i ‘Ubeyde eyitdi: Yā ‘Ömer eger bizlerün ḥānemüze teşrīf idersenüz kendüñüze mālīk olamayup ağlamaḳdan kendüñi ḡā’ib idersüñ, didi. Ḥazret-i ‘Ömer iḳdām idüp lābūd görmek lāzımdur diyüp ‘Ubeyde’nün ḥānesine teşrīf eylediklerinde görür ki bir parça ḡiçe ve ‘aded-i ḳarvāna ta‘bīr olunan yemek tenāvül idecek çanaḳ ve ābdest için ibriḳden mā‘ada bir şey olmadığını görüp ḥazret-i ‘Ömer eyitdi: Yā ‘Ubeyde senün metā‘ın ne mevzu‘dadür, didi. Ḥazret-i ‘Ubeyde eyitdi: Yā ‘Ömer metā‘-ı dünyādan gördiḡüñüz eşyālardan mā‘ada bir şeyine mālīk olmadıḡım cümle ahāliye Şām derūnında şöḫret bulmuşdır, didi. Ḥazret-i ‘Ömer eyitdi: Yā ‘Ubeyde def‘-i cū‘ idecek ḥāzırñuzda bir şey var mıdır, didi. Ḥazret-i ‘Ubeyde daḡı birkaç gündən ḳalmış biraz ekmek pārcaları ḥāzır idüp ḥazret-i

‘Ömer’ün huzûrına getürdi. Ol zamân hazret-i ‘Ömer kendüsine mâlik olamayup bükâya meşgûl olunca hazret-i ‘Ubeyde eyitdi: Yâ ‘Ömer ben saña bu hâlî şerh ü beyân eyledüm idi. [41a] Lâkin yâ emîre’l-mü’minîn dünyâdan saña ‘â’id olan kâffe-i arâziyyeden gelen cizyenün belâsı ve âfâkı kâfidür, didük de hazret-i ‘Ömer eyitdi. Yâ ‘Ubeyde senden sonra bizleri dünyâ mağrûr eyledi, buyurdi.

Hazret-i ‘Ömer rağiya’llâhu ‘anh hazretleri vaqt-i hilâfetinde beyt-i Mükerreme’ye teşrîf idüp ‘avdet eylediklerinde gulâmına eyitdi: Yâ gulâm seferimizde beytü’l-mâlden ne kadar derâhim şarf itdünüz, diyü su’âl eyledikde gulâm eyitdi: Yâ emîre’l-mü’minîn on sekiz derâhim şarf olunmuş diyü cevâb virdükde hazret-i ‘Ömer eyitdi: Yâ gulâm helâk senün için olsun ki beytü’l-mâle itilâf eylemişsün, buyurdi.

Hazret-i ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭâb rağiya’llâhu ‘anh hazretleri bir gün cum’a namâzından sonra şahâbe-i kirâm rıdvânullâhi ‘aleyhim ecma‘în hazretlerine eyitdi: Ey aşhâb-ı Resüllullâh risâlet-penâh şallallâhu te‘âla ‘aleyhi ve sellem hazretlerinün ‘aşr-ı sa‘âdetinize bizlerün üzerlerimize dağı nâzil olup anuñ sebebiyle nâsuñ tâhiresini vü bâtının vü sedîdin ve fenâsın fark ü temyîz ider idün. Ve şimdiki hâl bizlerden münkaṭı‘ olup ancak her bir nâsuñ a‘lâsını ve ednâsını ve ṭabî‘atında pâk ü fesâd olduğunu zâhir hâlleriyle ma‘lûmımız olup aḥvâl-i bâtınlarını ancak Ḥudâ-yı Lem-yezel bilür ve ma‘lûmuñuz olsun ki ‘uhdemde bulunan imâmet emânetine kemâliyle cidd ü sa‘y idüp ictihâdumda kuşûrum yokdur. [41b] ve benüm eṭrâf-be-etrâf irsâl eyledigüm vezîrlerüm bi-ğayri ḥaḳḳın bir aḥaddan bir şey aḥz itmezler ve bi-ğayri ḥaḳḳın bir yere bir dirhem virmezler bu kerâmet-i ‘aliyye ü sîret-i müstahsene ancak benüm ‘adlüm ve ra‘iyyeme zulm ü cevrîm olmadığı için bu sebep ü istiḳâmet olmuştur, diyü ḥatm-i kelâm eyledi.

‘Ömer bin ‘Abdü’l-‘azîz zamânında ḳaḥṭ-ı ‘azîm olup ṭâ’ife-i ‘Arabdan bir cemâ‘at gelüp huzûr-ı pâdişâha dâhil oldıkda eyitdi: Yâ emîre’l-müminîn, birler bir alay cemâ‘at-i ‘azîme ve ṭâ’ife-i ‘Arabdan olup zarûret-i ‘azîm ile zâtinuza ‘arz-ı ḥâcet için geldik ve vücûdlarımız üzerinde olan cedlerimiz te’şîr kemal-i cû‘dan olmuştur. Ancak bizlere beytü’l-mâlden zarûretimüz miḳdârı iḥsân idüp ḥayr ü du‘âlarımıza mazhâr olasin buyurdılar. Ve ol ḳavm-i mezkûrunün içinde bir ‘âlim kimse olup eyitdi: Yâ emîre’l-mü’minîn, ḥazîne-i ‘âmiriñüzde olan mâl-i vâfire üç kısım olmaḳdan hâlî degildür, ya Allâh içündür yâḥûd Allâh’uñ ḳullarınıñdur. Ve yâḥûd zâtuñuzunñdur. Eger Ḥudâ-yı Lem-yezel’ün ise Mevlâ-yı müte‘âl ihtiyâcdan biridir. Ve eger ‘ibâdullâh’uñ ise sizün ḥabs itmeñuze sebep nedür. Herkesün ḥaḳların şâhiblerine edâ eyle ve eger senün ise muḥtâc olanlara taşadduḳ ile muḳâbilinde ecr-i

‘azīme nā’il olursuñ didükde ‘Ömer bin ‘Abdü’l-‘azīz бүкә idüp mezbür cemā‘atüñ murādlarınıñ kazā eyledi.

Pādişāh olan zevī’l-ihtirāma [42a] lāzımdur ki beytü’l-māle kemāliyle diğğat idüp itilāf ü isrāfdan hāzer itmek lāzımdur. Zīrā pādişāhuñ mūcib-i ‘izzeti ve mūcib-i zilleti beytü’l-māl iledür. Ve mülük sālifeler kemāliyle diğğat idüp itilāfdan ve bī-ğayri hağğın ehlinüñ ğayreti bezl ü ihsān itmeden hāzer iderler idi. Hattā ‘Ömer bin ‘Abdü’l-‘azīz bir gice mum yağup ra‘iyyesinüñ erzāk defterlerine nazar eylerdi. Kendi ğulāmından biri ğuzūrına girdi. Emīrū’l-mü’minīn eyitdi: Ey ğulām şu mumı söndür. Zīrā bu mum beytü’l-mālüñdür. Bizler nefsimüze ta‘alluğ-ı kelām iderüz. Umūr-ı ra‘iyyeye ta‘alluğ degildür. Bu kadar telefe Ğudā-yı Lem-yezel’üñ rızāsı yokdur didi. Minşaf olan zevāt-ı kirāmlara beytü’l-mālden hāzer eylemek lāzımdur.

Ħikāye: ‘Ömer bin ‘Abdü’l-‘azīz’üñ bir ğulāmı olup beytü’l-māl muğāfazāsına nāzır idi. Ve mezbür imāmuñ üç kerimesi olup ‘arefe ğünü pederlerine gelüp eyitdiler ki: Yarınki ğün bayramdur, bizleri re‘āyālaruñ nisāları ve kızları ta‘b idüp dirler ki: Pederiñüz pādişāh iken sizlerüñ libāsarıñuz aħad-ı nās kazlarıñuz libāsarına dağı müşābih olmayup belki daha köhnedür. Ve bayramda böyle libāsar giymek size lāyık degildür, diyü pederlerine [42b] ağlaşdılar. Pederleri dağı kerimelerinüñ bu ħāllerine teraħħum idüp beytü’l-māl üzerine nāzil olan ğulāmına eyitdi: Bir māh beytü’l-mālden olan nafağa-i ‘āliyyemüzi şimdi bizlere teslīm eyle gelecek māhda üzerimüze mağsüb olup nafağamız ħesāb olsa olmaz mı, didük de ğulām-ı mezbür eyitdi: Yā emīre’l-mü’minīn gelecek māhde ‘ömrüñüzüñ müsā‘desi var ise bizlere bir sened-i i‘tā eyle ki emīrū’l-mü’minīn gelecek māhda dağı ‘ömri vardur, diyü mūradañuz her ne ise edā olunsun, didük de emīrū’l-mü’minīn eyitdi: Yā ğulām bāreka’llāh bundan böyle bir ğün ‘ömrümüñ oldığını bilmem, diyüp kerimelerine eyitdi: Ey ğözüm nūrları şehvet-i dünyālarıñuzı hağm idüp şabra mülāzemet idiñüz. Cinān-ı ‘āliyata ğolaylık ile dāğil olunmaz, diyü naşīhat eyledi. Böyle oldığı eclden anuñ vezirleri ve ħaşemi kendüsiniñ mülküñe sülük idüp kıyāmete ğadar ħüsn-i menāğıbları mecālislerde nāğl ü beyān olunur.

Pādişāha lāzım olan ‘adl-i tāmma mūrā‘āt idüp ma‘lūm u ma‘rūf olmadığ ādem ile sāhib-i cāh ve ma‘rūf olan ādem beyninde da‘vāları vuğū‘a gelür ise ikisini müsāvī tutup mağām-ı vāhide nazar eyleye. Ve eħādü-hümā üzerine terciğ itmeye dağı bir kimseniñ pādişāh üzerine da‘vāsı olur ise kendüsini āħād-ı nās menzilesine tenzil idüp ‘ār eylemeyerek da‘vācısı ile ħükm-i şer‘-i şerife muğī‘ ü münğād [43a] ola ve hağğ olan şeylerden aşlā ve ğağ‘ā ħayā itmeye. Bu mezkūr olan neşāyiğüñ ba‘zısında müsāmaha ider ise bunuñ sebebiyle ‘ādet olup

kendünden sonra gelen şer‘-i şer‘ife itā‘at ü inkıyād itmek kendülerine ‘ār gelür, hafazanallah...

Risālet-penāh şallallahu ‘aleyhi ve sellem hazretleri buyurdu ki: Her bir rā‘i ğanemi olan ğanemin ra‘y itdiği maħalden ve ğaneminüñ ħāllerine rıfķ itdi mi yāħūd itmedi mi su’āl olunur ve her bir sulţānuñ ra‘iyyesinden kendüsine su’āl olsa gerekdür. İmdi ‘āķıl olan kimesne su’ālinüñ ħıffetinüñ sebebine teşebbüs idüp nefsinüñ çāresine nazār eyler.

Ĥikāye:

Ĥorāsān’da mülük-ı Abbāsī’nüñ vezīrlerinden biri ser-‘asker olup ol maķāmda muķimler idi. Mezbūr vezīr ‘asker içinde bir münādī nidā itdirdi ki emīrü’l-müminān ‘askerlerinden birisi ra‘iyyeye cüz’ice cevr ü zulm ider ise emr ü fermānı vardur ki yedleri ķat‘ olunacaķdur, diyü te’kīd ü tenbīh itdirdi. Ba‘dehu ‘asker-i emīriyyeden birisi aħālī-i Ĥorāsān’dan birinüñ ħānesine dāħil olup maţbahından biraz ta‘ām yemiş. Şāhib-i ħāne gelüp cüyüşa haber virdük de cüyüş daħı mezbūr ‘askeri ihzār idüp eyitdi: Ey kimse dünki ğün sizlere tenbīh ü te’kīd olunmadı mı, didük de olındı ve istimā‘ımız daħı olmuşdur. Lākin ķanğı sebebden nāşī ra‘iyyemüze senüñ zulmüñ bādī olmuşdur. Şimdi beyān itmelisin diyü emīr-i ‘askere iķdām idince mezbūr nuţķa [43b] mecālī kalmayup ancaķ ħaţā itdüm bir daħı bu mişüllü şey’e irtikāb itmeme, didi. Emīr-i ‘asker eyitdi: Senüñ ħaţān sebebiyle ben kendimi cehennemde dūçar itmeme, diyü ķat‘-ı yed ile emr ü fermān eyledi.

Nüşirevān taĥt-ı cülus-ı hümāyūnları oldığı zamānda vezīri olan Yūnān eyitdi ki: Pādişāhum Ĥudā-yı Lem-yezel mülkünde dā‘im eylesün. Lākin pādişāhlara lāzım olan birkaç vāşīyyet ħükemā-i sālifelardan aħz ü ħıfz itmiş idüm. Eger sizler daħı mülük-ı sāliferüñ silkine münselik olup mülk ü salţanatuñda‘ömrüñ oldığı müddetde rahāt-ı bāl ü rahāt-ı vücūd üzre āsüde-i ħāl olmaķ murād iderseñüz, beyān ideyüm, didük de Nüşirevān işāret buyurup ruĥşat gösterdi. Vezīr-i mezbūr eyitdi: Pādişāhum cümle mülüklerüñ umūrları üç şey üzerinedür. Biri budur ki pādişāha lāyık olan ve cümle ‘uķālanuñ pesendīdesi olan ve cümle şerī‘atüñ ‘umdesi olan budur ki eger ķudretüñ yeterse ħazīnenüzde mevcūd olan māmelekiñüzi ra‘iyyeye baĥş idüp ve ra‘iyyeden bir aķçe taleb itmeyesüz. Zīrā nāmūs-ı devletüñize ‘ār virüp bir ucı sirķāte çıkar. Zīrā mülük-ı sālīfe ‘ādetleri bu idi ki ‘āķıl olan ra‘iyyenüñ mālī ile maĝrūr olmaz idi. Bu mezkūr pādişāhlığuñ ğāyet a‘lā derecesidür. [44a] Biri daħı budur ki külliyyen sen anlardan olmayup ba‘zī ‘öşr ü ħarāc gibi şeyleri aħz ider iseñ anlardan aħz eyledigüñ ‘öşr ü ħarāc bedelinde anlara ‘adl ü ‘adāletüñi bezl eyle. İmdi bu üslüb-ı meslek ‘addür. Ve biri daħı budur ki sen anlardan aşlı var yok keşb ü ķārlarına ma‘nāda müşterek olup aħz idüp de ğün-ā-ğün cevr ü zulm ider iseñ bu mişllü eţvāra pādişāhlık dimekligi zevi’l-elbāb olan zevāt-ı kirāmlar

‘ār iderler. Bu huşuşda ʔarīḳ-ı selāseden ʔangısını iḥtiyār iderseñüz emr ü fermān sizüñdür, diyü buyurdi. Nüşirevān eyitdi: Hāşā ben naşīḥat itmekde mertebesinde olmam. Elbette ʔarīḳ-ı evlā iḥtiyār iderüm. Ve anuñ mesleki ne gūne olur ise beni irşād eyle, diyü vezīr-i mezbūra emr ü fermān eyledi. Mezbürüñ bu sebebden nāşī ḥüsn-i şīti ʔıyāmete kadar bāḳī olup ve elsine-i nāsda tekellüme bādī olmuşdur.

Mülük-ı ‘Abbasi’den Meḥdī nāmında meliküñ ḥuzūrına ‘ulemā-i zamānından ḥazret-i Şeybe dāḥil olup naşīḥat bābında buyurdılar ki: Yā emīre’l- mü’minīn, Ḥudā-yı Lem-yezel zāt-ı sūtüde-şifātıñuz dünyāyı i’ḫā eyledi. Sen daḥı anuñ şükri muḳābelesinde ra’ıyyeñe ʔıyb-ı ‘ıyşuñdan toḡruluk ile iḥsān eyle, didük de Meḥdi eyitdi ki: Benden ra’ıyyemüze münāşib ne şey i’ḫā olunsa gerekdür, didi. Ḥazret-i Şeybe eyitdi ki: Ancaḳ sizden ra’ıyyeñüze sezā ve lāyık olan ‘adl ü ‘adāletdür. [44b] Zīrā ra’ıyyeñüz sizden emīn olarak nevm itmeleri zātuñuzuñ daḥı ḳabrüñüzde emr ü fermān ve o raḥātuñuzı mücibdür. Yā emīre’l- mü’minīn şol bir günden ḥazret eyle ki ol günün bu’ dında bir gün daḥı olmasa gerekdür. Ve şol giceden ḥazret eyle ki anuñ bu’ dında bir daḥı gice olması gerekdür. Yā emīre’l- mü’minīn, ḳuvvetüñ miḳdārı ‘adālet eyle. Zīrā dünyāda ‘adlün sebebiyle āḫiretde daḥı ‘adlün ile mücāzāt olunursuñ. Ve eger zūlm ü cevr iderseñ āḫiretde daḥı cevr ü zūlmün ile mücāzāt olunursuñ. Yā emīre’l- mü’minīn, nefsi-pāküñi dünyāda ḥavf u ḥaşyet ile tezyin eyle. Zīrā āḫiretde saña kimse tezyinini virmez. Zīrā zīnet-i āḫiret dār-ı dünyādan dār-ı beḳāya gider, buyurdi.

Rüm meliki Nüşirevān’a irsāl-ı nāme idüp taḫrīr eylemiş ki: Pādişāhuñ mülki ne şey ile dā’im olur? Nüşirevān cevābında taḫrīr buyurdi ki: Pādişāh olan zāta lāzımdur ki her ne işler ise cehālet ʔarīḳıyla işlemeye ve bir şey emr ü fermān eyledükde ‘uhdesinden gelüp gerüye bırakmaya ve bir şeyi nehy eylediḡi vaḳtde ricā idenüñ ricāsı çok ve yāḥūd ḥavfindan nāşī terk itmeye ve emr ü nehy olan şeyüñ üzerine ḳoy ve muḫkem olup teḡayyür itmeye, diyü irsāl-ı nāme buyurdılar.

Ḥazret-i ‘Ömer bin el-Ḥattāb raḍıya’llāhu ‘anh ḥazretleri Şām-ı şerīfe buyurup eḫraf ü nevāḥisini [45a] ḫolaşup umūr-ı ra’ıyyenüñ aḫvallerine muḫtali‘ olup Ḥumuş’a teşrīf eyledüklerinde emr eylediḡi ahālī-i Ḥumuş’uñ fuḳarālarını kār-ı kesbden ve ‘āciz olanlarını defter idüp getürün diyü, emr eyledi. Ve getürdiler manzūr buyurdi gördi ki defterüñ baş tarafında Sa‘īd bin ‘Āmir nāmında bir kimse taḫrīr olunmuş. Ḥazret-i ‘Ömer eyitdi: Bu Sa‘īd bin ‘Āmir kimdür, diyü su’āl eyledi. Cevābında eyitdiler ki: Sizlerüñ üzerlerimize naşb eylediḡüñüz emīrimüzdür didiler. Ḥazret-i ‘Ömer eyitdi: Sübhāna’llāh, sizüñ emīrüñüz faḳir olmaḳ ne ta‘accüb olınacaḳ şeydür, didüklerinde ahālī-i Ḥumuş eyitdiler ki: Yā emīre’l- mü’minīn, kendine taḳdīr olınan vazīfeden bir dirhemini iḥsān itmeyüp cümlesini fuḳarālara

taşadduğ ider, didiler. Hâzret-i ‘Ömer bükâ idüp biñ dinâr irşâl eyleyüp buyurdu ki: Ba‘z-ı havâyicilerin ile görsün, diyü emr ü fermân eyledi. Dünyâ yedine vâşıl olduğda istircâ‘ eyledi. Kendüsinüñ ‘ıyâli, eyitdi. İstircâ‘ inuza sebep emîre ‘l-mü ‘minîn sizlere gâğab mı eyledi. Yâhüd bir muşibetle mi düçâr oldunuz, didüklerinde hayır bunlaruñ birisi degül. Fağat ben dünyâdan firâr ider idüm. Dünyâ bana vâşıl oldı. Bu sebebden içün istircâ‘ iderüm didüklerinde ‘ıyâli eyitdi ki: Mûraduñuz bu cehd ise anuñ ile hareket eyle didükde mezbûr biñ dinârı hayr idüp ertesi gün cüyüş-ı müslimînden biraz ‘asker [45b] Hımuş’a dâhil oldılar. Mezkûr dinârlaruñ cümlesini anlar bezl eyledi. ‘Ummâl itdiği biraz dînâr girüye bırağmış olduñuz. Ba‘z-ı hevâyicimizi anuñ ile def‘ iderdüñ, didüginde cevâbında buyurdu ki: Hudâ-yı Lem-yezel bizleri halk eylemişdür ve bizlere tarîğ-ı şavâbı beyân eylemişdür. Ve dünyâda ancağ naşibüñüz kabirleriñüze getürdükleriñüz kefenleriñüzdür, diyü beyân eylemişdir. ‘Âkıla lâzım olan bu ‘âlemden ‘ibret olup hiçbir vechle mağrûr ve mesrûr olmayup da emr-i âhîret ile meşğül olmağdur, diyü buyurdu.

Hükemâ-i müteğaddimîn ittifâğ üzre beyân eylediler ki: Pâdişâh olan kimse on altı şarta mevcûd olup dâ‘ imâ bu şartlaruñ mülâhazasında ola ve ahkâmlarını icrâda aşlâ tekâsül itmeye. Birinci budur ki ‘ağl-ı tām ile mevsûf ola. Zirâ medâr-ı ‘ibâd ve medâr-ı şevâb ve ‘ikâb-ı ‘ağluñ üzerine cârî oldığı umûr-ı muğakkağdandır. İkinci dağı kendüsi ‘âlim olup nefsine ‘ârız olan ağvalleri temyîze kâdir ola. Üçüncü dağı budur ki hiddet-i zekâsı olup hamâkat şifatından biri ola. Dördüncü dağı cemi‘-i eşyâya idrâk-ı tām ile müdrîk olup bir kimse falân şey neden hâşıl olur, diyü su’âl itmeye. Beşinci dağı şâhib-i firâset ola ve firâset ile bir şeyi kendüye ifsâd olunmadan idrâk eyleye. Altıncı dağı şâhib-i şecâ‘ at [46a] olup ‘adûlarına iğdâm-ı tām ile muğaddem ola. Yedinci dağı ra‘iyyenüñ umûrında eger hayr olur mādde ise ta‘cîl eyleye. Ve eger ‘adûsına mu‘âmele idecek olur ise müşâvere ve te’ennî ile ‘amel ide. Sekizinci dağı hüsn-i hulğ ile mevsûf olup za‘îflere merhamet ü inşâf üzre ola. Tokuzuncü dağı budur ki cümle ra‘iyyesine vücûdı gibi muğabbet üzre ola. Onıncü dağı budur ki cümle ra‘iyyesine izhâr-ı ri‘âyet idüp hiçbir ağdi tağkîr eylemeye. On birinci dağı budur ki mağâmına göre ra‘iyyesine müdâra iğtizâ iden mağalde müdâra eyleye. On ikinci dağı umurında re’y ve tedbîr şâhibi ola. On üçüncü dağı leyl ü nehâr selefde geçen mülûk-ı salîfelerüñ iğbârlarını mübâlağa ile kıra‘ât eyleye. On dördüncü dağı mülûk-ı sâlîfe şâlihâlaruñ mesleklerine sülûk ide. On beşinci dağı ağvâl-i ra‘iyyeden beher gün gizli ve mağfi olarak bi-nefsihi kendüsi kendüsini bilmedük âdemdan istifsâr idüp anuñ ile ‘amel eyleye On altıncısı dağı budur ki ‘aşrında mevcûd olan ‘ulemâ-i ‘âlemînden kendüsi naşîhat taleb eyleye. Zirâ bu mezkûr olan şurûtları mülûk-ı sâlîfeler levmi idüp istirâhat itdügi mağalde vaz‘ idüp dâ‘ imâ nağar iderler idi. Ve her birilerinüñ

zıkr-i cemil ü ihsân-ı hüsnâsı kıyâmete kadar elsine-i nâsda nâtıķ olunup ĥayr ile yâd olunurlar. Zîrâ dünyânın kenzi sîret-i mülük ‘âdıldür. Ve kenz-i aĥiret ‘amel-i şâlih ü zıkr-i cemil olduğı [46b] erbâbına rüşendür buyurdı.

Bāb-1 Rābi‘ : Sultānuñ Şoĥbetinden Ĥazer İtmek Beyānındadır

Pes ma‘lūm ola ki dūnyāda üç ‘aded eşyāda selāmet yokdur. Belki eĥalū’l-ĥalīl üzre ola. Evvelen ‘aĥıbetüñde selāmet olmayup bence dāġ-ı derūna giriftār olmaġa bādī vü sebep olan sultānı ile muşāĥabat itmekdür. Ve şāniyen mektūm olan esrār-ı derūna seni tã’ife-i nisāya keşf ü şāĥib-i esrār ‘add eyleyüp de ‘aĥıbetinde şālim olmaġ ġāyet-i ĥamākatdandır. Ve şālişen bir kimesne mi‘desine i‘timād idüp de benüm mi‘dem semm-i ĥātīli ĥat‘ ider diyüp de mi‘desine i‘timād idüp tecrübe ile te’şir-i küllī olan semmüñ ĥātīl olmasına i‘timād itmeyüp de ‘aĥıbetinde selāmet üzre oldıġı āşikār-ı ‘ālemyāndur. Zīrā ĥarb-ı meşel olarak beyān olunur ki sefineye binüp baĥre sefer iden kimesne nefsinı mühlikeye ilĥā itmiş olur ve bu mühlikeden ekber a‘zamı sultān ile muşāĥabat itmekdür, buyurdı.

Ma‘lūm ola ki cümle umūruñ şebāt ü ĥarārı olan umūruñ birisi emr-i sultāndur ‘aĥl-ı tām ü ‘aĥl-ı kāmīl olmayan kimse sultān ile muşāĥabet ider ise gurūr u şī‘ārını lābis olmuş olur. Zīrā sultānuñ ‘izz ü şerveti ‘azīmetü’l-ĥaĥr ile cebel-i va‘re teşbīh olunur. Zīrā cebel-i va‘re, diyü bir cebele dirler ki [47a] üzerinde fevākih-i keşire ve mā-i cārī-i şāfiye olmuş ola. Ve lākin bu mezkūr ni‘amuñ etrāflarını sibā‘-ı beriye ve ejderhā-yı mühlike iĥāta idüp mezbūr cebele irtikā ġāyet şedīd ve anuñ bir cānında mekān tutmak ġāyet müştēd olmuş olur. Kezālik sultānuñ bir kimesneye iĥbāline idbārına ve ĥayr ü şerrine i‘timād olunmaz. Zīrā sultānuñ ĥayrı bir kimsenüñ ĥālını izāle idüp teġayyūr idemez. Ammā şerri ĥālını teġayyūr ü izāle idüp taleb-i mezīde olan kimseyi ĥatīl itmesi gibi ‘aĥıl kimse bir şeyüñ selāmetinde māl ü cāĥ ve ġayr-ı selāmetinde helāk ü tebāĥ olan şeye muĥabbet itmez.

Mü‘ellif-i kitāb ĥaddesa’llāhu sırrahü’l-‘azīz ĥazretlerine zamānınuñ etĥbā‘ından birisi eyitmiş ki: Niçün siz kemāl-i ‘aĥl ile ve kemāl-i ‘irfān ile mevşūf iken pādīşāha muĥārīn olmaduñuz didük de ĥaddesa’llāhu sırrahü’l-‘azīz ĥazretleri buyurdı ki: Sultānı görürüm ki ĥiç lüzümü olmadıġ maĥāle on dirhem i‘tā ider. Ve münāsebeti olan maĥālden men‘ ider. Bu mezkūruñ ĥanġısından olacaġum bilmedüm ki şoĥbet-i sultān ile mübtelā olayum, buyurdı.

‘Āĥıla lāzım olan sultānuñ şoĥbetinden ĥazer eyleye. Zīrā şıbyānlaruñ ġazabı gibi ġazāb iderler. Ve şıbyānlaruñ ednā şeye rāzı oldukları gibi rāzı olurlar. Ve ĥahr-ı ġalebeleri [47b] ĥahr ü saĥvesi gibi ĥahr iderler. Pes böyle olunca bir pādīşāhda mezkūr evşāflar mücid oldıġı vaĥtde kār-ı ‘aĥıl mıdur ki bir fi‘l-i meşāĥkat nefsinı dūĥār idüp rāĥatını selb itmiş ola. Zīrā ‘aĥıla lāzım olan üç emrūñ aĥkāmına devām idüp anlar ile ‘amel eyleye. Evvelā ĥuzūrunda mücālese iden zevāta arĥasını dönüp oturmaya. Zīrā bu emrūñ nihāyeti ‘adāvete bādī olup raĥatı daĥı selb olur. Şāniyen kendüsinüñ ‘amel itmedigi meşālīĥlerden birini ġayrıya emr ü fermān itmeye. Eger emr-i mezkūruñ vücūda gelmesi mümkün olaydı āmir olan anuñ ile ‘amel itmiş

olurdu. Bunun dağı nihāyeti safsağa olup tahtında bir ma‘nāyı münderic olmaz. Şālisen bir kimseyi sultān istemedikce bāb-ı sultāna müracā‘ at itmeye buyurdu.

Ma‘lūm ola ki bir kimesne sultānuñ şihhatinden ve meclisinden müstağnī olur ise nefsinı ğanī kılup şöhetinden ‘azl itsün. Zīrā dünyāda dört eşyā vardır ki ğāyetle hāzer olunacağ şeylerdür. Evvelā bir kimse sultāna her ne kadar emr-i bi’l-ma‘rūf ve nehy-i ‘ani’l-münker için naşihat ider ise de karīb olmasun. Şāniyen bir ümerā ile mekān-ı hālvette iķāmet itmesün. Her ne kadar ümerā Kur‘ān-ı kerīm ve ta‘līm-i ‘ilm-i şerīf ider ise de. Şālisen bir kimse kat‘ -i rahm itmiş olsa [48a] anuñ ziyāretine dağı gitmek ‘abeşdür. Zīrā ğayrılar hağkında ne ğūna kat‘ -i rahm itdi ise bir ğün dağı saña itse gerekdür. Rābi‘ an bir kimse bugün bir kelām söyleyüp yarınki ğün pişmān olunacağ kelām ile tekellüm itmesün. Ve yarınki ğün i‘tizār olunmaya hācet mes itdürmesün, buyurdu.

Pes bir kimesne pādişāhuñ umūrında keşret-i iştiğāl ile meşğul olur ise dünyādan kemāliyle mülezziz olmayup belki maħrūm olur. Dā‘im ‘ömrümüzde ehl-i fazl ü erbāb-ı dīn ü ‘ilm şāhibleri olan zevāt-ı kirāmlar şöhet-i mülük ile mübtelā olup ıslāh-ı sultāna ğayret üzre iken anlar dağı sultānuñ meslegine sülük idüp anuñ iğrāsıyla mağrūr oldılar. Bir kimesne sultān ile muşāhebet idüp ıslāh sevdāsına kalkışur ise ol bir dīvar ğibi olmuş olur ki bir tarafa meyl idüp yağalması muhağkağ olmuş ola. Ve mezkūr dīvarı toğrultmağ için arđasını dīvāra virüp kuvvet ile tayandığı vağtde dīvar mezbūr ol ādemüñ üzerine yıkılup helāk olması āşikārdur. Kezālik bir kimesne pādişāhuñ umūrında i‘vicāc görür ise mezbūr dīvardan hissemend olup kat‘ -i yed itmek lāzımdur. Zīrā ‘indimde şöyle nümāyān olmuşdur ki şöhet-i mülük ile mübtelā olan kimesneler sa‘ādet şerbetinden nüş itmek umūr-ı şedideden oldığı [48b] erbābına ma‘lūmdur. Zīrā meşhūr-ı ‘ālemiyāndur ki mülüklerde ‘ahdine vefā olmaz. Ve anlaruñ muħabbetlerine i‘timād olunmaz. Bir kimesnenüñ ‘indinde tāmā‘ olmadığca ikrām itmezler. Mezbūr tāmā‘ dan nāşī tağarrüb itdirüp ba‘dehu meşālihi vücūda geldik de zātından tanımayup bilmediği ādem ğibi mu‘āmele iderler. Ve anlaruñ şöhetlerinde vücūda gelen zünüb dağı ‘afv olunmayacak zünüb olup hāzer üzre olmak ğāyet müşekkildür, buyurdu. Sultān ile müşāhabat itmek mümkün olmayup belki tāt ü inķiyād ile olur ve ihvānuñ ihvānuna muvāsāt itdüği ğibi muvāsāt idüp emr ü fermānı gerek hađđ ve gerek nā-hađđ muķābelesinde lā demek ile olur. Bu ise mefsedet-i dīn eclü’l-bedihıyyātdandır.

Ma‘lūm ola ki dünyāda iki şey insānı İfşād idüp aślā ıslāhı mümkün olmaz ve hālāsı olamaz. Meger ki şāhibleri ‘ađl-ı kāmile ve dirāyet-i vāfire ile muttaşif ola. Biri budur ki salţanat-ı mülük ve biri dağı māl-i dünyādur. Zīrā bir kimse bāb-ı sultāna mülāzemet idüp dīn ü dünyāsını muħāfaza itmek da‘vāsında olur ise olur olmaz şeylerden müteneffir olmayup

haber-i cemîleye mülâzemet eyleye ve bir maddeden tolayı kendüsine gâğab irâş ider ise gâğabını kezîm ide ve sultâna mûzî olan şeyleri tarh eyleye. Bu mezkûr olan [49a] evşâfa mürâ'ât ve anlar ile 'âmîl olur ise müradına vâşıl olur. Nitekim eşcâr-ı 'ineb gibi ve eşcâr-ı 'inebûñ hâşenesündendür. Mîvesi biten eşcârlara şarmayup belki nerede mîvesiz eşcârlar var ise ol canibe ƙol uzadur. Kezâlik bâb-ı mülûkî mülâzemet iden kimseler iyüce âdemlere muşâhabet itmek istedük de sâtirleri anı hâzm idemeyüp belki ƙullarını ƙât' idüp bâb-ı mülûkden men' iderler.

Sultânunñ ƙillet-i vefâsına 'alâmet ve delâlet ol bir vezîr ki nice seneler şadâƙat üzre müstaƙîm olarak dîn ü dünyâ içün hizmet itmiş ola ve vezir-i mezbûrî bir maddeden tolayı hiç bir vechle ƙuşûrî yok iken 'azl idüp bir dağı hâtırına getürmez. Bu ise 'uƙalâ beyninde mezmûm olan ef'âllerden bir fi'ldür. İmdi pâdişâha lâyıƙ olan umûr-ı saltânatını mekteb-i şıbyâna müşâbih itmeyüp vezîr 'uƙalâsını mansıbından 'azle taşaddî itmeyüp gâyet hâzer üzre ola. Zîrâ şıbyânlar mekteblerinde cüz'î vaƙt-i ta'lim-i 'ilm idüp mektebden iħrâc olunurlar ve anlarunñ yerine âħir şabî dağı gelür. İmdi pâdişâh umûr-ı devletinde bunuñ mişillü olmaƙdan hâzer eyleye. Zîrâ tâ'ife-i 'Arab miyânlarında darb-ı meşel idüp dirler ki ذو عدوان و ذوبدوات و ذوتدرا ve meşelenünñ mâ-şadaƙı olmaƙdan kemâliyle hâzer eyleye. Ma'nâsı bu olayur ki pâdişâh olan kimseye mezhebli [49b] 'âr ü 'aybdür. Ve 'aƙlına gelen nesnelere hücum itmek noƙşân-ı 'aƙldur. Ve kendine ve mülkine menâfi' olan şey 'âdetleridür ki terk iderler dimek olur.

Vezîr olan kimse pâdişâhuñ umûrında nuşret ve tedbîrlerinde şerîk ola ve siyâsetinde zahîri ola. Ve pâdişâha bir mücib-i 'arîz oldığı vaƙtde pâdişâhdan ziyâde ceza' ve feza' eyleye. Zîrâ vezîr pâdişâhuñ sem'î ü başarı ve lisân ü ƙalbi menzîlesindedür. Ve dağı pâdişâhuñ evvelâ vezir-i şadıƙından iki şey intifâ' ider. Birisi pâdişâhuñ bilmedikleri şeyleri ta'lim idüp agâh ider. Ve birisi dağı ma'lûm olan şeyleri vezîr dağı şâbit ƙılıp şekini izâle ider. Ve evvelâ sultânunñ ƙuvvet-i temyîzinde ve cevdet-i 'aƙlında oldığına berâhîn-i 'aƙliye budur ki vezir-i şadıƙına mürâca'at idüp bilmedüğin andan istifâde ider. Ve 'uƙalâları huşûrından te'bîd itmez. Ve dağı vezîr olmak şahîh olmaz. İllâ pâdişâha meveddet ü naşîhat üzre olmadıƙça ve mezkûr meveddet ü naşîhat ƙabûl olunmaz illâ re'y ü tedbîr şâhibi olan vezirden ƙabûl olunur dâ'imâ nâsı olan zarar-ı 'azîm ve pâdişâha olan zarar-ı cesîm vüzerâ-i şâlihden ve a'vân-ı nâşihden mahrûm olmalarıdır. Ve pâdişâh olan kimse ziyâde hâzer eyleye ki 'âleminde müteħayyir ve şâlih olmadıƙ kimesneleri vezîr ittiħâz itmeye [50a] Zîrâ her bir şeyün ƙadrini zâyî' ƙılıp 'aƙıbetünde fenâyâ müntic olur. Nitekim tabîb-i fetâ bilmedük tabîbe teslim-i vücûd olmadığı gibi vezâret dağı erbâbına teslim olunmaz ve pâdişâha lâzımdur ki ra'ıyyesi kendine muħâlefet şûretinden havf itmeye. Zîrâ ra'ıyye pâdişâhdan tabî'atlerine bir alay umûr-ı vâfire görmedikçe

muḥālefet üzre olmazlar. Ve ḥuzūrunda mevcūd olan ḥavāşşından kendine ba'îd olan kimesnelerden ziyāde ola. Ve umūrında aşlā ihmāl eylemeye ve ra' iyyesine işlāhatdan evvel kendüye muḥarreb olan kimseleri işlāḥ eyleye.

Bāb-1 H̄amse: Vüzerānuñ Şartı Beyānında

Ma' lūm ola ki pādīşāh olan zevāt-ı kirāmlar vezir-i sādīka eşedd-i ihtiyāc ile muhtācdur. Zīrā H̄udā-yı Lem-yezel hażret-i Mūsā 'aleyhi 's-selāmı manşib-ı nübüvvet ve şeref-i risālet ile müşerref kı lup Fir'avn'a irsāl eylediği vaqtda Ve ²¹ وَأَجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِ هَرُونَ أَجِي du' āsını lisān-ı pākinden zuhūra getürüp birāderi hażret-i Harūn'ı dağı iltimās idüp Fir'avn aleyhi mā-yesteħiḳka ma'an irsāl olundular. Eger bir pādīşāh vezir-i sādīkdan müstagnī olmuş olaydı, Hażret-i Mūsā cümleden istiğnāya eḥaḳḳ ve evlā idi. Pes bu şüretde āyet-i mezkūre delālet-i zāhire ve bürhān-ı vāzıha ile bir ḳatı' dur ki ancak vezir olan kimse umūr-ı ra' iyyede ašlā ḳuşūr itmeyüp teşdid-i ḳavā' id-i mülk eyleye. [50b] ve pādīşāh olan zāt bi-nefsihi cümle eşyāya muḫṫalı' olup a' māl ü ef' āl-i ra' iyyeye kemāliyle nezāretde' āciz oldığı vaqtda veziri olan kimse i' āne-i tāmme ile i' āne idüp noḳşān-ı pādīşāhiyi tekemmül eyleye. Ve teşdid-i ḳavā' id-i mülke bādī vü sebep olan 'ulemā-i şāliḫin ve ehl-i 'irfān oldığı umūr-ı bedāhetdendir. Ve mezbūr eşḫās-ı mū' teberenüñ vücūdlarıyla umūr-ı dünyā ve umūr-ı āḫiret taḫşil olunur. Nitekim Miyān nāmında şecā' at ile meşhūr olan zāta bilā-mümeddih ve ḫayl-i müserrī' a lazım olduğu gibi kezālik pādīşāh olan zāt her ne ḳadar 'aḳl-ı tām ile mevsūf ise de vezir-i sādīka muhtācdur. Ve 'ulemā-i şāliḫine ihtiyācı cümleden eşeddür. Ve dağı dünyāda mülūkuñ es' adi ve eşrefi şol bir melikdür ki bir vezir-i sādīka mālīk olmuş ola ki eger nisyān eylediği bir şey fuḳarānuñ ḫaḳḳında menfa' ati olur ise ḫātırına getüre. Ve eger bir emr-i ḫayrı zıkr ider ise pādīşāha a' yān eyleye.

H̄ikāye: Hażret-i Mūsā 'aleyhi 's-selām Fir'avn'a gelüp eyitdi ki: Ey Fir'avn bunca senedür eşedd-i tuḡyānda bulundun, H̄udā-yı müte' al'e imān eyle ḫattā mülk ü salṫanatuñ zir-i destüñde bāḳi ḳalacaḳdur, didi. Fir'avn-ı mā-yesteħiḳ veziri olan Hāmān'a bu kelāmı ifāde eyledi. Hāmān-ı mezbūr eyitdi: Eger sen imānı ḳabül idüp ümmet-i Mūsā' nuñ silkine münselik olur iseñ bunca vaqtdür cümle memālīkūñ zātuñuza ilāh, diyü secde iderler iken bundan böyle o da bizim gibi bir 'abd-ı 'āciz imiş dimegi münāsib [51a] görür iseñ mülāḫāza eyle, didi. Ol zamān Fir'avn imāndan i' rāz idüp ... mezbūr Hāmān gibi muḳārin-i sū'dan ḫaḫer üzre olmaḳ cümle nāsa lāzımdur. Ve her bir pādīşāhuñ ḳalbi şāfi olup ḡill ü ḡışdan ḫālī olmadıḳça cemī' -i ra' iyyesi şālāḫ-ı ḫāl üzre müctemi' olmazlar. İlla melik ḫāl-i şavāb üzre beynlerinde ihtilāl vāḳı' olmaz. Zīrā melik-i şāliḫ ile vezir-i sū'uñ ḫālī ol bir ḫāl üzre ola ki bir mā-i şāfi olup derüñüñde ḫayvan-ı müziyātdan timsaḫ didükleri müzi ḫayvān olduğu mādan bir kimse intifā' idemediği 'ammenüñ ma' lūmıdır. Kezālik pādīşāh şāliḫ olup vezir şālāḫ-ı ḫāl üzre olmadığı vaqtda mezkūr pādīşāhdan ra' iyyesi vezir-i mezbūruñ ḫavfindan ḫāllerini ifāde idemeyüp cümlesi ḫarāba meyl iderler. Ammā vezir-ı sādīkuñ bir şartı dağı ašlā lisānında kızbi olmayup

²¹ “Bana ailemden bir de vezir (yardımcı) ver, Kardeşim Harun'u.” Kuran, Taha, 20: 29-30.

cemî' -i aqvâli şâdıķ ola. Zîrâ pâdişâha marîz olan nâsuñ ' illetine devâ iden tabîb-i hâzîķ menzilesindedür. Ve anuñ vezîri marîzlere devâ viren vâsiķta menzilesindedür ve ra' iyyesi ve marîzleri menzilindedür. Ammâ marîz ile tabîb beyninde vâsiķta olan tabîbüñ emr eyledi. Devânuñ ğayrıyla devâ ider ise marîzüñ şihhati mercüd olmayup belki helâki muķarrerdür. Kezâlik vezîr olan kimse kelâmında [51b] şâdıķ olmayup kâzib olur ise pâdişâhuñ emrinüñ hilâfi hareket idüp ra' iyyesini perâkende ve harâb itse gerekdür. Bu sebebden için vezîr kavlinde şâdıķ ve dîninde ğâlib ve ahlâķından emîn ve umûr-ı ra' iyyede başiret üzre olmaķ şart kılındı. Ve daķı vezîrüñ şartı daķı şâhib-i emânet olup pâdişâh olan kimse bir le'im kimseyi vezîr idecek olur ise aĥsen-i şûret ile men idüp pâdişâhı iķâz eyleye. Zîrâ ĥâset-i ahlâķ ve bed-fi' âl olan kimesne vezîr olduĝı vaķitte ķurenâ-i devletinde ahlâķ-ı ĥamîde ile muttaşif olan zevâtları iĥrâc idüp kendüsine muvâfiķ aķrân sũ' -i tedârikine cür'et ider. Bu şûretde eşraf-ı nâsı istiĥķaķ idüp ve zevi' l-fâzlı olan zevât-ı kirâmlara tekebbur izĥâr ider. Ve bu fi' l-i şeni' den intizâm-ı devlet medârından ĥurûc idüp ĥarâba mü'eddî olur.

Mülûk-ı Emevîye'den Süleymân bin ' Abdülmelik Ĥaccâc-ı zâlimi kitâbet ĥidmetinde istiĥdâm idecek oldılar ise de vezîri olan ' Ömer bin ' Abdü'l-' azîz eyitdi ki: Yâ emîre'l-mü'minîn, Ĥudâ-yı Lem-yezel için Ĥaccâc ĥidmet-i kitâbetün ile şeref-yâb itmeyüp belki uzâķ maĥallere irsâl idesin, didük de cevâbında eyitdi: Yâ ' Ömer bunca vaķtden berü Ĥaccâc' uñ bir dinâr ve bir dirhemde ĥıyâneti ğörülmüş degildür. Bu şavrdan şâdaķat-ı idrâķ olunur, didük de vezîr eyitdi: Yâ emîre'l-mü'minîn, Ĥaccâc'dan ziyâde [52a] ' iffet ü şâhib-i emânet ařlâ bir dirhem ve dînârda ĥıyânet üzre olmayup faķať âĥir-i ĥâl ve son mâlı cümle ' âlemi fesâda virüp nice yüz biñ nev' -i benî âdem beyninde fitneler ilķâ iden bir kimse beyân ideyüm, didi. İmâm eyitdi: Kimdür bu kadar fitne vü fesâda bâdî olup ' âlemi ifsâda viren beyân eyle, didük de vezîr eyitdi ki: Dergâh-ı Rabbü'l-' âlemîn řard ü eb' âd olunan İblisî bir telbîsdür. Zîrâ bir aĥidden ne dirhem ister ve ne dinâr ister ve cümle ' âlemi bulandırıp perîşân itmek ister didük de imâm naşihât ile ' âmil olmayup mezbûr ĥidmetde istiĥdâm olunaraķ ba' dehu mertebe-i vezârete iĥrâz eyledük de bu ümmetüñ Fir'avn' ı olup ķıyâmete kadar fışķ ü fücûrı ve kizb ü dürüĝı sefk-i dimâ' ı elsine-i ' uķâlada ve fevâ'id-i idbâra buĝz u ' adâveti meřĥûr olup bir kimesne raĥmet ile yâd itmemeĝe ' illet-i mücibe oldu.

Vezîrüñ bir şartı daķı dâ'imâ pâdişâha naşihât üzre olmalıdır. Zîrâ mülûk-ı salîfelerüñ vezîr-i şâlihleri bugüne naşihât iderler idi ki pâdişâhı ĝaźab üzre müşâhede eyledükleri ĥalde üç levhde mâ-i zeheb ile tezyîn olunmuş. Üç satır ĥattı birer birer meliküñ ĥuzûrına taķdîm iderler idi. Birinde ey melik sen İlâh degilsün ve sa'ir benî ' âdem gibi sende bir ĝün şerâb-ı mevtden nüş idüp vücûd-ı pâķüñi yine vücûduñdan ĥâşıl olan [52b] düdlar tenâvül idüp türâb

olsaň gerekdür, diyü taħrîr olunmuşdur. Ve birinde daħı ey melik senüň ile barāber vech-i arzda mevcüd olan ra' iyyeñe inşāf ü merħamet ile kuvvet ü kudret şāhibi olan Hāķķ celle ve 'alā semāda olan melā'ike-i kirāmlara saña merħamet itdirsün. Ve birisinde daħı ey melik ra' iyyelerüň beyninde Hāķķ inşāfāna hūkm eyle. Ve ra' iyyelerüňi bir şey ašlā idemez. Ancak 'adl ü 'adālet ve Hāķķ insāfına hūkmüň iřlāh ider, diyü taħrîr buyurırlar idi.

Veziřüň daħı bir şartı hadāset-i sin ile mevşüf olduğı sinn-i kemāle vāşıl olmuş ola. Ziriā vezir hadāset-i sinn ile mevşüf olduğı vaķtde cümle ra' iyye beyninde pādişāhuň heybet-i mülükānesini ref' ider. Bu şüretde cümle nās bātinlardan pādişāhı taħķir idüp mel' abe-yi şıbyān olur.

Veziřüň bir şartı daħı pādişāhuň huzürunda ne güne harekāt ve sekenāt ider ise gā'ibinde daħı ol hareket üzre ola. Ziriā vezir-i şādık mir'at-ı şāfi gibidür. Ve daħı pādişāh olan kimesne cemālini vezir-i şādıkunı etvār-ı hasenesinden müşāhede idecekdür. Ve sā'ir bir kimesne vechini āyinede nazār idüp gördüği gibi kezālik eger vezir mir'at-ı şāfi olmayup qavl ü fi' line muṭābık olmadığı vaķtde ne keyfiyetde pādişāh olan kimse cemālini andan [53a] müşāhede ider. Nitekim 'ayinede isti'dā qalmayup şüreti 'aks itmedüği vaķtde elbette bir kimse cemālini mezbür mir'ata müşāhede idemez. Bu şüretde ğaraz fevt olur.

Veziřüň bir şartı daħı mülüklerüň heybeti gibi şāhib-i heybet olup nāsuň eşķiyāları heybet ü satvet-i vezirānesinden ħavf üzre şudürullāhdan ħurüc itmeklige cür'et idemeyeler. Ziriā altı eşyānuň altı nefer kimse beyninde mevcüdlarında i'tibār olunmayup ve 'adem-i menzilete tenzil olup şāhiblerinden qadr ü ħayşiyet ref' olunmuşdur. Biri bir ādem ki mütekebbir ola, mezbürüň her ne qadar ħüsn ü şenāsını iderler ise de ħāķķında olan ħüsn ü şenā kezb ü iftirādur. Ve ħüsn ü şenānuň i'tibārı ol ādemden zāyi' olmuşdur.

Ve biri daħı bir ādem ki şe'amet ü fesād-ı tıynet üzre olsa ol ādemüň her ne qadar dostı ve aħbābı çok olmuş olsa daħı bir ğarezden nāşī cem' olup ve bir ğarezden nāşī müteferriķ olurlar. Ve mezbürüň aħbāblarınunı daħı qadr ü i'tibārları münkaṭı' dür. Biri daħı bir ādem ki şerefü'l-neseb olmuş olsa ve lākin kendüsi sū'-i edeb ile muttaşif ola ve mezbür nesebün qadr ü ħayşiyeti zāyi' olmuşdur. Mezbür şahşa fā'ide yokdur. Biri daħı bir kimse ki ğāyet [53b] baħillik şifātıyla muttaşif ola. Lākin 'arından nāşī ba'zı kerre nāsa iħsān ve eyülük ide. Ol kimseden zuhūra gelen eyülük ve iħsān qadrine i'tibār olunmayup qadri zāyi' olmuşdur. Biri daħı bir ādem ki günāhı ğāyet qalil olmuş ola lākin dünyāya ħariş olur ise ol kimsenün günāhı az olup qadr ü i'tibārı zāyi' olmuş olur. Hırş-ı dünyā mezbür ādemi mühlıke-i 'azıme iřāl idüp āhir hālını şekāvete tebdile sebep olmuş olur.

Biri dağı bir pādişāh ki umūrında diğkat üzre olmaya vekīl ve kelamı kendüsinden ĥavf ü ĥaşyet üzre olmaya. Ve vezīr olan kimse şāhib-i heybet ü şāhib-i satvet olmaya. Ol pādişāhuñ yerinde olan melikine i‘tibār olunmayup ve kıadr ü ĥayşiyyeti zāyī‘ olmuşdur, buyurdı.

Ve dağı vezīrūñ şartı cümle nāsūñ üzerine merĥamet eyleye ve ŗabi‘ atında merĥamet mezkūr ola. Ve nāsdan bir ĥabbe kıabūl itmeyüp ve ĥātırına ĥuŗūr iden naşīĥati red itmeye. Zīrā pādişāha altı şey ġāyet lāzım ü vācibdür. Biri vezīr-i şādık olup re‘y ü tedbīrinde i‘timād ü i‘tinā olınan zevāt-ı kirāmdan ola. Ve pādişāhuñ şāhib-i sırrı olup re‘yinde müşterek ola. İkinci [54a] eŗrāf-be-eŗrāf kıal‘aları mevcūd ola. Üçüncü ‘adūsı olan kimesneler melikine el uzatdığı vağtde cüyüş-ı vāfire ve seyf-i kıatı‘ası olup men‘ eyleye. Dördüncü ĥazīne-i ‘āmiresinde māl-i vāfire cem‘ olup bir ... serd-i ‘asker eyledük de kimseye muĥtāc olmaya. Beşüncü harem-i ĥümāyunında imre‘et-i ‘ākılesi olup ĥuzūrına dāĥil olduğı vağtde hemm ü ġammını izāle eyleye ve maŗbaĥ-ı ĥāşşası olup ta‘ām iştiĥā eylediği vağtde ŗabĥ-ı ŗa‘ām itdire. Lākin cümleññ derūnında bu eşrefi ve a‘lāsı şāhib-i tedbīr vezīre iĥtiyācı ġāyet eşeddür.

Vezīrūñ bir şartı dađı şāhib-i vađār olup ĥafifü‘l-mizāc olmaya. Zīrā hafifü‘l-mizāc olan vezīrūñ a‘yin-i nāsda kıadr ü menzileti olmayup tertīb-i umūra ĥalel getürür. Zīrā pādişāh olan kimse şāhib-i vađār olup şalāĥiyet yüzünü ŗutdıđı vađtde cümle ra‘iyye şalāĥiyet ile mevşūf olurlar. Kezālik vezīr dađı şālīĥ zevāt-ı kirāmdan olduđı vađtde pādişāh dađı şalāĥiyet ile mevşūf olur. Zīrā her bir şey içün bir āfet vardur. Ve ‘ađluñ āfeti şāhibi hevā-yı nefsine tābi‘ olmađdur. Ve pādişāhuñ āfeti ve helākı vezir-i sū‘dan muđārin olup cümle umūrını helāke kıarın kıılmađdur. [54b]

Bāb-1 Sādis: Kitmān-1 Sırruñ Aḥvāli Beyānında

Ma' lūm ola ki risālet-penāh şalla'llāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem ḥazretleri buyurdu ki: Qazā-i ḥavā'icüñüze kitmān-1 sırruñuz ile isti'āne idüñ. Zīrā her bir ni' metüñ ḥasūdı vardır. Ve men' itmekde dāmenlerin dermiyān idüp şāyed ola ki vāşil olamayup sebeb olurlar. Zīrā kitmān-1 sırruñ cemī' -i ḥalqda ef'āl-i memdūḥadan ve aḥlāq-1 maḥmūdeden 'add idüp bā-ḥuşuş mülūklere vācib kıilup ve vüzerāya ve eṭbā' -1 mülūkāneye farz olmuşdur. Zīrā bir kimsenüñ sırrı kendüsinüñ esiri iken fāş eylediği vaḫtde kendi anuñ esiri olduğı erbāb-1 tecāribe āşikārdur.

'**Āqıla** lāzımdur ki esrārına bir kimseyi emīn kıılmaq gāyet eş'ab olduğı kendüsinüñ ma' lūmı ola. Zīrā emānet-i esrār ta'zīr yöninden gāyet eşeddür. Eger fāş ider ise ve esrāra bir kimseyi bülüp de emīn kıılmaq gāyet eḳaldür. Zīrā sırrı ḥafzdan emvāl ü emti'ayı ḥıfz eylemek pek esheldür. Zīrā emti' a ve sā'ir emvāl bir maḥzene vaz' olunup muḥkem itmek ile ḥıfz olunur. Ammā esrār āşkāre olup lisān-1 nāṭıq ve kelām-1 sabıq suhūletce anı ifşā ider. Zīrā bir kimse arḳasında ḥaml-i şaḳil getirür ve murād olunan mahalle işāl ider. Lākin [55a] sırā ḳudret-i temyīz bu eclden sırr bir kimsenüñ ḳalbinde olduğı müddetce kendüne bir ezā vü cefā virür ki ḥaml-1 şaḳilden ziyāde bu cefā vüçüda ḥāşıl olmadı idi. Ḥattā 'āciz ḳalup ifşā eylediği vaḫtde kuvā-yı a'zāsı var ise ḳalbi sākin olup rāḫat ḥāşıl ider. Ke ennehu üzerinden bir cebel-i 'azīm vaz' itmiş gibi müsterīḥ olur. Zīrā bir kimsenüñ ḳalbi sırrınuñ kabıdur ve dudakları kalbinüñ kilididür. Ve lisānı anuñ miftāḫıdur. Her bir 'āqıla lāzım olan sırrı münḳazī ḥıfz eylemekde diḳkat eyleye. Umūr-1 'acībedendür ki sā'ir-i emvāl ve ḥazā'in her ne ḳadar nāzırları çok olur ise zāyī' ve telefiden ḥafv olunmaz ammā bir kimesnenüñ birkaç emīn-i esrārı olur ise ol ḳadar fāş ile zāyī' olur ki sır olmağa ḥācet mes etmez. Zīrā ba'zı sır vardır ki ifşā iden kimsenüñ telefine ve seyelān-1 demine sebeb olur. Ve murādına vāşil olamayup maḥrūm ḳalur. Ammā ifşā itmediği şüretde kendüsi için iki ḥaşlet ḥāşıl olur. Biri murādına nāil ve biri daḫı satvet ü şehāvetden ḫalās olur.

Ḥikāye: Ḥazret-i 'Oşmān raḳiya'llāhu 'anh ḥazretlerinüñ bir kātibi var idi. Ve ismine Ḥumrān dirler idi. Ḥazret-i 'Oşmān'uñ mevti ḳarīb olduğı vaḫtde Humrān'a emr eyledi ki 'Abdu'r-raḫmān bin 'Avf'ı velī' ahd itdi. Bu kelāmdan sonra mezkūr kātib 'Abdu'r-raḫmān'a ifāde idüp ba' dehu 'Abdu'r-raḫmān ḥazret-i [55b] 'Oşmān'uñ ḥuzūruna dāḫil olduḳda ḳışsa-i mezkūreyi naḳl ü beyān eyledikden şonra ḥazret-i 'Oşmān mezbūr kātibe ḡazāb idüp vaşīyyet eylediği bir daḫı ḫizmetde istiḫdām olunmayup ve celā-yı vaṭan ile Başrā'ya mü'ebbed olarak nefy eylediler. Zīrā cümle 'uḳalā beyninde kitmān-1 sır recülün cevahir-i 'aḳlına delālet ider. Bāb-1 teşbīhde beyān olunur ki ol bir bir bardaḳuñ derūnına mā-i sāfi vāz' olursa şürb itmek

eshel olmadıkça şāhibine ne şāfā virür ğamdan mā‘ adā bir şey getürmez. Ve anda ħayr olmadığı rüşendür. Kezālik bir kimse ki sırrına mālīk olmayup ifşā ider ise anda daĥı ħayr yokdur.

İbn ‘Abbās ħazretlerine bir ğün pederi ħazret-i ‘Abbās eyitdi ki: Ey nūr-ı dīdem ħazret-i ‘Ömer rađiya’llahu ‘anh seni umūr-ı müslimīnde şāhib-i esrār idüp senden ziyāde umūr-ı dīde olan aşĥāb-ı kirāmuñ üzerine tercīh eyledi ħavf ider mi ki emīrū’l-mü‘minīn bir ğün ğađābına dūĥār olup ihānet olunursun, didük de İbn ‘Abbās buyurdu ki: Ey peder-i müşfiküm bende üç ħaşlet mevcūd olup anuñ mücibince ‘amel itdükçe ħavfum olmaz, buyurdu. Biri emīrū’l-müminīnün sırrını ifşā itmem. İkinci aşlā ve ħatā‘ lisānuma kizb alup nefsi kizb ile telvīş itmem. Üçüncü emīrū’l-müminīn ħuzūrında bir kimseyi ğıybet eylemem, buyurdu. [56a]

Vezīre lāzım ü vācib olan dörd eşyāya muvāzebet ve müdāvemem idüp nefsinı mezbūr eşyālar ile tezyīn eyleye. Biri pādīşāh ile muşāĥabet ve mukāleme ider iken ħazer üzre olup tekellüm eylediği kelāmuñ ğāyetini mülāĥaza iderek mukāleme eyleye. İkinci kendinün şadīkına tevāzu‘ üzre elf ü ünsiyet idüp tekebbürden ħazer üzre ola. Üçüncü ‘adūsı olan zevātlaruñ ħaĥķında ceĥd-i tām ile ceĥd idüp ‘adāvetini izĥār itmeyerek ħahr ü berbad eylemeye. Dördüncü ‘amme-i nāsa beşer ve beşāret tarīķiyle mu‘āmele idüp pādīşāhuñ ħüsn ü re’y ve ħüsn-i tedbīr şāhibidür, diyü ‘amme-i nāsa ifşā itmekden ħazer ide. Ammā yalnız ħüsn ü eşerini ‘amme-i nāsa medĥ ü şena ider ise zararlı olmayup faĥat ‘avām-ı nās pādīşāhuñ ħüsn-i tedbīrini iştiĥā itmeyüp ħüsn ü eşerlerine muntazır üzre olmuşlardır. Ama vezīrden ħüsn-i tedbīrini istimā‘ eyledükde kizbe ĥaml idüp vezīrūñ ħavlınden mā‘ adā vuķū‘ a gelen cümle aĥvālī vezīrden şudūrına virüp tül-tırāz ra‘iyye beyninde pādīşāhdan ħüsn-i ĥimmetleri ref‘ olunmaĥa sebeb olur.

Vezīre lāzım olan pādīşāhuñ ħuzūrına dāĥil olduĥı vaĥtde eger kendüsine ħüsn-i tekellüm ile bi’l-mevāciĥ tekellüm ider ise pādīşāhuñ cevābında du‘āda ħuşūr itmeyüp [56b] envā‘-ı meĥāsin ile du‘ā eyleye. Eger pādīşāh vezīrinden birini ğāyet-i ħavline ve fi‘line i‘timād ider ise ħuzūr-ı pādīşāhiye geldiği vaĥtde ħalbinde olmadık kelāmı lisānından zūhūra getürmeye. Zīrā vezīrūñ murādı emr-i sultāna inĥiyād ve tāt itmek olmayup ve kendine ‘atıyye-i ilāhiyye olan mertebe-i vezāret ne mertebede olduĥını kemāliyle derk itmeyüp faĥat celb-i dūnyā eylemekde nāmūs-ı devleti ħayd itmeyüp ve menfa‘at-i raiyyeyi ĥatırına ĥutūr itdirmeyüp ğün-ā-ğün fitne fesāda mübāşeret ider ise böyle olan vezīrūñ cemī-i eṭvār-ı seyyi‘esi ħarībde ayaĥına tolaşup cümle siĥri bātıl olup rüsvā-yı ‘ālem olsa gerekdür.

Vezīre lāzım olan pādīşāhuñ ħuzūrına dāĥil olduĥı vaĥtde imāmuñ her bir kelāmınun muĥābelesinde du‘ā eylemeye. Zīrā du‘ā eylemesi vaĥşetini ve ğurbetini müş‘ir olup pādīşāhuñ ħatında i‘tibārı olur. Ammā şühūd-ı ‘amme olup alay ve sār umūr-ı salĥanatında mevcūd olan

vükelâ-yı devlet cem' oldıkları gün cümle nâsuñ mahzarlarında du'â itmekte be'is yokdur. Zîrâ vezîr olmak gâyet müşkil olup mülûk-ı sâlifeler kendülere ittiḥâz idecek vezîre muvaffak olduğu vakitte ke ennehu rub' -ı meskûna bulmuş kadar şenlik icâd iderler idi. Zîrâ vezîr olan kimsede üç meşakkât-i ' azîm [57a] vardır ki nev' -i beni âdemüñ bir ferdinde mevcûd degildir. Biri birisinin rızâsını gözetmek. İkinci imâmuñ rızâsını gözetmek. Üçüncü cümle ra' iyyenüñ rızâsını gözetmek. Bu mezkûr olan umûr-ı şülûs beyninde kendini vaḳf idüp istiḥdâm-ı vezîre şeref-i dünyâ ve şeref-i âhireti cem' itmiş olur.

Vezîre lâzım olan pâdişahuñ ḥüsn-i nazarına maḡrûr olmaya. Zîrâ pâdişahlarda şadâkat ve ḳarâbet olmayup bir kimseye ḡarâzdan ḥâlî olarak ' izzet ü ihtirâm itmezler. Ve pâdişaha ḥürmet itdükleri kimseler yâ ' âlim olup ' ilminden nâşî ' izzet ü ḥürmet ider. Ve yâḥûd şecâ' atinden nâşî ḥürmet iderler. Ḥâcetleri ḳazâ olduğu vaktde mezkûr kimseleri teb' id iderler. Zîrâ mülûklerde vefâ olduğu erbâb-ı tecâribe ḥafî degildir. Ve daḡı pâdişahların ekşer-i a' mâlleri riyâyâ mebnî olup kendülerinden zuhûra gelen kelâmlarını gözlerinde istiḡgâr idüp ve ḡayrıdan zuhûra gelen ednâ ḳuşûrî çok görürler. Bu sebebden nâşî vezîr olan kimesne mertebeyi vezâretine maḡrûr olup ' âḳıbetini ḥarâb itmesün.

Mülûk-ı sâlifelerden biri bir vezîri şadıḳı çok zamân cüst ü cû idüp muḡaffer oldıḳda anı daḡı tecrübe idüp üç şart ile meşrûḫ ḳılmışdur. Biri ey kimse benüm bâbumda olan perde-i [57b] mülûkânemi benüm olmadıḳça taḡrîk itmeyesün. İkinci benüm ' ırz u nâmûs-ı devletümi kemâl-i ihtimâm üzere ḡayret idüp rüsvâ-yı ' âlem itmeden hazer itmeyesün. Üçüncü bir kimsenüñ benüm bâb-ı mülûkânemde vücûda gelecek maşlahatı olur ise baña ifâde idüp ve benümle müşâvere itmedükçe bir maşlahata mübâşeret itmeyesün, didük de mezbûr kimse eyitdi ki: Ey pâdişahum benüm daḡı ḥuzûr-ı mülûkâneñüzde üç şartım vardır. Eger bu şartlara müsâ' ade idüp ḳabûl ider iseñ bu ḳuluñı ḥizmet-i devletünde istiḥdâm etmek âsândur. Ve ammâ bu şartlara müsâ' ade-i mülûkâneñüz ruḡşat virmez ise bu ḥizmetüñ erbâbı degilüm, didi. Pâdişah ruḡşat virüp ve ḳabûlüne ' ahd idince vezîr eyitdi: Biri budur ki sırruñı bir kimseye ifşâ itmeyeyüm. İkinci her ne kadar ḥâtır-ı ' âcizâneme naşîḫat gelür ise zât-ı şâhâneñüze naşîḫat ideyim. Üçüncü senüñ üzerüne bir aḫadı ihtiyâr itmeyeyüm. Faḳat re' yümde müstaḳil olup bir kimseyi müşterek ḳılmamak şartıyla buyurup melik daḡı ḳabûl eyledi.

Vezîre lâzım olan pâdişah-ı sū'a muḳârin olup Ḥudâ-yı Lem-yezel' üñ emrinüñ ḥilâfî emr ider ise emrine itâ' at ü inḳiyâd itmeye. Zîrâ iḡsân-ı İlähiye imâmları iḡsânıñ fevḳindedür. Ve pâdişahuñ ḡaḫabıñın ḡaḫabı İlähiye fevḳindedür. [58a] ḳûla itâ' at idüp ḫalḳına ' işyân itmekte bir fâ'ide yokdur.

Veziire lāzım olan pādişāhuñ huzūruna dāhil oldığı vaktde kemāl-i inbisat ile münbasit olup farṭ ü zekāsını ve kemāl-i ‘aql ü ‘irfānını evvel duhūlında izhār eyleye ve mertebesinūñ noqşānına bādī vü sebep olur. Tekrār-be-tekrār dāhil olduğda izhār-ı ma‘ rifet ider ise gün-be-gün pādişāhuñ hūsn-i tevcihine mazhar olur. Bu sebebden nāşī sulṭāndan şiddet-i inqıbāz-ı töhmete irāş ider. Ve şiddet-i inbisat bāb-ı melāmeti keşf ider. Bir kimse dünyāda zelil olmadan ‘izzet-i ṭaleb ider ise şemere-i sa‘ yi zelil olmuş olur.

Ma‘lūm ola ki sulṭānuñ hizmetinde iki kimse muḳim olur yā recül-i fāsıḳ veya fācir olup fişḳ ü fücūr ile maqşūdına nā’ il olur. Ve izhār eylediği eṭvār-ı ḳabihden ve fi‘l-i şeni‘ adan sālīm olur. Zirā böyle olan vezir-i fācir kendüsünüñ ihdāş eylediği fi‘l-i şeni‘ aya dā’imā revāc virüp ve kendüne muḳarin olan kimseleri başına cem‘ idüp gün-ā-gün eyitdi ki: Bed-fi‘ālleri sulṭāna tezyin iderler. Ve cümle ra‘iyyeyi dilgır idüp niḳām ü intizāmından hūrūc itdirirler. Ve böyle olan vezirūñ ferec bulup ḳaṭ‘-ı menāzil eylediği vaktde umūr-ı devlet cümlesi niḳāmından hūrūc idüp helāk olması muḳarrer olur. İkinci şol bir vezir ki ḡāyet aḫmaḳ ola hıçbir şeyūñ itlā‘ına ‘ilm kesb itmemiş ola. Böyle olan kimsenūñ ḫasūdı [58b] olmayup ḫayvān menzilesinde ‘add iderler. Mezbūr vezir daḫı manşibda dā’im olup muşāḫabet-i mülūkānede dā’im olur. Ammā ol vezir ki şalāḫ-ı ḫal üzre ola. Şıdḳ u şadāḳat üzre olup pādişāha ḡāhice naşihāt üzre ola. Böyle olan kimse şoḫbet-i mülūkānede muḳim olamayup maḳāmından ‘azl iderler. Meger pādişāh kemāl-i ‘aql ü kemāl-i diyānet ile mevşūf olmuş ola. Mezbūr şıfat ile mevşūf olan sulṭān intibāḫ üzre olup ve mezkūr şıfat ile mevşūf olan veziri ḫaḳḳında ne söylenür ise sem‘ine vaż‘ itmeyüp başı için istiḫdām ider. Zirā vezir-i nāşihuñ ‘adūları ve ḫasūdları mezbūr vezirūñ ḳarib sulṭāna maḫşūş olmasını çekemeyüp gün-be-gün ḫile ve fesādlarıyla pādişāhuñ yüzinden işḳāt iderler. Bu şüretde pādişāhlara vezir-i şālih ve vezir-i nāşih yiremeyüp kendü ṭabī‘atlerine muvaffaḳ vezir isterler. Bu sebebden nāşī ‘izzet-i dünyāda bir kimse pādişāha müşterek olur ise zillet-i āḫiretde daḫı müşterek olur. ‘Āḳıla lāzım olan ṭā’ife-i sülūkuñ bir bölük eşrāra muḫabbet itmesine ta‘accüb itmesün. Zirā kendüleri daḫı ol ḳabileden olup anlara ḫacet mes itmemişdür. Nitekim pādişāh olan kimse ḫaccāma boyun uzadup teslīm-i vücūd itdiği gibi ‘āḳıla lāzım olan böyle vaktūñ zuhūrında kendine bir köşe idüp kendi ‘ālemde ola. [59a] Zirā emşāl-i ḳadīmeden olaraḳ beyān olınmışdır ki sefiḫ olan kimselerde ḫilm me’mül olmaz. Ve pādişāh-ı sū’dan şadāḳat me’mül olmaz. Ve öyle olan padişaha muḳarin olan nüdemā-i devleti cümlesi ra‘iyyenūñ rāḫatı ne güne olduğunu nisyān idüp ancaḳ ḫidmetleri fercleri ve batınları içündür ve cümlesinūñ aḫlāḳ-ı ḫabīşesi sirḳat ve ḡāretdür. Ve ol günde ra‘iyyeye Ḥudā-yı Lem-yezel yardım itsün, buyurdi.

Dörd eşyayı fehm ü idrāk için tefsir itmek lâzımdur. Ve dağı hamākat ile muttaşif olan kimsenün kelāmının gāyeti tefsir ü beyān olunur. Biri budur ki bir kimsenün zekā' vü 'aqlına ve idrāk-i tāmmina i'timād olunmaya. Hatta tecrübe idüp cümleñ 'indinde zekāsı āşikār ola. İkinci bir kimsenün dīn-i Muḥammediyye'de fülān mes'ele şu gūnedür, diyü kavlı-i mücerredine i'timād olunmayup 'ilmiyle 'āmil olan 'ulemā-i kirāmlardan isti'lām ü istiḥbār olunmadıkça. Üçüncü bir alay kārban yolları üzerinde mühlükeli bir maḥal olduğı vaqtda kemāliyle tafşil ü beyān itmedikce mühlükeli-i mezbūreden ḥalāş bulamazlar. Dördüncü sulṭānün re'y ü tedbiridür. Vezir sulṭānün re'y ü tedbirini vezir-i şādıkı taḥrīf ü tağyirden ḥālī olarak ra'ıyyeye [59b] beyāna muḥtācdur. Ve dağı ma'lūm ola ki pādīşāhdan lāyık olmadık nesne zuhūra gelür ise ol vaqt vezire lâzım olan budur ki reddinde mükābere itmeye. Zirā vezirün mezbūr kav'a gelen şeyden gerüye red eylemesi gayet eş'abdür. Ḥaṭır-ı mülūkānesine ri'āyet iderek aḥsen-i tarīk ile ve emşāl-i kadīmeler ise mümāşāt idüp reddine suhūletle zafer bula. Bu sebebdan için pādīşāh olan zevāt-ı kirām şiddet-i aḥlāk ile müsteḥāk olur ise vezire lâzımdur ki aña müdārā ile zafer bula. Nitekim mir'āt-ı 'āqıla zevci zafer bulup müdārā ile zevcini istiḥdām eylediği gibi vezir dağı müdārā aşlā kuşūr eylemeye.

Ḥikāye:

Ümerā-i ğarbdan bir melik 'ināyet-i dıyq-ı aḥlāk ile muttaşif olup emrinden girüye aşlā redd itmez idi. Gerek ḥaqq ü gerek nā-haqq bir gün şer'i atün muğāyiri bir emr iḥdāş idüp etbā' ü ensārlarına emr eylediği kendülerine taḥşiş olunan ma'āşların fevkinde ma'āş olmayup ḥālīne el viren ḥizmet-i mülūkānemizde olsun el virmeyene ruḥşatdur gitsün, didi. Veziri olan kimse eyitdi: Bu tavruñ sebebi nedür, didi. Cevābında buyurdi ki: Meşhūr meşeldür kelbūñi acıkdur ki saña tābi' olsun, dirler didük de veziri eyitdi: Pādīşāhum bir meşel dağı vardur ki şāhibi [60a] kelbini toyurmaz ise bir gün şāhibini ekl ider. Bu etvārdan vazgeç diyü, irām eyledi. Melik-i mezbūr vazgeçmeyüp dağı ... eyledi. İmdi emir böyle oldıysa cümle ra'ıyye ve etbā' ve ensārları bir gün hücum idüp tāk ü taḥtını zir ü zir eylediler.

Bāb-ı Sābi': Pādīşāha Cā'iz Olan ve Olmayan Mevā'izün Aḥvālleri Beyānındadır

Ma'lūm ola ki pādīşāha lâzım ü vācib olan dā'imā şatranc ve tavla ve sār lu'b ile meşgūl olmaya. Zirā mezkūr lu'blar şāhibine ḥaset ü denā'et getürüp marāz-ı cehl irāş

itdirmesine sebep olur. Ve ‘ākıbetinde dağı a‘yen-i nāsdan heybet-i mülūkānesi ref‘ olup ve muḥabbeti ḳulüb-ı nāsdan maḥv olur. Zīrā umūr-ı muḥaḳḳakadandır ki iki şeyde ḥayr münḳaṭı‘ olup aṣlā fā’ide görölmez ve mezbūr iki şeyde ‘adem ḳıvāmında cümle nās behremend olmayup ḥayr münḳaṭı‘ olmağına sebep olur. Biri budur ki bir maḥale ve yāḥūd sā’ir-i cāmi‘nūñ imāmından ahālisi rāzī olmazlar ise mezbūr imāmuñ imāmeti ‘abeşdür. Ve nāsuñ cāmi‘a duḥūlleri eger ihāta olup mezkūr cemā‘ati kerāhete ilkā itmege imām sebep olup ekṣer-i nās cāmi‘e ayak basmamağına teşebbüs ider. Bu ḥuşuşda eger cemā‘atūñ şevābından maḥrūm olmasına imām sebep olmuş olur. Kezālik bir pādīşāh-ı [60b] ‘ālem ki cümle ra‘iyye itā‘at ü inḳıyād üzre iken bir ṭaḳım nāsuñ meşrepleri ḥilāfiyla meşḡül oldığı vaktde nāsuñ kendüye olan itā‘atleri ikrāhen olup ḥiçbir fā’ide virmeyüp cümle ḡarāz fevt olur.

Pādīşāha lāzım olan şūrb-i ḥamrdan ve sa’ir müskirātdan kemāliyle ḥazer eyleye. Zīrā mezbūr müskirāt ümmü’l-ḥabā’is oldığı cümle nās miyānında āşikār oldıḳdan soñra pādīşāhuñ ḥamrıyla iştiḡālını ‘avām ü ḥavāşş-ı nās istimā‘ eylediklerinde cümlesine cūr’et gelüp ḡuşe-be-ḡuşe herkes bildiğini işleyüp ve medār-ı ra‘iyye ṭavrından ḥurūc idüp bir ṭaḳım fuḳāra ayak altında ḳalmağına sebep oluncaya ḳadar varır.

Pādīşāha lāzım olan vaktini fevt itmeye. Zīrā her bir ‘amelūñ bir vakt-i ma‘lūmı vardır. Ve mezbūr ‘ameller vakt-i ma‘lūmlarında vücūda gelmez ise fā’ide göreceḳ maḥalde zarar müşāhede olunup ve mesrūr olunacaḳ maḥallerde maḥzūn olur. Zīrā pādīşāh olan zevāt-ı kirāmlar evḳātlarını dörd ḳısmā münḳasim ḳılıp evvelini ‘ibādāt u ṭā‘āt üzre geçüreler ve ḳısm-ı şāniyesini umūr-ı sulṭāyenesinde naḡar idüp ve mazlūm olanlara inşāf ve tedbir-ı umūrı için ve siyaset-i mülūkānesine ve tenfīz-i merāsım ve evāmır-i mülūkānesi için ‘ulemā ve ‘uḳalā beyninde mecālīs eyleye. Ve ḳısm-ı şāliş ekl ü şerb ü nevm ü lezā’iz-i dünyāya meyl idüp anlar ile meşḡül [61a] ola. Ve ḳısm-ı rābi‘ şayd için ve yāḥūd seyr ü temāşa için āḥir maḥallere keşf ü ḡüzār eyleye.

Ve pādīşāha lāzım olan dā’imā ra‘iyyenūñ ḥāllerine ittılā‘ kesb itmekde ihtimām eyleye. Zīrā Nūşirevān bir melik-i maḥbūs iken etbā‘ u enşārından yüce binālar üzerine ādemler iḥrāc etdirüp ḳanğı ḥāneden duḡān ḥurūc itmez ise gelüp melike ḥaber virüp şāḥib-i ḥāneyi iḥzār ider. Ve ḥālinden su’āl idüp eger dıyḳ-ı ma‘išetinden için duḡān zuḥūr itmediyse ḥāllerine müsā‘ade idüp murādlarına nā’il ḳıldır.

Pādīşāha lāzım olan ümerā ve etbā‘ına emr ü fermān idüp ra‘iyyeden rızāsız bir şeylerine tasalluḡ itdirmemek zīrā ra‘iyyenūñ ednā şeyde pādīşāha dil-ḡir olmaları kendüye bir büyük belānuñ zuḥūrına sebep olur.

Pādişāha lāzım olan ra‘iyyesinden aḥz eylediği sâ’ir kimseye hıbe ve iḥsân ider ise aḥzi miḳdârı iḥsân ide. Zîrâ bu iki emrden her birerleri için ḥadd-i mevzûnı vardur. Meşelâ umûr-ı devletinde istiḥdâm olunan ehl-i menâsıbınun keyfiyyet-i ma‘âşlarında birbirinun üzerine ziyâde olmayup müsâvî kıla. Pes pâdişâh olan kimse bu mezkûr olan tertîbe mürâ‘ât itmeyüp ba‘z-ı vükelâsinun ma‘âşını ziyâde ve ba‘zısını noḳşân [61b] kılar ise beynlerinde münakaşa olup ekşer umûr-ı devletinde iḥtilâl vâki‘ olmağa sebep olur.

Hikâye: Mülûk-ı ‘Abbâsî’den Me’mûn şâh dörd vezîrini dörd belâda mertebe-i vezâret ile irsâl eylemek murâd eyledi. Ve ḥazîne-i ‘âmiresine me’mûr olan kimseye emr ü fermân idüp her birerlerine ḥil‘at-i vezâret ve üçer bin dînâr verilmesine emr ü fermân eyledi ve mezbûr vezîrlerini ḥuzûr-ı hümayûnuna getürdüp eyitdi ki: Benim sem‘ime şöyle vâşıl oldı ki bizlerden evvel geçmiş mülûk-ı ‘Acem vezîrlerine ḥil‘at emr eylediklerinde pahâ-i ḥil‘at-i mülûkâneleri üçer biñ dînârdan ziyâde pahâları olmaz imiş. Benüm sizlere iḥsân-ı mülûkânem olan ḥil‘at-i vezîrâneñüzde her biri onar biñ dînâr ider didük, de mezbûr vüzerâların birisi du‘â idüp eyitdi ki: Ey pâdişâhum Ḥudâ-yı Lem-yezel ‘ömr-i ‘azîzünizi berekât-ı İlâhiyesinden mu‘azzez kılsun. Mülûk-ı ‘Acem’de üç eşyâ mevcûd olup sizün için birisi yoḳdur, didük de Me’mûn eyitdi ki: Nedir ol üç eşyâ ki sizler de biri olmaya. Vezîr eyitdi ki: Birisi anlar nâsun ḳudreti miḳdârları aḥz idüp yine şarf eylemesi câ‘iz olan maḥallere şarf iderler idi. İkinci anların ḥâli ve şânı aḥzi ve ḳabzı câ‘iz olan şeylerden aḥz idüp yine şarf eylemesi câ‘iz [62a] olan maḥallere şarf iderler idi. Üçüncü anlardan hiçbir kimse ḥavf üzre olmayup ancak şâhib-i ḳuşûr ve şâhib-i ḥıyânet olan kimesneler ḥavf iderler idi. Me’mûn şâh teslim idüp bu sebebden nâşî Nüşîrevân’un ḳabrini keşf itmege cür‘et eyledi.

Pādişāha lāzım olan ḳalbinde bir şeyün muḥabbetini ve ‘adâvetini idḥâl eyleye. Zîrâ pâdişâhun ismi gibi ḳalbi daḫı pâdişâhdur. Ve ḳalbe ḳalb diyü tesmiye olunmasına sebep a‘mâl-i fikri taḳallüb idüp tertîb-i umûr ve tertîb-i menfa‘at ve zarar itdigünden içündür. Zîrâ pâdişāha lāzım olan ḳalbini vezîr ittiḥâz ider gibi ittiḥâz idüp a‘mâlinde içtiḥâd üzre ola ve pâdişāha lāzım olan meşveret eylemeksizin bir emre mübâşeret itmeye ve vaḳt-i ‘adâlet ü inşâfında hiçbir kimse muḥabbet izhâr eylemeye. Zîrâ mezbûr muḥabbet ü meveddet nâsun ‘indinde şöhret bulur ki melikün ‘adl ü ‘adâleti şerî‘at-i Aḥmedîyeye inḳıyâd itdiginden degildür. Faḳaḳ fülân kimseye muḥabbet eylediginden nâşî anun emriyle ve işâretiyle ḥareket ü mu‘âmele ider diyü su‘-i zanndan ḥazer üzre ola.

Pādişāha lāzım olan şâhib-i vaḳâr ve şâhib-i ḥilm ola. Ve şâhib-i ‘acül ve ḥafîfü’l-mizâcdan ḥazer eyleye. Zîrâ dünyâda ḳabiḥ olan eşyâ ḡâyet çokdur. Ve ḳabiḥ olan eşyâlardan üç şey üç nefer kimsede mevcûd olur ise ziyâdesiyle [62b] aḳbeḥ olur. Biri ḥiddet-i mizâc

mülüklerde gâyet-i ahlâk-ı zemîmedendür. İkinci ‘ulemâlarda hırş-ı dünyâ olmak ziyâdesiyle aķbeħ-i ahlâkdur. Zîrâ hırş-ı dünyâ sebebiyle pâdişâhlar ve bâb-ı zâlimlere ĳarîb olup şer‘-i şerîfi teĳayyür eylemeĳe cür‘et iderler. Üçinci aĳniyâ olan zevâtlar baħîl şıfatıyla muttasıf olmak aķbeħ-i ef‘âldendür.

Pâdişâha lâzımdur ki dörd eşyâya müdâvemet idüp nefsinde teĳ‘îd eyleye. Birisi dâ‘imâ ‘adle mülâzemet eyleye. İkinci ‘aķl ü fikre mürâca‘at eyleye. Üçinci ĳibre mülâzemet eyleye. Dördüncü ĳayâ üzre ola ve kendüsinden dörd eşyâyı teĳ‘îd eyleye. Birinci ĳiddet-i mizâc. İkinci kibrden berî ola. Üçüncü baħîl şıfatından gâyet ĳazer ide. Dördüncü nefsinde teĳayyür-i ĳaķķ kimseye ‘adâvet itmeye.

Ma‘lûm ola ki cümle nâs içinde şâdık olan zevât-ı kirâm üç nefer kimselerdür. Biri enbiyâ-i ‘izâm ĳazretleridür. İkinci sîret-i ĳaseneye sülûk iden mülûk-ı ‘izâm ĳazretleridür. Üçüncü ‘aķlı zâyî‘ olan mecnûnlardur. Bu sebebden için didiler ki sekr daħı cünûn nev‘inden olup mecnûn olan kimse sarĳoş olanlardan ĳavf üzre olduĳı ma‘lûmdur. Zîrâ mecnûn olan kimsenün ‘illeti bâtınidür. Ve sarĳoş olan kimsenün ‘illeti sebep-i zâhirî olup ‘illet-i zâhiredendür. Ve dâ‘imâ ĳaflet [63a] sükkeriyle sarĳoş olan kimse başına dermân arayup derdine çâre bulasun. Bu şüretde her bir nâsda sükker mevcûd olup kendüleri cünûn ‘add olunmuşdur.

Pes pâdişâhuñ ‘alâmet-i sükkeri ve keyfiyyet-i cünûnı şöyledür ki Bir vezîr ittiĳâz idüp cemî‘-i umûrını ana teslîm ider. ĳattâ mezbûr vezîr daħı eger ĳâfir ise ĳanî olup ve ĳâcetini dünyâca ĳazâ ider. Ve bir mertebeye getürür ki bir şeye ihtiyâcı ĳalmaz bu şüretde vezir-i mezkûrî ‘azl idüp sâ‘ir birisini daħı anuñ yerine naşb ider. Böyle olan pâdişâhuñ mişâli şol bir kimse gibi ki bir tıfl-ı şaĳîr terbiye idüp ba‘dehu kemâline irüp a‘mâle şalâĳiyet kesb idüp ve cümle umûrında iştiĳâl eyleyecek vaķtde mezkûr tıflı ĳatlı idüp tekrâr diĳer şıbyânuñ terbiyesiyle meşĳûl olmak gibidür. İşte bu tavr kâr-ı ‘aķıl olmayup sekrân ‘alâmetleridür. ĳâsıl-ı kelâm pâdişâh olan bir vezir-i emîni umûrında şâĳib-i emânet olup dîn ü devletinde ve vechen mine‘l-vücûh ĳıyânetliĳi zühûr itmedükce münâşibinde ‘azl itmeyüp münâşibini mevtine ta‘lîķ itmek lâzım ü vâcibdür.

Pâdişâha lâzım olan zamânında mevcûd olan nâsı kendüsine muvâfaķat idüp ve itmedini idrâk eyleye. [63b] Zîrâ cemî‘-i zamânda nâsuñ ekşerisi ĳabîħü‘l-ef‘âl olup ve ĳaflet-i dünyâ ile teneffüslerini telvîş itmişlerdür. Fî-zamâninâ pâdişâhlar daħı muĳabbet-i dünyâ ve celb-i mâl ile âlûde olmuşlardır. Bu şüretde pâdişâha lâyiķ olan taĳî‘atlerinde fesâd olan ünâs-ı sũ‘dan ĳaflet üzre olmaya. Zîrâ cemî‘-i nâs için vaķt ü zamân vardır. Ve ba‘zı vaķt

olur ki vech-i ārizda mevcūd olan cemī[‘]-i nās bir kimse bir ‘aşā ile yedmişdür ve emrīne itā[‘] at ü inkıyād idüp emr-i ‘ālilerine boyun uzatmışlardır.

Hāzret-i ‘Ömer bin el-Hattāb’uñ zamānında mevcūd olan teslimiyet ü rāhat ve ‘adl ü ‘adālet ancak ĩcāb-ı vaqt ü ĩcāb-ı zamān olmuşdur ki Resūlü’ş-şekāleyn şallallāhu te‘āla ‘aleyhi ve sellemüñ şeref-i şöhetleriyle müşerref olmuşlardır. Ammā bugünkü gün ‘Ömer bin el-Hattāb’uñ mu‘āmelesi gibi mu‘āmele olunmuş olsa cümle ra‘iyye bugün de fesāda varup ihlāşı mümkün lākin fi-zamānīnā pādīşāha lāzım olan siyāset ve heybet-i tāmme ile muttaşif olup cümle ra‘iyye beyninde havfını kulūblarına ilķā idüp herkesi kendi şuguliyle meşgūl olup birbirlerinden emn ü emān üzre olalar.

Hāzret-i ‘Āli kerremallāhu vechehu hāzretlerine bir kaç kimesne gelüp sū’āl eylediler ki: Bu vaqtda mevcūd olan nāsa ‘acabā ne ‘āriz oldu ki va‘z ü naşīhat [64a] kabūl itmeyüp aşlā te’şīr itmez, didüklerinde hāzret-i ‘Āli buyurdu ki: Risalet-penāh hīn-i vefātında baña vaşiyet idüp mübārek üç parmaqlarıyla işāret itdi ki: Yā ‘Ali şu üçden soñra gelen nāsuñ aḥvāllerinden su’āl eylemeye, buyurdu. Şahābe-i kirām rıdvānu’llāhi ‘aleyhīm ecma‘īn mezkūr olan üç parmağdan murād-ı resūl nedür, diyü ihtilāf itdiler. Ba‘zılar efendimizüñ dār-ı beķāya intikālinden soñra otuz seneye işāretdürü didiler. Ve ba‘zıları üç yüz seneye işāretdür didiler hāşıl gerek otuz sene ve gerek üç yüz seneden soñra bu ümmete naşīhat kār itmeyüp naşīhat kār itmeyen kimseyi benden sū’āl itmeyüñ, buyurdu.

Ma‘lūm ola ki zamān-ı şahābīde nās nevm ile meşgūl olup ve keşr-i aşhāb-ı Resullu’llāh zāhiren ve bāḥinen kuvvet-i qudsiye şāhibleri zevāt-ı kirāmlar idi. Elbette uyanık olan kimse her ne zamān murād iderse nevm ile meşgūl olan kimseleri ikāz ider. Ammā fi-zamānīnā ‘ilmiyle ‘āmil olan ‘ulemālar pek az kalup anlar daḥı nevm ile meşgūl olmuşlar. Ve cümle nāsı mevti menzilesinde olmuşdur. Ve nevm-i ğaflet ile meşgūl olan kimsenüñ kelāmından mevti menziline olan kimse ne taḥşil idüp ve ne fā’ide görür. Bu şüretde elbette naşīhat iden daḥı ğaflet olunan mevt [64b] ile muttaşif olduğu vaqtda va‘z u naşīhatüñ te’şīri kalmadığı aşikārdur. Ammā biñ iki yüz bu kadar senesinde cümle nāsı helak-ı bāḥını ile helāk olup aḥvālleri ve niyyātları sedīd olan ferd-i vāḥid kılmayup terbiye-i ḫāhireye muḫtāc olmuşlardır. Bu şüretde anlar siyāset-i sultān ve heybet olmayınca aşlā ḫā’at u ‘ibādāt üzre kimse sābit olmayup cümlesi itā[‘] at-ı İlāhiden ḫurūc iderler.

İmāmete lāyık ve müsteḫāḫ olan ol bir kimse ki kalbinde ‘adālet mezkūr olup ve niyetinde zevi’l-faẓl ve şāhib-i diyānet olan kimseleri taşavvur eyleye. Ve re’y ü tedbiri erbāb-ı ‘ālim ve aşhāb-ı ‘aql ile olmuş ola. Ve meşvereti şāhib-ārā olan ve ekşer-i umūra tecrübe ittilā’ -

ı kesb itmiş olan zevāt-ı kirāmlar ile olmuş ola. Mezkūr kimseden ziyāde imāmete müstaḥak ve lāyık kimesne bulunmaz?

Pādişāha lāzım olan mesā'il-i şer'iyeye ve umūr-ı dīniyyeye kemāliyle ta'zīm itmekdür. Zīrā pādişāh daḡı ra'ıyyesi derūnunda 'āzīmü'l-emr ve 'azīmü'ş-şān olmağa sebep olur. Bir kimse Ḥudā-yı müte'āl'i bilüp 'azābından ḡavf ider ise Ḥudā-yı Lem-yezel böyle olan 'abdini sā'ir kullarına bildirüp melce'-i 'ibād ider. Bu sebebden için sultānuñ 'izzeti ve şerefi üç şey'e mu'allak olmuşdur. Biri tā'at-ı İlāhiyede muḡim [65a] olup Allāhu zū'l-celāl daḡı cümle kullarını kendüsine dünyāda ve āḡiretde mü'mīn eyleye. İkinci pādişāhuñ esās-ı tā'ati ve kıvām-ı 'ibādeti bir şey ile vücūda gelmez. Ancak ḡavāş-ı nāsdan olan 'ulemā-i kirām muḡabbet ile vücūda gelür. Üçüncü 'āmir-i ra'ıyye ve kāffe-i zu'āfāya 'adl ü 'adālet itmek ile mücib-i 'izzet ü şeref ḡangısına bādī olur. Zīrā pādişāhuñ saltānat-ı mülūkānesinüñ kıvāmı üç şey ile kā'im olur. Biri günahkār olan mücrimleri terbiye eylemekde ašlā ḡuşūr itmeye. Ve anlaruñ üzerlerine emrini teşdīd eyleye. İkinci muḡsin olan zevāt-ı kirāmlara iḡsān idüp ḡiçbir kimesneyi üzerlerine musallaḡ kılmaya ve dā'imā anlardan ḡüsn-i teveccūhünü eksik eylemeye. Üçüncü ḡavlinde şādīḡ ola. Zīrā pādişāhuñ lisānında kezḡbūñ cereyānı ma'lūm-ı nās oldıḡda emr ü nehyinde ve va'd-i va'idinde i'timād olunmayup maşḡara-i 'ālem olsa gerekdür. Zīrā cemī'-i nāsa lāzım olan dörd eşyānuñ ḡıfzına müdāvemem ve anlaruñ aḡkāmılarıyla 'amel eyleye. Evvelā budur ki eger bir kimesnenüñ ḡaḡḡında 'adāvet ider iseñ der'uhde itmeḡe 'aḡluñ idrāk itmez ise mezbūr kimseyi tekrār izḡār-ı 'adāvet idüp kendünü dūşmāna zāḡir [65b] kıılma. İkinci kendüñe menfa'at virmedük 'ameli terk eyle. Kizḡ ve sā'ir ḡıleler bu ḡabıldendür. Üçüncü bir kimse kendü 'iyāline maḡrūr olmasun. Bu güne taḡt-ı nigāḡında iken yarınki gün başḡasının olur. Dördüncü bir kimse mālına i'timād itmesün. Her ne ḡadar çok olur ise de...

Pādişāha lāzım olan sekiz ḡaşlet kendüsinde mevcūd olup ve mūrā'āt eyleye. Evvelā emr ü nehyinde laḡife itmekden ḡazer eyleye. Zīrā pādişāḡlar emr ü nehyinde laḡife itmek nīce bāb-ı melāmetleri keşḡ itmeḡe sebep olur. Şāniyen va'd ü va'idinde kizḡi iḡtiyār idüp kendüsinden vezīr ittiḡāz ve kelāmı ve ra'ıyyeyi ruḡa' itmeye. Üçüncü kendüsine vezīr ittiḡāz eylediḡi vaḡtde bir vezīr ittiḡāz eyleye ki a'yen-i nāsda ta'yīb olunmayup ednā şeye şāḡib-i ḡanā'at ola. Ve isrāḡ itmekden ḡazer üzre olan zāt-ı kirāmı ittiḡāz eyleye. Rābi'an şuḡlu ve bī-edeb olan kimesneleri ḡarb u te'dīb eyledük de ḡaḡabı hevā-yı nefsi için ḡarb itmeyüp faḡat te'dīb ve ašlā ḡālleri için ḡarb eylemeye. ḡāmisen cümle ḡulūb-ı ra'ıyyeye muḡatablarını ilḡā idüp kendüsinden bay-ı vech kām-ı rāzı kıla. Sādisen ra'ıyyesine ḡavf u ḡaşyet virmeksizin siyaset-i mülūkānesi için heybet-i mülūkānesini ilḡā eyleye. Sābi'an dā'imā kendüsine ḡuvvet ü saḡvet virecek [66a] eşyālar ile meşḡul olup ve fā'idesiz olanlardan i'rāz eyleye. Sāmi'an

istiḥdām eylediği vezīrūñ ... ve āḥir bir tarīkle ḥıyāneti zūhūr itmedikce ‘azl eylemekden ḥazer eyleye.

Ve pādīṣāha lāzım olan re’yinde iḳāz üzre ola. Ve hevā-yı nefsinde nevm ile meşğul ola. Ve her bir bilāduñ kendülerinüñ iḥtiyār eyledükleri kimseleri velī kılp kendü tarafından irsāl eylemeye. Ve belde-i mezbūr anuñ umūr-ı taşarrufını yerine teslīm eyleye. Ve vaḳt vaḳt sīretlerini ādemlar irsāl idüp tecessümi ve tefahḥuşı itdirüp eṭvārlarına vāḳıf ola.

Pādīṣāha lāzım olan sırrını vezīrinden daḥı ḥıfz idüp vaḳti gelinceye ḳadar ifşā eylememekde ḳuşūr itmeye. Bu sebebden iḳün cümle vükelāsı pādīṣāhuñ ṭavrından müteḥayyir olup ḥāl-i istiḳāmet üzre olurlar. Ve ‘ämme-i nāsuñ ‘indinde şāḥib-i muḥabbet olur. Bu şüretde ra‘ıyyesi beyninde kendi ḥāline meşğul olan kimseler her ḥālde emīn olup ve bī-edeb olan kimse ḥavf u ḥaşyet üzre olurlar. Ve pādīṣāhuñ mülkünde iḥtilāl vāḳı‘ olmayup kendüsi daḥı rāḥatü’l-bāb üzre olurlar. Bu sebebden iḳün sulṭānuñ efdāl ve ḥayırlusu efdāl-i nāsı ve eşref-i eşḥāş olan kimesneler sāye-i mülükānesinde emīn olup [66b] ve eşrār-ı nās ve fācir ü fāsıḳ olan kimesne ḥavf u ḥaşyet üzre olurlar. Ammā pādīṣāhuñ eşerri ve ḡāyet ednāsı ra‘ıyyesi miyānında efdāl-i nās ve kendi ḥalleriyle meşğul olan kimesneler de rāḥat ḳalmayup dā’imā ḥavf üzre olalar. Ve eşrār-ı nās olan kimesne ferce bulup emn u emānda olalar. Ve daḥı üç nefer kimseden kemāliyle ḥazer idüp Ḥudā-yı müte‘āle şıḡınmalıdır. Biri bir kimesnenüñ civārında komşusu olup da eger kendüsinden iḥsān ve yāḥūd bir ḥayr zūhūra gelürse anı setr idüp kimselere ifşā itmez. Ammā bir ednā ḳuşūr şādır olursa anı cümle nāsa ifşā idüp rezil ü rusvā eylemege ḡayret ider. Böyle olan kimseden cenab-ı Ḥakk’a şıḡınmalıdır. İkinci şol bir kimsenüñ taḥt-ı nigāhında olan ḥātūnuña yanına geldiği vaḳtde envā‘-ı ḥileler ile zevcine mekr idüp zevci kendinden sonra kendüsine i‘timād ve emānet olmayup ḥā’inlik şadrında ola. Üçüncü bir pādīṣāh ki her ne kadar şadāḳat üzre ḥizmet idilse ḳadrini bilmeyüp muḳābelesinde ḥamd ü şenā eylemeye. Eger ednā bir ḳuşūr ider iseñ ḳatlı eylemege ve yāḥūd manşıbından teb‘id itmege cür’et ider. Böyle olan pādīṣāhdan daḥı Allāha şıḡınmalıdır.

‘**Ämme-i nāsa** lāzım olan üç eşyādan kemāl-i derece ictināb idüp ḡayretde [67a] ḳuşūr itmemeli. Biri budur ki bir kimse ki kendüsünüñ ‘adūsı olup bā-ḥuşūş ki ḥavfullāhdan ḳalbine zerrece irāş itmemiş ola. Böyle olan kimesneden iḥtirāz itmek ehemmdür. İkinci bir kimesnenüñ şadīḳı olup ba‘zı kere kendüye ‘özr itmede ḳuşūr itmemiş ola. Andan daḥı ḥazer üzre ola. Üçüncü bir pādīṣāh ki merḥameti olmayup menfa‘at ve mażarratını idrāk eylemekde ḳuşūrı olur ise andan daḥı iḥtirāz idüp kendüsine bir ḡuşe eyleye. Bu sebebden iḳün dūnyā meşāḳḳatlerinüñ ḡāyet-i eş‘abı seyvi’ü’l-aḥlāḳ ve idrākind e ḳuşūr olan pādīṣāhuñ şoḥbetinde olmaḳdur. Bir kimse ki şoḥbet-i sulṭān ile mübtelā olmuş ola, mezbūr pādīṣāhdā ra‘ıyyesinüñ işlāḥını ve āsüde-

i hāl ve rāhatü'l-bāl olmalarını iştiḥā itmekde degildir. Mezbūr kimse iki ḥayret beyninde müteḥayyir olmuş olur. Mezkūr iki ḥayret beyninde ihtiyār idecek bir tārīk daḥı yoḡdur ki anı ihtiyār idüp ḥalāş bula ve mezkūr ḥayretlerüñ biri pādişāh ile berāber olup ra' iyyeyi ḥarāb ider ise dīn ü imān ḡalmayup helāk olur. İkinci vezīr kimesne ra' iyye ile berāber olup ve pādişāh ile berāber olmasa dūnyā elden gidüp ḥitām-ı dūnyādan maḥrūm olur. Bu şüretde mezkūr olan iki tārīkuñ çāresi mevt şerābını nūş idüp ölmekdür. Ve yāḥūd ḡararı firāre mübeddel itmekdür. [67b] Zīrā pādişāh-ı 'ādil mā'-i şāfi gibidür. Gerek aḥyār ü gerek eşrār cümlesi intifa' iderler. Ammā fācir ü zālīm olur ise cīfe gibi olup ancaḡ cīfenüñ başına şerār-ı ḥayvān cem' olup aḥyār-ı ḥayvān cem' olmazlar.

Ve daḥı pādişāha lāzım olan büstānı dūn olmaya ammā bustānı olan kimse zer' ini muḥāfaḡa idüp sā'ir mehlīkāt-I zāhireleri men' ider. Ve vech-i arḡa her ne ki zer' eyledi ise göñüllerinde şebāt fā'ide olmadıḡ fenā nebātātları izāle idüp ekdiḡi bezri sālīm ḡalmayup anuñ sebebiyle intifa' ider. Kezālik pādişāh olan kimse ḥükm eylediḡi ra' iyyesini muḥāfaḡa idüp mühlīkāt-ı zāhirelerden bāḡı ve sārīḡ gibi olanları terbiye ve men' idüp ve derūnlarında bulunan bir tākım eşrār ü fācir olanları ḡal' ve iḥrāc ve siyaset-i mülūkānesi ile terbiye eyleye. Ve şalāḥ-ı hāl ile mevşūf olanlar bāḡı ḡaldıḡdan sonra ol zamān kendüsi ve ra' iyyesi rāḡat üzre olurlar. Ve intifa' -i mülūkānesi daḥı ḡün-be-ḡün mütezā'id olur.

Ve daḥı pādişāha lāzım olan tenşīḡ-i ḡulüb iḡün mükāleme eyleyecek olur ise ehl-i merātīb ve ehl-i menāşīb ve umūr-ı dīde olan zevāt-ı kirāmlar ile ülfet ü ünsiyet eyleye ve iḡsān-ı mülūkānesini ehl-i cihāddan bir vechle dirīḡ eyleye. Eger elsine-i [68a] nāsda şükr ü şenā olunmak murād ider ise dīn-i Muḡammediyye ve şerī' at-ı Aḡmediyyeye ḡādīm olan talebe-i 'ulūmdan iḡsānını ketm itmeye. Ve ehl-i 'uḡalādan olmaḡ murād ider ise ehl-i fāzıl ve ehl-i 'ālimi mecālisinden dūr itmeye. Zīrā emşāl-i ḡadīmedendür ki baḡy ile zafer olmaz. Ve şiddet-i sür' at ile nefis el-ān kimsenüñ ḡayātı mercū olmaz. Ve bir māddenüñ kemāline vāşıl olmadıḡca ḥükm itmek cehālet ile şāḡibini tavşīf ḡılıp 'ālim olmaz. Bir kimsenüñ kendüsine olan kötülük muḡābelesinde iyilik itmedükce kirām-ı nās olmaḡa lāyıḡ olmaz. Ve mülküne nezāret itmeyen pādişāhuñ mülkünüñ şebātı olmaz ve bir vezīrüñ 'ilmi ve idrāki olmadıḡca mertebe-i vezārete şāyeste olmaz.

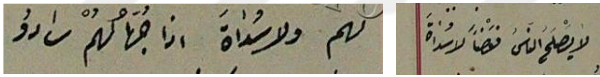
Ve daḥı pādişāha lāzım olan eger dūşmānına muḡāvemeden 'āciz olur ise aḡlāḡ-ı cemīle ile müsteḡāḡ ola ki mezkūr aḡlāḡ 'adūsında mevcūd olmamış ola. Ammā aḡlāḡ-ı cemīle sebebiyle ḡuvvet ü şevket bulup 'adūsına ḡālib olması muḡaḡḡaḡ olur. Bu sebebden nāşī ittifaḡ ārā vāḡi' oldı ki bir kimsenüñ aḡir kimseye dūnyāda ve āḡiretde menfa' at-i muḡabbet tām īrāş ider. Ve mazarrat itmesi buḡz u 'adāvet īrāş ider. Bir kimsenüñ āḡir kimseye mütāba' at itmesi

ülfet-i tām irāş ider ve bir kimsenüñ şıdķ ve şadāķati āķirlerüñ kendüye i' timād itmelerini [68b] irāş ider. Bir kimsenüñ şāķib-i emānet olması āķirlerüñ kendine ıumā'inīnet irāş ider. Ve ' adl ü ' adālet itmesi cümle ķulūbuñ kendüsine ĥüsn-i tevcīķlerini ve ictimā' ların irāş ider. Ve zulm ü cevır itmek nāsuñ kendüsinden nefret idüp müteferriķ olmasını irāş ider. Vücūd-ı seĥā ile muttasıf olmak āķirlerüñ kendüsine ĥamd ü şenāsını irāş ider. Ve buĥl ile muttasıf olmak āķirüñ kendüye mezemmet ve melāmetlerini irāş ider. Ve cümle umūrunda da ihmāl üzre olmak ekşer a' mālinüñ zāyi' olmasını irāş ider. Ve cidd ü sa' y itmek cümle umūruñ vücūda gelmesini irāş ider. Ve bir kimsenüñ āķir bir kimseye ĥıyāneti āķiretde nedāmet irāş ider. Ve cümle ef' ālinde tevāzu' üzre olmak āķiretde sürür irāş ider. Ve ĥurūriyyet ve kibr āķiretde nedāmet ve zelīl olmasına irāş ider. Ve cümle tedbīrinde işābet üzre olmak nefsinüñ beķāsını irāş ider. Bir kimsenüñ keşret-i sükūtı heybet ve saıvet irāş ider. Ve bir kimsenüñ kelāmında şadīķ olması celālet-i ķader irāş ider. Bir kimsenüñ şāliķ aĥlāķ ile a' māli ĥüzel ve tīb olmak irāş ider. Ve sefīh olanları itdikleri ' amel muķābelesinde şālim itmek sefīhler üzerlerine mazarrat bulup ĥālib olmak irāş ider. [69a] Bir kimsenüñ āķirlere rıfķ itmesi kerīm ismiyle müsem mā olmaĥa müstaĥāķ olur. Bir kimsenüñ kendüsine menfa' at virmeyen şeyleri terk itmek faız ü ' aķlına irāş ider.

Ma' lūm ola ki siyāset itmek kendüsine cümle-i nāsuñ muĥabbetlerini irāş ider. Ve terk itmek kendüsinden ' izzet ve heybet ve şeref maĥv olup mezellet irāş ider. Bir kimsenüñ himmet-i şaĥiresindendür ki şadīķınıñ ni' metinüñ revānına ĥased itmek bir kimse cümle umūruñ ' āķıbetlerini mülāĥāza ve müfākere ider ise mezelletden necāt bulur ve bir kimse kendüsine ' arız olan ba' z-ı umūrda şālim itmez ise āķiretde nādim olur. Ve bir kimse cümle eşyāda şabra mülāzemet ider ise muĥtenem olur. Bir kimse ekser aĥvālinde sükūt üzre olur ise cümle mühlikelerden sālim olur. Eger bir kimse bir nesneden ĥavf ve ĥaşyet ider ise ol nesneden maĥzūr üzre olur. Ve bir kimse sā' ir şeylerden ' ibret alup şāķib-i nazar olur ise başıret üzre olur. Ve bir kimse cümle umūrında başıret üzre olur ise cümle umūrı fehm itmiş olur. Ve bir kimse cümle umūrını fehm eyler ise şāķib-i ' ilm ve şāķib-i zekā olmuş olur ve me' mülüne nā' il olur. Bir kimse hevā-yı nefesine tābi' olur ise dālālet ü zırārında ķalır. Ve bir kimse cümle umūrunda [69b] ' acele ider ise āķiretde nedāmet üzre olur ve te' ennī ider ise melāmete vāşıl olur. Bir kimse dā' imā āķir kimselere in' ām u iĥsān ider ise kemal-i sürürü ĥāşıl ider. Eger bir kimesne şāķib-i ' aķl ü zekā olur ise cümle aña ĥāsıd olurlar. Bir kimesne bir cāhil kimseyi şadīķ idinür ise kendisini meşakķat-i ' aзіmeye giriftār itmiş olur. Eger bir kimsede kemāl-i ' aķluñ şemeresi bilmedüĥi nesnelere ta' līm itmekdür. Eger bir kimse mezellete giriftār olur ise kötü a' mālinden rücū' itmek lāzımdır. Ve eger bir kimesne āķir kimseye kötülük ider ise nedāmet

idüp şāhibiyle şadākat itmekdür. Bir kimse āhir kimsenūñ üzerine cümle umūrda ve tedbīrde ve ‘aqlıda terciḥ olunur ise ketm idüp zekā ve ‘aqlını cümle nāsuñ mecma‘ında ifşā itmemek gerekdür.

Ve daḥı pādişāha lāzım olan kendüsini kibr ü ‘ucbden berī kıla. Zīrā kibr ile ‘ucb şāhibinden fezā’ili selb idüp rezā’ili kesb itdirür. Bu şūretde semā‘-ı naşīhatden ve ḡabūl-i te’dībden maḥrūm itdirirler. Ve tekebbürden maḡt ve helāk müriş olup ḥālinde istiḡāmet maḥv olur. Ve ammā ‘ucbdan nefesine bir da‘vā ‘arīz olur ki kimsenūñ re’yini taşvīb itmeyüp meşveret-i ricālī ve mücāleset-i ‘ulemāyı terk īrāş ider. Bu şūretde [70a] cümle umūrı fesāda meyl idüp āḥirū’l-emr ḥarābına sebep olmuş olur. Zīrā dörd eşyānuñ işlāḥı mümkün olmaz. Biri bir pādişāh ki umūrında ‘adem-i tedbīr ve aḥvāl-i ra‘iyyeye ‘ālim ve agāh olmamaḡlık ‘arīz olur ise bu keyfiyyetūñ işlāḥı mümkün olmaz. İkinci aḡrābā u ta‘aluḡāt beyninde olan ‘adāvet ve münāfeset ilā yevm’il-ḡiyāmet münḡaṡi‘ olmayup gider. Üçüncü vezīrūñ vezīre ve ‘ulemānuñ ‘ulemāya ve tüccāruñ tüccāra ve ḡāḡīnūñ ḡāḡīye şümme’l-emşel bi’l-emşel ḡased itmeleri munḡaṡi‘ olmaz. Ammā bu cümle nāsuñ miyānında eger ḡased-i mezbūr vüzerānuñ beyninde olup ḡaset ve denā’et ile muttaşif olan kimse re’isi bulunur ise eşraf-ı nāsdan ḥiḡbir kimseye nefis virmeyüp ilerüye götürmez ve eşraf-ı nās zāyi‘ oldıḡı vaḡtde cümle ra‘iyye helāki ḡarīb olur. Bu sebebden iḡün şā‘ir ḡavlinde beyān eyledi:

dimişdür. Dördüncü rekāket-i ‘aql bir kimse(de) zūḥūr ider ise cümle meşālīḡ ta‘ṡīl olunur. Ammā ‘avām-ı nāsdā bulunur ise ne māni‘ ve eger umūr-ı devletde istiḡdām olunan zevātlarda bulunup manşībından ışḡāṡ olunmaz ise nice fesād-ı ‘azīme sebep olur, intizām-ı ‘ālemi ḡarāb itmiş olur.

Ve daḥı [70b] pādişāha lāzım olan a‘dāsı üzerine ḡālib olmaḡ murād ider ise nefsinde muḡkem olup keşret-i mükālemeden ḡazer idüp sükūt ṡarīḡını iḡtiyār eyleye. Ve ḡalbinde umūr u tedbīrini tefekkūr ile meşḡūl ola. Ve melikinde ‘āḡıl ü ‘ālim olup nefsinde şerīf ola. Ve ra‘iyyesinūñ ḡulūblarında ṡatlılık ile kendüsinden rāzi olmuş olalar. Ve kendüsi iḡün sā’ir ‘amelinde vezīr refiḡi olup kendine ḡarīb oldıḡı vaḡtde ‘ahd ü emānetini tecrübe ile aḡz itmiş ola ve kendüsünün ḡizmet-i mülūkānesinde bulunan kimselerūñ a‘māllerine ve vuḡūfiyyet kesb idüp kemāliyle ma‘lūmı ola. Zīrā ekşer mülūkuñ fesādına ve ra‘iyyesinūñ ḡarābına bādī vü sebep olan ḡuddām-ı mülūkdür. Bir pādişāhda mezkūr ḡışāller mevcūd olur ise ‘adūsınuñ ḡözine meḡīb ḡörinüp kendüsünde ḥiḡbir kimse ‘ayb iḡḡār idüp ta‘yīb idecek bir şey ḡöremezler. Bu şūretde pādişāh dūşmānına serd-i ‘askere iḡtiyāc mess itmez. Zīrā dūşmānı olan pādişāhuñ tedbīrine ḡöre ḡareket idüp fırşat ḡözedür.

Ve daḥı pādiṣāha lāzım olan dörd kimse ile erkān-ı devletini ve esās-ı salṭanatını muḥkem idüp teṣyid eyleye. Nitekim beyne'n-nās meṣḥūr ve ma' ruf olan serirūn dörd ayağı olup mezbūrlarıyla her bir ayağa muḥtāc olduđı gibi pādiṣāh daḥı dörd nefer kimseye ğāyet muḥtācdur. [71a] Biri ' ilmiyle ' āmil olup rızā 'ullāha lā 'imūn levminden ḥavf ve ḥazer itmedeñ ve Őer' -i Őerifi izḥār ü beyān iden ' ulemāya muḥtācdur. İkinci vezir-iĝ Őadıkıñna zu' afā ve fuḳāra ile aĝniyāyı berāber tutup emr ü nehy-i pādiṣāhīde aṣlā ḳusūr itmeyüp kemāl-i inṣāfāna ḥükm iden bir vezir-i ' āli-himmete muḥtācdur. Üçüncü taṣralarda mevcüd olup cizye-i sultāniyyeyi ve sā'ir öŐr ve rüsumāt-ı devletiyyeyi aḥz idüp zulmden ḥazer iden merḥametli kimesnelere muḥtācdur. Dördüncü ve mezkūr zevātlañ haber-i Őalāḥlarını ve keyfiyyet-i ef' āllerini ḥilāfdan berī kizbden ' āri olarak pādiṣāha ḥaber viren Őadık olmaḳla ve elbāb olan kimesnelere muḥtācdur. Ve bu mezkūr olan dörd nefer kimseler ile ḳıvām-ı salṭatunñ vüçüdü dā'imā müzdād olup noḳŐan ' āriż olmaz.

Ve daḥı pādiṣāhuñ heybet-i mülükānesini ğün-be-ğün müzdād iden eŐyālar altıdır. Birisi meclis-i mülükānesinde dimāĝında fesād ve taḅ' ında ḥāsit olan kimseleri teb' id ider ise Őaṭvet-i mülükānesini tezāyüd üzre olur. İkincisi i' tiḳādında Őübhesi olan kimseleri meclis-i mülükānesinden ve sā'ir umūr-ı devletinden men' ve teb' id eyleye. Üçüncü ḥizmet-i mülükānesinde mevcüd olan kimselerün ba' zısı ba' zı kere ḥācet ' arz idüp iḥtiyāc izḥār ider ise [71b] bu miŐüllü olan ādemlere her ne ḳadar iḥŐān-ı pādiṣāhī olur ise Őükrini bilmeyüp yine ' arz-ı ḥācet ider. Bu miŐüllü olan ādemlere iḥŐān itmek itlāf-ı māldür. İmdi pādiṣāha lāzım olan böyle olan kimesneyi ḥuzūrından def' itmekdür. Dördüncü umūr-ı salṭanat-ı mülükānesinde ve kendü ve Őerī' atine lāzım olan ma' ārif-ı lāzımdan ve ulüm-ı nāfi' adan kesb ve taḥŐil eylemedük kimesneleri ḥizmet-i mülükānesinde istiḥdām itmek ehl-i ḳubūr ile ḳomŐu olup umūrını ehl-i ḳubūra ' arz itmek gibidür. Böyle olduđı taḳdīrce ḥiçbir fā'ide müŐāhede olunmayup meclisinden teb' id itmek lāzımdur. BeŐinci dūnyā ve āḥiretde ' arz ü nāmūsı ḳaydında olmaduĝ aḥmaḳ ve sefiḥ olan kimseleri meclisinden def' itmek lāzımdur. Altıncı ḥizmet-i mülükānesinde olan ba' zı kimseler eger kendine ba' z-ı nāsdan ḥaberler ḥikāye idüp naḳl ü beyān ider ise ol ğayrılardan getürdüđi gibi pādiṣāhdan daḥı getürür ise böyle olan kimseleri meclisinden dūr itmek lāzımdur.

Ve daḥı bir pādiṣāhuñ mülkünün devāmına ' alāmet-i zāhiresi dörd eŐyādur. Evvelā dīn ile ' ilm-i Őerifi maṭma' -ı nazarı bilüp ve ḳulüb-ı ra' iyyesinde maḥbüb olup cümle ra' iyyesi leyl ü nehār ḥayr [72a] du' ālarında meŐĝül olalar. İkinci Őāḥib-i ' aḳl olup ve kendüsine ḥuddām-ı mülükāneye ve yāḥūd vezir ittiḥāzında kendüsi gibi zevāt-ı kirāmları intiḥāb idüp Őāḥib-i ' uḳalāları kendüsine ḳarīb ḳılar. Üçüncü ' ilm-i Őerife tālib ü rāĝıb olan fuḳalā vü ' uḳalā

miyânında fazl u edebini yâd itdirür. Ve tabî' atinde denâ'et olan kimseler meydân bulamayup münhezim olurlar ve dâ'imâ kendine menfa'at virecek kimseler eṭrâf-be-eṭrâf çok olup umûr-ı devleti teraḳḳîde olur. Dördinci pâdişâh olan kimse vezîr-i şâdıkından naşîhat ve üstâd-ı kâmilinden ma'rifet ahz ider ise dâ'imâ umûr-ı ra'ıyyesi tezâyüd üzre olup fesâd 'arız olmaz. Bu şüretde pâdişâhuñ mülki zevâle ihtimâli yoḳdur. Ve sâ'ir mülükânesinde cümle ra'ıyye rāhat üzre olurlar.

Hikāye:

Bir kimse zurefâdan birine su'âl eylemiş ki zamân neye dirler? Cevâbında zamân diyü pâdişâha dirler. Zîrâ pâdişâh olan zât-ı kerîm şalâhiyet yüzünü tutar ise semâdan rahmet ve arzdan bereket münḳaṭi' olmayup gün-be-gün a' mâl-i beriyyesi ve eṭvâr-ı ra'ıyyesi tezâyüd olup her şeyde bereket çok olup cümle nâs sürür üzre olurlar. Ammâ pâdişâh şalâhiyet yüzünü terk idüp zulm vücûd ider ise semâdan rahmet ve arzdan bereket munḳaṭi' olup ra'ıyyesi daḫı perîşân hâle giriftâr olurlar [72b] buyurdu.

Ve daḫı pâdişâha lâzım olan emr ü siyâsetinde diḳḳatle nazâr idüp ve siyâset eylediği emrde aşḫâblarınuñ hâllerine kemâliyle vâḳıf ola. Zîrâ ekṣer sultânun siyâsetleri muḳarreblerinüñ re'yinde olup nice fitne ve fesâd şâhibi olan kimseleri pâdişâha ḫüsn-i nazâr itdirüp ve nice aḫlâḳ-ı ḫamîde ve inşâf-ı cemîle şâhibi olan kimseleri pâdişâhuñ nazârından ıṣḳâṭ itdirirler. Bu şüretde sultân ḫaḳîḳat-i hâle vâḳıf olmak gerekdür ki şâyed rüşvet ve sâ'ir ile kendüsine bir 'aksini ifâde itmiş olalar.

Hikāye:

Mülük-ı 'Acem'den Güştasb nâmında olan pâdişâhuñ vezîri olup ismine Râst Rüşen dirler imiş. Ve muḳarrebân-ı melik olan zevâtlar dâ'imâ pâdişâha mezbûr vezîrün ḫüsn-i tedbîrini ve aşâr-ı ḫayrını yâd itmekde iken ba'z-ı ahâlî-i belde vezîr-i mezbûrdan şevvâ itdiler ise de pâdişâh kulağına vâzi' itmeyüp ḫattâ cümle ra'ıyye bir hâle giriftâr olmuşlar ki cümlesi ḳarârı firâre tebdîl itmişler idi. Bir gün mezbûr şâhuñ bir ṭarafdan 'adūsı zuḫûr idüp pâdişâh daḫı ḫazîne-i 'âmiresine nazâr eyledik de 'adūsı cânibine serd-i 'asker itmeye ilḳâ idecek meblaḡ bulmadığından ḡâyet endîşe ḫâṭıra giriftâr olduğu hâlde atına süvâr olup meḳş ü iḳâmet eylediği şehirden ḫurûc eyledi. Gördi ki bir çadır vaz' olunup durur. Ve çadırın önünde [73a] bir ağac ve üzerinde bir kelb-i maşlûb mezbûr ol çadıra gelüp maşlûb olan köpek cürmünden su'âl eyledi. Cevâbında mezbûr köpek şâhibi dimiş ki: Ey pâdişâhum bu köpek cürmi ḫadden biründür. Vezîrlerün muḳaddem biñ 'aded aḡnâmemüz var idi. Beher gün dânesi noḳşân olmaḡa başladı. Bir gün diḳḳat eyledüm ki mezbûr kelb bir ḳurt ile şadâḳat idüp kurt daḫı beher

gün ğanemüñ birini aḥz idüp kelb ile berāber ekl iderler imiş. Bu sebebden için şalb idüpağnāmemi yerinden ḥalāş eyledüm, didük de pādişāh bu kelāmdan ‘ibret alup geldiginde mezbūr vezīri şalbe ‘azīmet idüp her ne kadar ḥaḳḳında ḥüsn ü şenā itdiler ise de ḳabül itmeyüp ḳatlı eyledi.

Ve daḥı pādişāha lāzım olan evvelā ḥadem-i devletlerinde mevcūd olan zevātırları işlāḥ idüp ve şalāḥ-ı ḥāl ile mevşūf olan kimseleri kendüsine muḳarreb ḳıla. Bir pādişāh ki ḥuzūr-ı hümāyūnunda bulunan zevātırları işlāḥı ‘āciz olup şaḥīḥini saḳınmadan temyīz itmege ḳādir olamaz ise ‘avāmuñ işlāḥına ne keyfiyetde ḳādir olabilür.

Ḥikāye:

Mülük-ı ‘Acem’den birinüñ vezīri aḳrabāsından imiş. Vezīr-i mezbūr pādişāhuñ emrinüñ ḥilāfı nice şeyleri ra‘iyyeye emr ü fermān idüp cümle umūr-ı pādişāhī niżāmından ḥurūc itdirmiş. Ve mezbūr şāh [73b] vezīrūñ eṭvārına vāḳıf oldıḳda silāḥ ḥāneyi keşf idüp ne kadar seyfleri var ise iḥzārına fermān eyledi. Ve vezīr-i mezbūr ile seyfleri ta‘dād eyledi. Biñ ‘aded seyfe baḡ oldı. Ve mezbūr seyflerden vezīre emr eyledi ki iki ‘aded seyf iḥtiyār eyle. Vezīr daḥı iki ‘aded seyfi getürüp pādişāhuñ ḥuzūrına vaż‘ eyledi. Ve pādişāh daḥı emr eyledi ki seyfleri ikisini de ḳınından iḥrāc eyle. Ba‘dehu ikisi bir ḳına vaż‘ eyle, didi. Vezīr-i mezbūr didi ki: Hiçbir vaḳtde istimā‘ olunmuş degildür ki iki seyf bir ḳına vaż‘ oluna. Ol zamān melik eyitdi: Ey kimse yā hiçbir vaḳtde pādişāhuñ memālikinde iki pādişāh olur mı, didük de vezīr cürmini i‘tirāf idüp ve zeyl-İ şāhānesine şarılıp ‘afvına rīcā eyledi. Ve pādişāh eyitdi: eger Ḥaḳḳ ḳarābet olmayaydı demüñi heder ider idim. Bu def‘a ‘afv eyledim. Eger bundan soñra zerrece bir ḳuşuruñı istimā‘ ider isem ḳatlı iderim, diyü taḥvīf eyledi.

Ve daḥı pādişāha lāzım olan perde vü ḥüccāb ittiḥāz itmeyüp ehl-i ḥācāt ḥācetlerini bi’z-zāt kendüsine ‘arz eyleyeler ve bu sebebden için pādişāhuñ mülkünüñ ḥarābına ve zevāline ‘alāmet-i adḥa pādişāha duḥūl müte‘azzir olup perde ve ḥüccāb ve bevḳāb ittiḥāz idüp herkes ḥācetlerin ‘arz itmek mümkün olmadığı vaḳtde umūr-ı ra‘iyye niżāmından [74a] ḥurūc ider. Zīrā pādişāh ḥüccāb ittiḥāz itmediği vaḳtde herkes bilā-māni‘ ḥāllerini pādişāha ifāde ideler. Bu şüretde heybet-i mülükānesi cümle ‘āmillerinüñ ḳulūblarına vāşıl olup hiçbir kimse ra‘iyyeye cevr ü zulm itmeklige cür‘et idemezler. Zīrā sulṭān için hiçbir vaḳtde mülküden ḡāfil olmak mümkün degildür. Ve ḡafletinden ḥādiş olan hümüm ‘umūmdan istirāḥat üzre olup nāmūs ve memleketi bāḳi kalur.

Ḥikāye:

Mülük ‘Acem’den Erdeşir şâh kendüsi ikâz üzere cümle umûra fitnat ve zekâsı sebebiyle ittilâ‘ kesb itmiş idi. Cümle zekâsından biri budur ki nüdemâsı hânelerinden huzûrına dâhil oldukları vaktde herkes hânelerinde ne ‘amel idüp ve ne hareket üzere oldılar ise birer birer haber virirler idi. Bu sebebdan için cümle vükelâ zann iderler idi ki semâdan pâdişâha mülk nâzil olup cümle ef‘âl ve etvârı ihbâr ider, diyü beyinlerinde mükâleme iderler idi. Bu şüretde cümle nüdemâsı me’mûr oldukları meşâlihlere ziyâdesiyle diğkhat idüp başiret üzere rûzgâr geçürdiler.

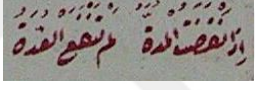
Ve dağı pâdişâhuñ ziyâde hayırlusı kendüsi ‘ikâb gibi olup tavşancıl didükleri kuş gibi olup hizmet-i mülükânesinde mevcûd olan kimseler sâ’ir tuyûrlar gibi olup anuñ havfından tayerâna kudretleri olmaya. Zîrâ pâdişâh fikr [74b] ü nazarında ve ‘âkıbet-i umûrında intibâh üzere oldığı vaktde muğarrebî olan kimseler ve sâ’ir umûr-ı devletinde istiğdâm olunan havâşşlar dağı intibâh üzere olurlar. Bu şüretde ahvâl-i memleketi intizâm ve umûr-i ehl-i velâyeti istiğâmet üzere olurlar. Ve dağı pâdişâhuñ hüsni-‘alâmeti şer tarîkıñı terk itdirüp ve tarîk-ı hayrı keşf ve küşâde iden kimsedür. Ammâ pâdişâhuñ ‘alâmet-i kabîhi tarîk-ı hayrı setr ve iğtâ idüp tarîk-ı şerri keşf itmekdür. Bu şüretde umûr-ı devletinde bir şâlih kimse istiğdâm olunmayup cümlesi harâb itmege gayret iderler. Bu sebebdan için eşraf-ı nâs ve efdâl-i ‘ibâd gâ’ib menziline olup memâlikî nizâm ü intizâmından hurûc idüp cümle ra’iyye ilticâ idecek bir mağal ararlar.

Ve dağı pâdişâh olan kimse üç nefer kimsenüñ kuşûrî muğâbelesinde ‘afv itmek câ’iz degildür. Belki cezâ-i ‘azîm ile mücâzât idüp ve hağkklarında hiçbir kimsenüñ şefâ‘atini kabûl itmeyüp te’dîb-i kuşûr eyleye. Biri bir kimse ki memâlikinde kendüsinüñ emri olmadıkça menfa‘at-i pâdişâh için bir emr ihdâş eyleye. İkinci bir kimse ki ‘ırz ve nâmûs-ı devleti kayd itmeyüp hürmet-i pâdişâhîyi zâyî‘ kılmaga sebep olmuş ola. Üçüncü bir kimse ki pâdişâhuñ sırrını gayrıya ifşâ ider ise anı dağı hizmet-i mülükânesinden tãrd ü teb‘id idüp ‘azâb ile dũçâr eyleye.

Ma‘lûm ola ki [75a] cemî‘-i eşyânuñ zîneti ve hüsni-‘nazâreti insân iledür. Ve insânüñ zîneti ve hüsni ü şâni ancak ‘ilm iledür. Ve birbirleri miyânlarında kãdr ü hayşiyetleri ‘ağl-ı tãmm ve kemâl-i ‘irfân iledür. Ve pâdişâh olan zevât-i kirâmlarda ‘ilm ile ‘akldan mâ‘adâ eşraf olan bir şey yokdur. Mezbûr ‘ilm ile ‘akl cümle eşyâdan efdâl ü eşrefdür. Zîrâ ‘izzetüñ devâm ve beğâsı ancak ‘ilm iledür gayrı şey ile degildür. Ve serverüñ beğâsı ancak ‘ağl iledür. Bir kimsede ‘ilm ile ‘ağl ikisi cem‘ olur ise on iki haşlet-i ‘azîmeyi cem‘ itmiş olur. Biri mesâ’il-i dîniyyeyi fehm itmiş olur. İkinci şâhib-i edeb olur. Üçüncü havfullâh kendüsine te’sîr itmiş olup kendüsini tarîk-ı müstağime işâl ider. Dördüncü şâhib-i emânet olup kendüsini hayânetden berî eyler. Beşinci şihhat-ı rûhânî ile mevşûf olup kasve-i qalbdan halâş eyler. Altıncı ‘ibâdu’llah

üzerine merhâmet ve ‘atûfet irâs ider. Yedinci hüsn-i hulğ ile mevşûf olup ahlâk-ı zemîmeden kendisini hâlâş eyler. Sekizinci şâhib-i vefâ olup va‘dinden half itmez. Tokuzuncı hüküm ile mevşûf olup bi-ğayri hâkkin hevâ-yı nefsinden için gâzab itmez. [75b] Onuncu zamân-ı hâle vâkıf olup medâre icâb iden maħallere medâre idüp cemî‘-i umûra vâkıf olmuş olur. Bu mezkûr olan havâşş-ı ‘aşere âdâb-ı mülûkden ‘add olunup pâdişâh olan zevât-ı kirâmlar mezbûr eşyâdan hâlî olmamağ lâzım u vâcibdür. Zîrâ her bir ‘izz ü şeref ki kâdemini bisât-ı ‘âlem üzerine vaz‘ itmemiş ola. Anuñ ‘âkıbeti zeval olur. Ve her bir ‘adl ki havfullâh ile olmaya. Her ne kadar tâmm olur ise de anuñ ‘âkıbeti nedâmetdür.

Ve daħı pâdişâha ve cümle nâsa lâzımdur ki bu dünyâ-yı deniyye hiçbir kimseyi kederden hâlî olarak şerâb-ı şâfi ve mâ-i kâfi nüş itdirmeyüp ve bir kimseye bâkî kalmadığını idrâk idüp başiret üzre olalar. Ve hayât-ı dünyâlarını hây hüy ile geçürmeyüp zâd-ı âhîret için gâyet ideler. Ve cümle nâsdan evvel intibâh ve ikâz üzre olmağ pâdişâh olan zevât-ı kirâmlara lâzımdur.

Ve daħı pâdişâha lâzım olan devlet-i mülûkânesine ve kuvvet-i salţanatına ve ‘ilm-i fiţnatına ve zekâ-i ‘aqlına mağrûr olmayup dâ’imâ cümle umûrını Hudâ-yı müte‘âle tevekkül itmeden hâlî olmaya. Zîrâ emşâl-i kadîmedendür ki meşelini mülâhâza eyleye. Ve bir pâdişâhuñ müddet-i [76a] salţanatı tamâm oldıkda keşret-i cüyüş ve keşret-i hazînesine fâ’ide virmez. Cümle umûr kudret-i ilâhîyede olup ve keyfe mâ yeşa tedbîr ider.

Ve daħı pâdişâha lâzım olan kibâr-ı a‘mâline şığâr reculleri münâsib görmeye ya‘nî rütbe-i vezâreti zâtından kâdr ü i‘tibârı olmayup ve umûr-ı devletinde behresi olmadık kimselere taklîd eylemekden hâzer eyleye. Ve pâdişâh olan hîle-i icâb ve câ’iz olan maħallerde hîle eylesini terk itmeye. Ve vaqt-i hâcetde hîle itmeklikde ihmâl üzre olmaya ve ‘acele icâb iden maħallerde ‘aceleyi terk itmeye. Ve kazâ-i havâ’ic-i nâsda vaqtini gânimet bilüp fırsatı fevt eylemeye. Zîrâ bir pâdişâhuñ mülkinüñ harâb olmasına sebep-i ‘uzmâ ve ‘alâmet-i kübrâ hevâ’ic-i nâs ta‘til olunup herkesüñ hâceti yüzi üzerine kalmaktadır.

Ve daħı pâdişâha lâzım olan umûr-ı ra‘iyye ve gerek bir madde ... irsâl-i fermân eylediği vaqtda şâhib-i fermân olan kimsenüñ hâline ve etvârına kemâliyle diğğat eyleye. Zîrâ vech-i arzda mevcûd olan kâffe-i nâsuñ eşrârlarından pâdişâhuñ fermânı ile ber-ţaraf irsâl eylediği âdem hıyânetlik ider ise bunuñ şerri cümleden [76b] büyükdür. Zîrâ anlar ţama‘-ı dünyâyâ düşüp memâliküñ harâbına bâdî olurlar ve anlaruñ sebebiyle nice sefk-i dimâ olup keşret-i muķâtele olunur. Bu şüretde pâdişâha lâzım olan fermân-ı ‘âlîsini irsâl eylediği âdemüñ verâsından daħı irsâl idüp fermân-ı pâdişâhîyi toğrıca edâ ider mi? Ve yâhûd biraz kendü

lisānından ‘ilāve idüp emr-i şāhaneyi kendü dürügıyla telvīş itmez mi, taḥkīk ve tecrübe idüp anuñ ile ‘amel eyleye.

Hikāye:

Ḥazret-i Zülkarneyn mağrib pādişāhı olan dāreyn-i Dārāya bir fermān-ı ‘ālī yazup ba‘z-ı umūr ve ḥuşūşda emr ü nehy idüp nedimlerinden birine virüp irsāl eyledi. Ba‘dehu melik-i mezbūruñ ḥuzūrundan giden ādem fermānuñ cevābıyla gelüp Zülkarneyn ḥazretlerine bir iki cevāb söyledi ki ḡazaba getürdüp mağrib melikinüñ ‘ırz u nāmūsını zīr ü zeber ide. Zülkarneyn eyitdi ki: Bu senüñ tekellüm eyledigüñ kelāmlar meliküñ nāmesinde yoḡdur, didi. Mezbūr kimse yemīn idüp iki ḡulaḡum ile ḡuş eyledüm, didi. Ḥazret-i Zülkarneyn melikden gelen nāmenüñ derūnına nediminüñ söylediḡi kelāmları ḡalt ve tertīb idüp başka bir ādem ile yine irsāl idüp nāme daḡı meliküñ yerine [77a] vāşıl oldukda ḡırā’at idüp keyfine ‘ālim oldıktan sonra ḡalemtırāş getürüp kendüsinüñ ḡaberi olmadan kelāmları ḡaḡ idüp yine Zülkarneyn’e irsāl eyledi. Nāme daḡı ḡazret-i Zülkarneyn’e vāşıl oldı. Mezbūr daḡı nāmeyi fetḡ idüp ma‘lūmı oldı ki mezbūr kelāmları tekellüm itmemiş. Evvelki ādemi ḡuzūrına getürdüp ḡazbān eylediḡi vaḡitde mezbūr cevābında eyitdi: Melik bana ta‘zīm eylemedi ve ḡatırımı mūrā‘āt eylemediḡinden mezbūr kelāmları ben ‘indimden tekellüm eyledüm, didi. Ḥazret-i Zülkarneyn eyitdi: Sübhānallāh sen ārzū-yı nefsüñ içün gitmişsüñ, benüm mülk ü salḡanatımuñ intizāmı içün gitmemişsüñ. Eger saña i‘tibār ve ḡürmet ider idi her ne ḡadar fenā ādem olmuş olsa daḡı gelüp bize ‘adl ü ‘adālet ve sīret-i ḡasene üzre ḡikāyet idecek imişsüñ, diyüp ḡatline fermān eyledi.

Ve daḡı pādişāha vācib olan ra‘iyyesi müzāyaḡaya giriftār olup şiddet-i fāḡaya düşerler ise i‘āne idüp ḡalāş itmelidir. Ve bā-ḡuşūş ki ḡaḡtu ḡalāya dūḡār olup ta‘ayyūşden ‘āciz ve kesb-i medar-ı ma‘āşda ḡādir ola. Meraḡları vaḡtde ḡazīne-i ‘āmiresinden imdād idüp ... idārelerinden ḡalāş eyleye. Ve etba‘-ı mülükden birine cā’iz degildür ki mezkūr [77b] mişillü bir beldede ḡaḡt ve yāḡūd bir muşībet ‘āriz oldıḡı vaḡtde ḡıfz idüp pādişāha ifāde itmeyeler. Bu şūretde cümle ahālī pādişāha ḡalben ve lisānen ḡayr du‘ā ile yād itmeyüp belki bed-du‘ālar ile meşḡül olurlar ve mülük-ı sālifeler kendüne maḡşūş olan bilād ü memāliklerinde bir ḡādişe-i semāvī ve yāḡūd arzī vuḡū‘a geldükde her bir vechle ḡayret idüp gerek māl ü gerek ḡayr iḡtizā iden şeylerden dirīḡ itmezler idi.

Ve vükelā-yı devlete vācib olan kendülerinden mertebede dūn olan zevātı zūlm eylemekden ḡazret iderler idi. Ve ḡaḡ olan eşyālara ve şer‘-i şerīf-i Aḡmedīyeye kemāl-i derece ta‘zīm idüp cemī‘-i ef‘āl ve aḡvāllerinde pādişāha itā‘at u inḡıyād idüp ‘işyān eylemekden ḡazret iderler idi. Zīrā Risālet-penāh şallāhu te‘āla ‘aleyhi ve sellem ḡazretleri buyurdı ki:

Mazlūmuñ du‘ālarından kemāl-i derece ihtirāz idüñ. Ve mazlūm olan kimse her ne kadar kāfir ise de zīrā mazlūmlaruñ du‘āsıyla cenāb-ı müte‘āl beyninde hicāb olmadığından redd olmayup vaqt-i merhūnında icābete qarīn olup tāt u bahtıñuz zīr ü zeber olsa gerekdür, buyurdu.

Ve dağı pādīşāha lāzım olan vezīr-i şāliḥine ve emīn-i nāşihine üç eşyāda mūrā‘āt-ı tām̄ ile ḥaṭırına mūrā‘āt eyleye. Birinci budur ki eger vezīr-i [78a] mezbūrdan cüz’ice bir kuşūr ve yāḥūd ḥilāf-ı ‘ādet-i mülūkānesi üzre cüz’i bir şey idrāk ider ise ‘uqūbet ile mu‘ālece itmeyüp ḥaṭırını kesr itmekden ihtirāz eyleye. İkinci vezīr-i mezbur sā’ir mülūkānesinde ḡanī olup ve zıll-ı vezīrānesi ḥizmet-i mülūkānesinde tevsī‘ olunup beyne’l-‘ibād ḥüsn-i cemīle şāyi‘ oldıḳda pādīşāha vācib olan bu mişillü vezīrūñ mālına ve servetine ṭam‘adan ḥazer eyleye. Üçüncü vezīr-i mezbūr bāb-ı mülūkānesinde bir emri taḥrīr ve yāḥūd lisānıyla bir şeyüñ vücūda gelmesine işāret ider ise bir daḳıḳa fevt itmeyüp her ne ise ḳazā eyleye.

Ve dağı pādīşāha lāzım olan vezīr-i şādıḳını üç şeyden men‘ itmek cā’iz degıldür. Biri vezīr-i mezbūr her ne zamān kendüsini görmek murād ider ise men‘ itmeyüp murād eylediḳi vaqtd e mülākāt eyleye ve vaqt taḥşīş eylemeye. İkinci pādīşāha lāzım olan vezīr-i şādıḳıñuñ ḥaḳḳında müfsid olan kimselerüñ kelāmılarını ḳabūl itmeyüp işḡā itmeye. Üçüncü vezīr-i şādıḳından her ne sır-ı şāhānesi var ise ketm eylemeye. Zīrā vezīr-i şāliḥ sulṭānuñ sırrıñuñ muḥāfızıdır. Ve umūr-ı ra‘iyyenüñ müdebbīridür. Ve ‘imāret-i vilāyet ve zīnet-i memleket ve şiddet ü heybet-i ḥazā’in-i mülūkānesinüñ ziyāde olması vezīr-i şādıḳıñuñ yedindedür. Bu şūretde pādīşāha lāzım olan kendi nefsinden ziyāde vezīr-i şādıḳa [78b] mūrā‘āt idüp ve ḥaṭırını bir vechle münkesir itmek cā’iz olmayup aña meyl ü muḥabbet itmek cümle nāsdan efdāl u evlādur.

Bāb-1 Şāmin: Siyāset-i Vezīr ve Siret-i Vüzerā Beyānındadır

Ma' lūm ola ki pādīşāhuñ zıkr-i cemīlesi ve 'ülüvv-i k̄adri ancak vezīr ile olur. Ammā vezīr şāliḥ ve kāfi ü 'ādil olur ise zīrā mülüklerden hıçbiri ra'ıyyesine tedbīr-i memālikini idāre eylemeye k̄adir olamazlar. Ancak cümlesi bir vezīre muḥtācdur. Ammā bir pādīşāh ki re'yinde müstakīl olup vezīre ihtiyāc göstermez ise dāleletde k̄alup helāk olmalarına bādī olurlar. Zīrā Risālet-penāh şallallāhu te'āla 'aleyhi ve sellem ḥāzretlerinüñ celālet-i k̄adri ve mertebe-i 'uzmāsı var iken Mevlā-yı müte'āl umūr-ı 'ibād ḥaḳlarında müşāvere itmek ile emr eyleyüp ve i umūr -āyeti kerīmesiyle iḥbār buyurdu. Pes pādīşāha lāzım olan cemī' 22 وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ ۲۲ ḥuşuşunda meşveret-i ricālī terk itmeyüp kendi re'yiyle 'amel eylemeye.

Ve daḥı pādīşāha lāzım olan bir emrde müşāvere eylediği vaḳtde altı nefer kimse ile müşāvere itmeyüp ve kelāmlarını daḥı k̄abūl eylemeye. Ve her ne kadar mezbūr kimseler 'ālim ve müdebbir ve şāḥib-i re'y olur ise de kelāmlarına işgā itmeyüp anlar ile müşāvere itmekden ziyādesiyle ihtirāz eyleye. Biri budur ki mekteb ḥ'ācelerinüñ k̄avllerine [79a] i'timād olunmaya. Zira anlar t̄ā'ife-i nisā gibi evhāma tābi'lerdür. Anlar için re'yi yokdur. İkinci t̄ā'ife-i nisā ile çok oturup ülfet iden kimselerin re'y ü tedbīri fāsiddür. Üçüncü vaḳt vaḳt pādīşāha bir ḥācet için kendüsini ifāde itdiren kimsenüñ re'yinde ḥayr olmayup her ne kadar sedīd-i tekellüm ider ise re'yi fāsiddür. Dördüncü verāsından 'illeti olup kendüsini düz duran ādemüñ daḥı re'yi fāsiddür. Beşinci meşveret için tecemmu' olunan maḥalde şadāsı ḥafıyyeten zāhir olan kimsenüñ re'yi daḥı fāsiddür. Altıncı cesāreti olmayup beyne'l-ricāl bir muḳābilde bulduğu vaḳtde söylemeklige k̄adir olmayan kimsenüñ re'yi daḥı fāsiddür. Ve mezkūr olan altı nefer kimsede meşveret bābında kemāliyle ihtirāz idüp meclisden teb'īd itmek lāzımdur.

Ve daḥı pādīşāha vācib olan bir emrde ve kelāmı ile müşāvere idecek olur ise cümlesini ḥuzūr-ı devletine getürüp meşveret eylemekden kemāliyle ḥazer eyleye. Zīrā bu t̄avırda zarar-ı 'azīm ve fesād-ı cesīm peydā olup bir daḥı işlāḥı mümkün olmaz ve t̄avr -ı mezkūrda vükelalar birbirlerinin ḥilāfı re'yi tekellüm idemeyüp ḥaḳḳ zāhir olmaḳdan mā-'adā sırr-ı sultānī ifşā olur. Bu şüretde pādīşāhuñ ḳahr u galebesi fevt olup aḥād-ı nās gibi olur. Belki pādīşāha lāzım olan [79b] bir emrde meşveret idecek olur ise vükelalarını bir bir ḥuzūruna getürüp re'y-i tedbīrlerini zabt idüp ve bir vezīrūñ re'yini sā'irlerine ḥıfz itmek lāzım ü vācibdür. Bu ḥuşuşda pādīşāhuñ vükelaları beyinlerinde olan ba'z-ı 'adāveti ref' itmiş olur. Bu cihetden t̄olayı mülük-ı 'Acem'den birisi vükelalarını cem' idüp bir emrde müşāvere idecek olmuş ve emr ü fermān idüp vükelaları ḥuzūruna dāḥil olmuşlar ve pādīşāh olan kimse emr-i mezbūrı vükelāsına sizūñ

²² “İş konusunda onlarla müşavere et.” Kuran, Al-i İmran, 3:159.

re'yüñüz nedür, diyü su'âl eylediği vaqtda vezirlerinden birisi kıyâm idüp Mevlâ-yı müte'âl vücüd-ı şâhâneñuze şıhhat ü 'âfiyet ihsân buyursun. Zât-ı pākñüz âdâb-ı pâdişâhiye mürâ'ât buyurmaduñuz ve vükelâlaruñ dağı re'yinde işâbet itmeyecekleri âşikârdur, didük de pâdişâh inşâf idüp bizim âdâb-ı pâdişâhiye 'adem-i mürâ'âtımız nedendür, didi. Ve vezir-i mezbür eyitdi: Ey pâdişâhum zâtuñuza lâyıķ olan bizleri birer birer getürüp su'âl itmekdür. Vezirleruñ üzerlerimize lâzım olan 'aqlumuzuñ irdüğü kadar söylemekdür. Bu şüretde bizlerden saña şifa virecek [80a] bir kelâm şadır olmayup mülkinuñ ħarâbına ġayret itmiş olursun, didi. Pâdişâh dağı meclis-i mezkûrı terk idüp vezir-i mezbûruñ işâreti üzre 'amel eyledi.

Ve vezir-i şâdıķ şol bir zâtdur ki pâdişâhı ra'ıyyenüñ ħilâfı olan bir emrde gördüğü vaqtda aña râzı olmayup men' eyleye. Ve dâ'imâ ħayrât u ħasenât 'âdeti olup vaqt vaqt pâdişâhı ħayr cânibine meyl itdire. Ve dâ'imâ şer olan şeylerden i' râz idüp ve pâdişâhı dağı men' eyleye. Bu şüretde eger pâdişâh dağı vezir-i şâdıķ gibi ħareket ider ise dâ'imâ mülk ü salţanatı müzdâd olup emr-i şâhânesine cümle nâsı ta'zîm idüp ve ħadr-i ħayşiyyeti 'azîm olur. Emr-i vezir vech-i mezkûr üzre olup pâdişâh dağı vezir-i mezbûra muţâbıķ olmaz ise ol vaqt vezire lâzım olan ħalîlen ħalîlen irşâd üzre olup birden tab'-ı mülükânesine muĥâlif ġalîz kelâm itmekden iĥtirâz eyleye.

Ve dağı pâdişâha lâzım olan dörd nefer kimselere muvaffaķ olur ise ħadr ü ħayşiyyetlerini bilüp ħâtırlarına mürâ'ât eyleye. Birinci şâhib-i emânet ü diyânet ü şadâķat üzre bir vezire kemâliyle iĥtiyâc mes idüp muvaffaķ olduğı vaqtda bir vechle rencide-i ħâtır itmeden ħazer eyleye. Zirâ vezir emîn olup şâdıķ olduğı vaqtda behemeĥâl pâdişâhı mülküñ beķâsına ve selâmetine delâlet ider. İkinci [80b] kâtib-i 'âlim muvaffaķ olduğı vaqtda anuñ dağı ħâtırına mürâ'ât eyleye. Zirâ kâtib-i 'âlim olduğı vaqtda pâdişâhuñ zekâsına ve kemâl-i 'aqlına delâlet idüp ekşer-i eşyâlara remz tarîķiyle vuķüfiyet kesb ider. Üçüncü merĥametli bir ħâcibe muvaffaķ olduğı vaqtda anuñ dağı ħâtırına mürâ'ât eyleye. Zirâ ħâcib olan kimse merĥametli olduğı vaqtda ekşer-i nâsuñ ħuzûr-ı pâdişâhiye duĥüllerini men' itmeyüp ve ħâcetlerini 'arz ider. Bu şüretde ra'ıyyesi pâdişâha meyl ü muĥabbet iderler. Dördüncü şadme-i devletinde kendüsine vaqt vaqt naşîhat iden kimseye muvaffaķ olur ise anuñ dağı ħâtırına mürâ'ât eyleye. Zirâ nüdimâ-i devlet nâşîh olduķları vaqtda elbette pâdişâhı intizâm memâlikine delâlet iderler. Zirâ intizâm-ı memâlik ve salţanat-ı pâdişâhî ħıfz olunmaz. Ancak vezir-i şâdıķ ve nedîm-i nâşîh ve kâtib-i 'âlim ve ħâcib-i müşfikler ile muĥâfaza olunur. Ammâ bu mezkûr olan zevât-ı kirâmlar muĥâfaza-i ra'ıyyede ve salţanat-ı mülükânede ġâyet elzem kimselerdür. Eger pâdişâh olan şâhib-i merĥamet ve şâhib-i mürüvvet olup ħavfu'llâh ħalbinde te'sîr itmiş olan kimselerden

olur ise ammā kavlinde şādık ve merhamet ve inşāf üzre olmadık kimselerden olur ise mezbūr zevāt-ı kirāmuñ kadrlerini hālî‘ kıluş anlarıñ kelāmları asla kendüsine te’sİR itmez.

Ve dahı pādīşāha lāzım olan lisānıyla ve kalbi ile Hūdā-yı Lem-yezel’e i‘ timād eyleye. Ve kendüsünüñ kuvvet [81a] u kudreti ve a‘ dāsı üzerine nuşreti ve murādına vuşlatı Mevlā-yı müte‘āl’den bilüp kendüsine ‘ucb getürmeye. Zīrā cümle fesāduñ ve helākuñ başı ‘ucbdur.

Hikāye:

Hāzret-i SüleyMān ‘aleyhi’s-selām bisāt üzerinde hevāda rüzgār ile murādı olan maḥāle giderken mübārek ṭab‘-ı enverlerine geldi ki ins ü cinnüñ ve vuḥūş-ı tuyūruñ itā‘at ve inkıyādlarını gördükde bu melik-i ‘uzmā Mevlā-yı müte‘āl bizleri muvaffak kıldı didük de altında bisāt hareket idüp hemān alt üst olacak mişillü oldıkdā ḥāzret-i Süleymān mübārek yedi şerīflerinde olan kāmçı ile bisātı darb idüp: Yā bisāt, niçün müstaķīm olmazsuñ, didüklerinde bisāt dahı emr-i ilahisi ile nuṭka gelüp: Yā Süleymān, bizim istiķāmetimiz sizüñ istiķāmetünüze merbūtdur. Sizler istiķāmet üzre olduġunuz vaķtde elbette bizler de istiķāmet üzre oluruz, didi. Ḥaşıl-ı kelām cümle istiķāmetüñ başı pādīşāhdur. Ve pādīşāh istiķāmet üzre olmadıkça sā’irlerinüñ istiķāmeti fā’ide virmez.

Ve dahı vezir-i nāşihüñ şartı ‘ālim ü ‘āķıl ve şeyḫ olmak lāzımdur. Zīrā şāb olan kimse her ne kadar ‘āķıl olur ise de tecrübede vezir-i şeyḫ gibi olamaz. Ve şeyḫ olan vezir mürür-ı eyyām ve duhūr-ı a‘ vāmuñ zuhūrıyla nice şeylere tecrübe ile ‘ilm kesb itmiş olur. Bu sebebden için vezir olan kimse salṭanat-ı mülüküñ [81b] zīnetidür. Ve zīnetde vācib olan şāliḫ ve tāhir ve şeyḫ olup şāb olan vezir zīnet-i mülük olamaz. Bu şüretde zīnet-i mülük olan vezir-i nāşihe beş eşyā lāzımdur. Ve bu eşyālar sebebiyle ef‘ālinde memdūḫ ve sīretinde ḥüsn-i sīret üzre olan ve menfa‘atini fark idüp naşiret üzre ola. Biri budur ki ‘ālim olmalı ve ‘ilmi sebebiyle eşyā-i ḥafiyeler kendüsine keşf oluna. İkinci şecā‘at ile muvaffak olup ḥavf olunacak mevzu‘larda hiçbir şeyden ḥavf eylemeye. Üçüncü kelāmında şādık ola. Ve cümle ra‘ıyyeye ve kāffe-i nāsa şıdk mā-‘adā bir şey ile mu‘āmele eylemeye. Dördüncü mevtine kadar pādīşāhuñ sırrını ketm eyleye. Beşinci ekşer aḥvālinde sükūt üzre olup dīn-i Muhammedī’yede ġayret üzre ola. Bu şüretde mezkūr olan evşāf-ı cemīleler bir vezirde mevcut olur ise anuñ a‘ dāsı esdikāsından çok olup ‘aduları mertebe-i vezerātinden inḫitāta ġayret iderler. Bu cihetden için pādīşāha lāzım olan vezir-i şādıkı ḥaķķında olan ġüft u ġūya kulaķ virmeyüp kelāmlarına ıṣġā itmemek vācibdür.

Ve dahı vezire lāzım olan bir taraıdan bir ‘adü zāhir olduġı vaķtde eger nāme yazılmak tarīķiyle def‘ itmek mümkün olur ise def‘ eyleye. Ve yāḫūd sā’ir bir tarīķiyle ḫile idüp def‘

itmek mümkün olmaz ise serd-i ‘ asker idüp üzerlerine hücum [82a] eyledüklerinde kendü cāniblerinde olan ‘ askerlerinde inhizām şüreti olur ise anları mu’āheze itmekte ‘ acele itmeye. Zīrā bir recül-i kāmīl ancak kırk senede meydāna gelüp işe yarar ve yüz nefer kimseden bir kimse hizmet-i mülūkāneye lāyık ancak bulunur.

Ve vezīre lāzım olan her ne mübāşeret olındığı vaktde ba‘ zı kimesnelere cūr’et ve şecā‘at idrāk ider ise anları kendüne qarīb kıılıp ihsān ile kulüb-ı cüyüşı kendüsine meyl ü muhabbet itdirüp harb u kıtāle kemāliyle rağbet üzre olurlar.

Ve dağı vezīre lāzım olan ‘ askerüñ her bir yerlerine lāzım olan erzāklarını hıfz idüp muzāyaka çekdürmeye ve şāhib-i şecā‘at olan kimseler ālet-i harbden her ne taleb iderler ise dirīg eylemeye. Ve kendüleriyle mukāleme eylediği vaktde ahsen-i hıttāb ile hattab idüp ve mülāyīm kelāmlar eyleye. Ve kelām-ı gālīzlerden ihtirāz eyleye. Ve hīn-i muhārebede vezīr olan zāt ‘ askerüñ verāsında tırmayup sağ ve yāhūd şol cānibinde qarār eyleye ki ‘ askere cesāret gelüp harb u kıtle harīş olalar. Ve kendüsü ašlā saff-ı ricālden müfārakat eylemeye. Ve ba‘ zı kere yüce şavt ile nidā idüp ‘ askerüñ dehşetini def eyleye. Ammā vaşf-ı mezkūr üzre muttāşif olan bir vezīre [82b] pādīşāh muvaffak olur ise dünyāda dūşmāndan havf üzre olmasın.

Ve dağı vezīre vācib olan sīret-i seniyye ve tarīkat-i Maḥmūd’a şāhib olup pādīşāhda bir şıfat-ı mezmūme gördüğü vaktde gālaṭa ḥaml itmeyerek suhūletle redd idüp evşāf-ı cemīle cānibine meyl itdire. Zīrā ṭabī‘at-ı mülūkde gālaṭat olup kelām-ı leyyim iledür. Olunmaz ise dağı ziyāde şerr cānibine meyl itdeñlere vezīr için cā’iz degıldür ki pādīşāha ḥased idüp her bir kavlinde pādīşāhı zemm itmek zīrā mülūklerde şadākat olmadıđından ḥāttırlarına ḥuṭūr iden her ne olur ise anı ḥārice iḥrāc iderler. Ve ṭabī‘atlerine muḥālif bir şey istimā‘ eyledüklerinde nice biñ sefk-i dimāya cūr’et iderler. Bu şüretde bir pādīşāh vezīrine muhabbet ider ise vezīre cā’iz degıldür ki kendüsine şadākatle hizmet ve yāhūd fülān māda şöyle olacađ idi. Lākin ben şu tarz ile işlāḥ itdüm, dimeklikden ḥazer eyleye. Ve bu kelām gāzab-ı şāhāneye sebep olup nazār-ı mülūkānesinden sākıṭ olmađa sebep olur.

Ve dağı vezīr olan kimseye lāzımdır ki kendüsinden ra‘iyye ḥaqqında bir fi‘l-i ḥamīde ve ihsān-ı cemīle zūhūra gelür ise pādīşāhuñ ḥüsn-i nazārındandır, diyü i‘tikād idüp ra‘iyye üzerine iftiḥār ider ise māni‘ yokdur. Zīrā [83a] pādīşāhuñ mülkinde zāhir olan fesāduñ a‘zam ü ekberi iki şeyden vücūda gelür. Biri vezīri ḥā’in olup ve emānet teslīm olunur ādem olmadıđı eçden ra‘iyelerüñ ḥālleri Ḥudā-yı Lem-yezel’e kalur. İkinci pādīşāhuñ niyyet-i fāsidesinden nice belā-y ‘azīmeler vücūda gelür ki işlāḥı mümkün olmaz. Bu sebebden için vezīrüñ gāyet ešrārı bir tarafdān harb icāb itmeden işlāḥı mümkün olan mevzu‘da pādīşāhı ol cānibde harb u

kaatlı itmege işareti ider. Bu ‘illetden nâşî her bir pâdişâh ki vezîri şâhib-i merhamet olmayup umûr-ı ra‘iyyeye câhil ola. Semâda zâhir olan yağmürsüz bulûti gibidür ve anda fâ‘ide yokdur.

Ve dağı pâdişâha lâzım olan himmetini ‘âlî bilüp ra‘iyyesinin iştiğâl eylediği eşyalar ki ticâret ve zirâ‘at ve sâ‘ir ‘ağârlar gibi anlar ile meşğul olmağından kemâliyle ihtirâz eyleye. Ve bu mişillü şeylere hiçbir vechle meyl eylemeye. Zirâ pâdişâh olan kimse mezkûr olan zâyî‘ler ile iştiğâl itmesi ebeden fâ‘ide görmeyüp himmetinin dağı gâyet denâ‘etine delâlet ider ve bi‘l-bedâhe rûsvâ-yı ‘âlem olup cümle nâsun lisânlarında yevmü‘l-kiyâmete kadar mübtezel oldığı yâd olunup kezâlik vezîrleri dağı ziyâ‘-ı mezkûrelerden [83b] kaat‘-ı yed itmek vâcibdür. Zirâ vezîr-i şâdık pâdişâhuñ vekîl muflakıdır. Elbette vezîr olan kimseler her bir huşûşda sîret-i mülûkâneye iktidâ idüp mağâm ve menâşıblarını ‘âr u nâmûslarını kemâliyle gözetmek lâzımdur.

Hikâye:

Mülûk-ı sâlifelerden Şâbûr şâhuñ oğı Hürmüz şâhuñ bir vezîri olup mansıbında iğâmet üzre iken şâha bir nâme irsâl eyledi ki cânib-i bahrden tüccârlar gelüp metâ‘ları incü ve yâkût ve cevahir-i nefis ile fülân mağalde iğâmet üzredirler. Eger murâd-ı mülûkâneñüz müsâ‘ade buyurur ise mezbûr tüccârlardan cevâhirleri iştirâ idüp ve hazîne-i ‘âmireñizden pahâlarını edâ idelüm, diyince sâ‘ir yerlü tüccârları bu kavllerine temennî idüp dergâh-ı mülûkâneñüzde kabûl olunur ise bir mâhda bu kadar yüz biñ bizlere ticâret müşâhede olunuyor, diyü taħrîr eyledi. Vezîr-i mezbûruñ nâmesi şâha vuşûl buldığda gâzaba gelüp taħrîr-i cevâb eyledi ki: Ey himmeti noğşân zât-ı denâ‘et-nişân evvelâ senüñ mertebe-i vezîrânemüze liyâkatuñ yok imiş. Şimdi ma‘lûm oldu, bundan böyle evlâd-ı kirâmuma naşîhatüm olsun ki seni ve senüñ evlâduñı pek ednâ umûr-ı memâliklerinde istiğdâm itmesünler. Zirâ sen kendi nâmuñı berbâd eyledükden mâ‘adâ benüm dağı nâm-ı mülûkânemi bırakacak idüp ism-i şâhânemi tüccâr nâmına tebdîl itmek istersüñ. Zirâ benüm gibi şâh ve senüñ gibi vezîrlar bey‘ ü şirâ ve sâ‘ir [84a] şınâyi‘ler ile meşğul oldığı vaqtda kıymet-i şâhâne ve kıymet-i vezîr olmayup su‘-i hâlleri kıyâmete kadar nâtiğ olunsa gerekdür, diyüp vezîr-i mezbûrı kaatlı eyledi.

Ve dağı vezîre lâzım olan dâ‘imâ umûr-ı fuğarâyı ve umûr-ı tüccârânı ve sâ‘ir şâhib-i şınâyi‘lerüñ kâr u kesblerinin kılletini pâdişâha zikr itmekden olmaya behemeğâl tüccâr olan kimesnelar ticâretlerinden zarar görüp ve şâhib-i zirâ‘at olan kimseler zirâ‘atlarından nemâ ve fâ‘ide göremediler. Ve sâ‘ir şâhib-i şınâyi‘ler idârelerinden ‘âcizleri vardur, diyü pâdişâha vaqt vaqt ifâde eyleye. Aşlâ ra‘iyyenüñ ta‘ayyüşleri olan şeyüñ nemâsını ve fâ‘idelerini pâdişâha ifâde eylemeye. Ve dâ‘imâ kendüsi dağı mertebe-i vüzerâtınuñ kâdrini bilüp kemâliyle diğğat eyleye. Zirâ hiçbir vaqtda gerek pâdişâh-ı zâlim ve gerek vezîr-i kâzib vaqtları tül-i zamân ile

mümted olmayup az vaqtda kemāliyle rusvā-yı ‘ālem olup zikr-i kerihleri dünyā ve āhîret bâkî qalup la‘ nete vesîle olur. Bu taqdirde ‘āqıla lâzım olan tedārik üzre olup mertebe-i vüzerānesini kemāliyle gözedüp kendüsine noqşān ‘arız olacaqz maħallerden kendini hıfz ve hırāset itmek vācibdür.

Hikāye:

Mülük-ı ‘Abbāsî’den Manşür şāhuñ zamānında bir kimse gelüp Manşür’uñ rikāb-ı hümāyūnlarına düşdi. Ve Manşür mezbūr kimsenüñ hālinden sū’āl eyledi. Mezbūr eyitdi ki: Bu huzūruñuzda qarār eyleyen vezirüñüz [84b] fülān maħalde benüm bir baqçemi gāşben aqz idüp evlād ü ‘ıyālüm perişānū’l-hāl olup qavlüñiz daqı dergāh-ı mülükāneñüze merħamet me’mūliyle dāqıl oldum. Bāqî himem ve merħamet-i ‘uluvv-i şāhāneñizüñdür, didük de Manşür vezir-i mezbüre hıqāb idüp ayak üzre qalk qattā bu hışmuñ olan fuqarā ile da‘ vāñuz huzūrumuzda müşāhede olunsun, didük de mezkūr vezir-i ‘ālî-i himmet gāyet şāhib-i fiqnat olmaq hasebiyle eyitdi: Yā emîre’l-mü’minin eger bu ādemüñ mezkūr baqçede zerre qadar ‘alāqası var ise ben terk itdüm māl kendinüñdür. Ve eger māl benüm ise bu ādem huzūruñuzda hibe itdüm. Benüm için hın-i muħākemede bu ādem ile müsāvî olup qıyām üzre qurmamı münāsib görmem. Zirā zāt-ı mülükāneñizüñ bu qullarına ihsānı olan mertebe-i vezāreti nice yüz biñ baqçeye muqābele tutmam, didi. Ol vaqt Manşür eyitdi: Ey kimse bir baqçe için vezāretüñ qadrini zāyi‘ eylemiş olurduñ. Murādum seni tecrübe idüp ba‘ dehu qatl itmek idi. Bi-ħamdillāh salqanat-ı mülükānemüzde vezirliqüñ qadrini bilen kimseler daqı mevcüd imiş buyurdi.

Hikāye:

Mülük-ı ‘Abbāsî’den Me’mün şāh oqlı ‘Abbās’ı velî‘ahd eyledi. Bir gün ‘Abbās qulāmına emr eyledi ki: Fülān maħalde iyüce qadın vardur. Nışf dirhem alup ve nışf dirhemlik qadın aqz idüp getür, dimekte iken pederi Mer’mün şāh bu kelāmı istimā‘ eyledi [85a] ve gāzaba gelüp Baqdād soqaqklarında nidā itdirdi ki hālîfe-i zamān oqlı ‘Abbās’ı velî‘ahden azl eyledi, diyü nāsa ‘ilān itdirdü. Oqlı ‘Abbās mezkūrı huzūrına getürdüp eyitdi: Ey nādān sen şehzāde olasuñ da nışf dirhemi ... itmeden lisānuña alasuñ bundan soñra velayet-i ‘ahde şalābetüñ ve tertib-i mülke qudretüñ qalmayup ve senden ra‘iyyeye qayr me’mül olmaz. Benden soñra pādışāh kim olur ise anuñ emrine inqıyād idüp cümle ra‘iyyeden olasıñ, diyüp mecālisinden iqrāc eyledi.

Ve daqı pādışāha lâzım ü vācib olan bir kimseye ihsān-ı mülükānesi olur ise bir mertebeyi ihsān eyleye ki ol kimesenin evlādı ve evlād evlādı bir daqı zarüret çekmeyecek miqdarı hibe itmek lâzımdur. Zirā ihsān-ı pādışāhî kendünüñ qadri menāziline muqābiq ve

muvâfık olup meretebe-i mülükânesini gözetmek ve himmet-i mülükânesine ri‘âyet itmek lâzımdur.

Hikâye:

Mülük-ı sâlifelerden birinüñ sarâyına ehl-i kemâl ve şâhib-i dirâyet bir dervîş-i ‘ârif gelüp pâdişâhı tecrübe itmek için birkaç dirhem taleb itmiş. Ve pâdişâh dağı fakîr-i mezkûra bir dirhem i‘tâ idüp başından def‘ eylemiş. Ve fakîr-i mezkûr mezbûr dirhem ile iştirâ idüp gelüp pâdişâhuñ kapusına urup hedm itmek istedi. Pâdişâh dağı bu hâli görüp mezbûrî huzûrına [85b] getürdüp vechinden su‘âl eyledi. Fakîr-i mezbûr eyitdi: Ey pâdişâhum yâ ihsân-ı şâhâneñüzi kapuñuza mu‘tabık idin ve yâhûd kapunuzu ihsânunuza mu‘tabık eylesen, didüğünde pâdişâh dağı derece-i kemâlde hacil olup zîr-i ser eyledi.

Ve dağı vezîre lâzım olan himmeti ‘âlî olup pâdişâha denâ’et virecek şeylerde ikâz eyleye. Zîrâ himmeti noqşân olan vezirüñ vezîrligi câ’iz olmayup cümle ra‘ıyyeyi ve pâdişâhı rezîl idüp ve her bir kemâlde nâkış olmalarına sebep olur. Zîrâ himmet-i ‘âlî dimenüñ ma‘nâsı kendüsi ne meretebe ve ne menâşıbdâ olup ve ne sebebden için vezîr ittihâz olunup ve ne şalâhat için naşib itmişler keyfiyyetine ‘âlim olup ve nefsinî ‘azîz tutup ve şânına noqşân virecek mağallerde bulunmayup qadr ü meretesini bilüp nefsinî ‘âr ü töhmet olunacaq mağallerden hâzer üzre olmağdur.

Hikâye:

Hârûn el-Reşîd bir gün salţanat-ı mülükânesinde alay ile bir cânibe teşriflerinde ‘askerlerinden bir kimsenüñ süvâr oldığı fursi altından sâkıţ oldu. Ve Hârûn el-Reşîd mezbûr âdema beş yüz dirhem virüñ, diyü emr eyledi. Ve alay-ı mezbûruñ içinden vezîre göziyle işâret eyledi. Ya‘nî Harûn el-Reşîd’i haţâyâ haml idüp bu ihsân olmadı, dimek istedi. Ve Harûn el-Reşîd alay-ı mezbûrdan fâriğ oldıqdan sonra vezîr-i mezbûrî huzûrına da‘vet idüp eyitdi: Fülân kimseye ihsân-ı şâhânemüzi emr eyledikde ne sebebden [86a] bizleri haţâyâ haml itdühüz, didi. Vezîr-i ‘âlî-himmet eyitdi: Mevlâ-yı müte‘âl vücûd-ı pâkiñüzi cümle ‘ilelden berî eylesün. Pâdişâhlara lâyıq olan eger bir kimseye ihsân iderler ise biñ ziyâde ihsân idüp ve beş yüz kelâmını lisânlarına almak pâdişâhuñ himmetinüñ noqşânına delâlet ider. Ve şân-ı mülükânesine hâlel getürür, didi. Ol vaqt Hârûn el-Reşîd eyitdi ki: Lisânımuza füc’eten ol kimsenüñ fursi muqâbele geldi qaşdı tekellüm itmedüm, didi. Vezîr-i mezbûr eyitdi: Yine ke’l-evvel bu kelâmuñ dağı haţâdur. Zîrâ mezkûr âdemuñ fursinüñ muqâbili aqçe emr itmediñüz yine ‘aybdür. Sizlere lâyıq olan ya fursinüñ muqâbili bir furs emr idüp ve yâhûd biñ dirhem emr itseñüz âdâb-ı mülükâneye mürâ‘ât itmiş olursız, didi.

Bāb-1 Tāsi': Havāşş u 'Avāmuñ İntifā'-1 Keşire ve Menāfi'-i 'Azimeleri Olan Kelām-1 Hikemiyyenüñ Beyānındadır

Pes ma'lūm ola ki hikmet diyü beyān eyledükleri Hudā-yı Lem-yezel'den kullarına 'atāyā-yı cezil olup murād-ı ilāhiyyesi vaqfınca murād eyledigini kullarına ihsān ider. Bir kimse ki kendüsine hikmetden bir nebze şey' i'tā olunmuş ola. Dünyā ve āhiret belālarından sālīm olup kendüsini anuñ sebebiyle hıfz ve hırāset ider. Ve hikmet didükleri ancak 'irfān-ı bātinī olup her bir şeyüñ kemāl ve nihāyetine vākıf olup [86b] anuñ ile 'amel itmekdür.

Hikāye:

Mülūk-1 Hind'in birinüñ kitāb-ı hānesinde çok kitāb olup cümlesi hikmet-i 'ilmiye beyninde idi. Mezbūr meliküñ 'aşrında mevcūd olan hükemāları cem' idüp mezkūr kitāblardan dörd kelime intiḥāb idüp pādişāha taqdīm eylediler. Biri budur ki pādişāha cümle-i umūrından ehemm ü elzem olan 'adālet tarīkini ihtiyār idüp başka bir şey lāzım degildir. İkinci 'adl ü 'adālet iden pādişāhuñ ra'ıyyesi için pādişāha kemāliyle itā' at u inḫıyād itmek lāzım olup bir vechle emrine muḥālefet itmeyeler. Üçüncü her bir 'ākıla lāzım olan kendi nefsenden mā-'adāya nazar itmeye ve dā'imā kendi nefsi ile meşgūl olup gayruñ aḫvāl ü etvārını mülāhāza eylemeye. Hikmet-i nev'-i benī ādem dörd kısma münḫasım olup ve dörd kısımdan birine itā' at idüp bāki kısımlarını terk itmek lāzımdur. Mezkūr biri bir kimse ki bildüğü ile 'amel idüp ve kendüsünüñ 'ār u nāmūsını gözede ve böyle olan kimseye itā' at u inḫıyād eyleyeler. İkinci bir kimse ki 'ālim olup 'amel itmedüğü vaqtdē ol kimseye bir vechle mütāba'at cā'iz degildir. Üçüncü bir kimse ki 'ilmi olmayup fakat 'ulemāya rağbet ve hürmet idüp kendini marāz-ı cehlden ḫalāşa gayret üzre olur ise böyle olan kimseyi irşād itmek lāzımdur. Dördüncü asla [87a] 'ilmi yok ve ne de 'ulemāya rağbet ider böyle olan kimse Hudā'ya sığınmak lāzımdur. Hikmet-i hükemādan birine su'āl eylediler ki eşyānuñ ziyāde ḫarīb olanı nedür, cevābında mevtdür buyurdu. Ve cümle eşyānuñ ziyāde ba'īdi nedür, cevābında tūl-i emeldür buyurdu. Bu şüretde dünyāda iki şey vardur ki asla ḫīlesi mümkün degildir. Biri bir māda veya bir ḫādişe vücūda geldiği vaqtdē anı girüye red itmenüñ ḫīlesi yokdur. İkinci bir ḫāsse ki dā'imā idbār üzre ola anı iḫbāle tebdil eylemenüñ ḫīlesi de yokdur. Bu sebebdē için 'ākıla lāzım olan iki şeye kemāliyle ri'āyet itmek lāzımdur. Birinci dünyāsi için dirhemini hıfz idüp umūrına şarf eyleye. İkinci āhireti için dīnini hıfz eyleye.

Hikmet: Beş eşyānuñ ḫadr ü ḫayşıyyeti olmayup belki zāyi' olmuşdur. Biri şemsüñ tūlū'ından soñra sirācuñ nūrı zāyi' olup nūr ile intifā' münḫāti'dür. İkinci çoraklı olan maḫallere raḫmetüñ nüzūli zāyi' olup mā'-i maḫar mezbūr maḫalde zāyi'dür. Üçüncü mir'āt-ı ḫüsni a' mā olan kimsenüñ taḫt-ı nigāḫında olup ḫüsni zāyi'dür. Dördüncü ta'am-ı tayyibi tok

olan kimsenün huzûrına taqdîm etmek mezbûr ta'âmı zâyi' kılmakdır. Beşinci kelâmu'llâh ve kelâm-ı Resûlu'llâh zâlim olan kimsenün 'indinde kadri olmayup zâyi' olmuştur.

Ma'lûm ola ki dünyada eşyâ her bir insânun gözlerinin nûrını ziyâde itmege sebep olur. [87b] Birinci hadravâta ve rengi yeşil olan nesnelere nazâr itmek gözün nûrının ziyâde olmasına delâlet ider. İkinci mâ'-i câriye nazâr itmekdür. Üçüncü mâ-i şâfi içmekdür. Dördüncü muhibb-i şâdîkının yüzüne bakmadur. Ve dörd eşyâ her bir insânun gözlerinin nûrının noşânına sebep olur. Evvelâ tuzı ziyâdece olarak ta'âm yemeklige 'âdet itmekdür. Şâniyen mâ'-i câri hamâma dâhil oldığı vaqtd başına dökmekdür. Şâlişen şemsün zîyâsına ve 'avretine dâ'imâ nazâr itmeği 'âdet itmekdür. Râbi'an kendüsünün hazz itmedüğü 'adûlarına nazâr itmekdür.

Ve dahı ma'lûm ola ki her bir insânun vücûdlarının hikmetine bâdî vü sebep olan dörd eşyâdur. Birisi güzel libâslar giymekdür. İkinci derûn-ı kalbini kederden hâlî kılp hüznen berî olmakdır. Üçüncüsü râyiha-i tayyibeleri çok isti'mâl itmekdür. Dördüncü tabî' atında huşûnet ve katılık olan minder ve döşek üzerinde yatmakdır. Ve dörd eşyâ her bir insânun vücûdını za'if kılmakğa sebep olur. Biri hâret-i şems ile terbiye olunmuş kumları ekl itmekdür. İkinci keşret-i cimâ'dur. Üçüncü hamâma dâhil oldığı vaqtd mertebesinden ziyâde oturmağdır. Dördüncü ahşâm namâzından sonra nevm ile meşgûl olmakdur.

Ve dahı dörd eşyâ her bir insânun vücûdunun kesrine sebep olmuştur. Birincisi meşakkat ile mürûr gâyet güç olan tarîka [88a] sülûk itmekdür. İkincisi merîd olan atlara rûkûb itmekdür. Üçüncü piyâde olarak sefer-i ba'ideye müterâhî olmakdır. Dördüncü 'acâ'izler ile cimâ' itmekdür.

Hikmet: Beş eşyâda hayr olmayup kemâliyle şâhiblerinden intifâ' münkaţî'dür. Biri pâdişâhların şadâkatlerinde intifâ' olunmayup bir rey'an münkaţî' olur. İkinci ekşer kelâmından kizbi ihtiyâr iden kimselerin 'ahdine vefâ itmeyüp kavllerine dahı i'timâd olunmaz. Üçüncü tabî' atinde hased olan kimselerin râhatları külliyyen meslûb olup leyl ü nehâr nâr-ı hasedi kendini dağdağ-i nefsanıyyeye dūçâr itmişdür. Dördüncü şahşında ve tabî' atinde denâ'et olan kimesnelerde mürüvvet me'mûl olmaz. Beşinci ahlâk-ı zemîme ile muttaşif olan kimselerde ri'âyet ve hüsn-i edeb me'mûl olmaz.

Ve dahı insânda mevcûd olan 'âfiyet dörd kısma münkasımdur. 'Âfiyet-i dîn ve 'âfiyetü'l-mâl ve 'âfiyetü'l-cism ve 'âfiyetü'l-etbâ'. Ammâ 'âfiyet-i dîn üç eşyâdan 'ibâretdür. Biri hevâ-yı nefsin tabî' olmakdır. İkinci emr-i ilâhiyyeye itâ'at u inkiyâd itmekdür. Üçüncü mü'minlerden hiçbir kimseye hased itmekdür. Ammâ 'âfiyet-i mâl üç eşyâdan 'ibâret olup

biri güzelce hüsn-i nezâret üzre mālını gözetmekdür. İkinci emānet olan nesnelere maḥallerine iṣāl itmekdür. Üçüncü mālınıñ zekvet-i maḡrūzasın haḡkıyla iḡrāc itmekdür. Ve Ammā ‘āfiyet-i cism [88b] üç eşyādan ‘ibāret olup biri az yemekdür. İkinci az söylemekdür. Üçüncü az uyumaḡdur. Ammā ‘āfiyet-i etbā‘ ve enṣār üç eşyādan ‘ibāret olup biri ‘aṭāyāyı ve ihsanı anlara bezl itmekdür. İkinci hüsn-i mu‘āṣeret ile ḡulūbların incitmekdür. Üçüncü Ḥudā-yı Lem-yezel’e itā‘ at itmeklige ḡıfz idüp kemāliyle mūrā‘āt itmekdür.

Hikmet: Beş eşyā bir kimsede mevcūd olur ise dünyā ve āḡiret menāşıblarını cem‘ itmiş olur. Evvelā bir kimse ki dā’imā nāṣıḡ olan ‘ulemā-i ‘āmilinden münāşib oldı ise münşib-i ‘uzmāyı bilā-ta‘b ḡaṭ‘ itmiş oldı. İkinci bir kimse kendine muvāfiḡ muḡıbb-i ṣādıḡa muvaffaḡ olur ise dünyā ve āḡiret ḡayrını cem‘ itmiş olur. Üçüncü bir kimse dā’imā kendi ef‘ālinde ictihād-ı tām ile ictihād idüp ef‘āl ü eṭvārını cānib-i sedīde meyl itdirür ise ḡayr ile yād olunur. Dördüncü bir kimse ki dā’imā ṭabī‘atında zulm itmek olmayup ḡelālinden kesb-i ma‘āş ider ise āḡiret menāşıbını cem‘ itmiş olur. Beşüncü bir kimse ki kendüsine zamān müsā‘ade idüp yedinde māl-i vāfir mevcūd olup da ḡayrāt u ḡasenāt cānibine bezl itmiş olur ise dünyā ve āḡiret menāşıblarını ele getürmüş olur.

Hikmet: Vech-i arzda mevcūd olan cemī‘-i nāsuñ belā-yı ‘azīme giriftār olduklarına üç eşyā sebebdür. Biri ‘ilmiyle ‘āmil [89a] olmayan ‘ulemālar umūr-ı devletde mevcūd olur ise cümle-i nāsuñ kār ü kesblerinde berekāt olmayup cümlesi fitne-i ‘azīme giriftār olurlar. İkinci umūrında diḡḡati olmadıḡ kimseler re’isi oldukları vaḡtde cümle ra’iyyeden rāḡat selb olup belā-yı ‘azīme giriftār olurlar. Üçüncü pādīşāhuñ vükelāları beyninde birbirlerine ḡasid olurlar ise mezbūr pādīşāhuñ cümle umūrı iḡtilāl üzre olup herkesi belā-yı ‘azīme dūḡār olurlar.

Hükemā:

Raḡimeḡumu’llāḡ beyān eylediler ki: Sürūr-ı dünyā üç eşyādan ‘ibāretdür. Biri Mevlā-yı Mütē‘āl’üñ taḡsīm eyledigi rızḡa rāzı olup i‘tirāzı terk itmekdür. İkinci ṣāḡıb-i māl ve ṣāḡıb-i ṣıḡḡat ve ṣāḡıb-i ni‘met olan kiṣi ḡuṣūṣ-ı ḡalb ile cenāb-ı vācibü’l-vücūda ‘ibādet itmekdür. Üçüncü gelecek günñ rızḡında ihtimāmı terk idüp Ḥudā-yı Lem-yezel’e tevekkül-i tām ile tevekkül olmaḡdur. Ammā yine dünyānuñ ḡamı daḡı üç eşyādan ‘ibāretdür. Biri harīṣ olup ‘indinde mevcūd olan mālını mālāya‘nī ṣarf idüp aḡḡesiyle ḡönül ḡamını satun almaḡdur. İkinci yedinde māl ve metā‘ı olmayup rāst geldigi ḡapularda yüz ṣuyı döküp ḡaḡḡu’llāḡ ṭaleb itmekdür. Üçüncü leyl ü nehār daḡdaḡa-i dünyāya giriftār olup [89b] anuñ sebebiyle endīṣe-i ḡalbe giriftār olmaḡdur, buyurdı.

Hikāye:

Melik-i Rūm'dan bir melik bir maḥalden geçerken görür ki bir ḡulām ḥimārını yükletmiş sür'atlice ḥayvān sürer. Ol zamān melik eyitdi: Ey ḡulām bu ḥimāruña merḥamet eyle suhūletle sür yazıḡdur, didi. Ḡulām-ı mezbūr eyitdi: Ey ṣāhum bu ḥimāra merḥamet itmek ḥaḡḡında zarar dur ve menfa'ati yoḡdur, didi. Melik eyitdi: Ey ḡulām buna merḥamet itmek neden zarar oluyor beyān eyle, didi ḡulām eyitdi: Ey ṣāhum bu ḥayvānı eger suhūletle sevḡ itsem bir sā'atde varacaḡ maḥale iki sā'atde varur. Ol zamān hem yolu ba'īd olur ve hem ḡarnı acıḡur. Lākin pekce sürmekte kendüsine iḥsān vardur, didi. Melik eyitdi: Ey ḡulām bunuñ iḥsānı nedür, didi. Ḡulām eyitdi: Ey ṣāhum bir sā'atde varacaḡı maḥalde nıṣf-ı sā'atde vāṣıl olur ve hem üzerindeki olan yükden ḡurtılır ve hem ḡarnını toyurur didi. Melik eyitdi: Ey ḡulām ben sana biñ dirhem iḥsān eyledüm, didi. Ḡulām eyitdi: Ṣāhum bu biñ dirhemi Allāh bana taḡdīr itmiş, lākin seni sebep ḡılmış ve sen de iḥsānuñda me'cürsun, didi. Melik eyitdi: Ey ḡulām, eger ḥadāšet senüñ olmamış olaydı, seni vezīr ittiḡāz iderdüm, didi. Ḡulām eyitdi: Ey ṣāhum [90a] ṣāḥib-i 'aḡıldan bir vaḡtde faẓilet ma'düm olmaz. Melik eyitdi: Ey ḡulam vezāretüñ 'uhdesinden gelebilür misüñ, didi. Ḡulām eyitdi: Ey ṣāhum ancaḡ medḡ ü zemm tecrübeden sonra olur, didikden sonra melik daḡı ol ḡulāmı kendine ḡarīb ittiḡāz idüp cümle-i tedbīrinde ṣāḥib-i re'y bulmuşdur. Dörd şeye bir kimse ziyādesiyle mürā'āt idüp maẓmūnı ile 'amel ider ise mertebe-i 'ulyāya vāṣıl olmuş olur. Biri bir kimse ki ḡasīs ü baḡīl olan kimseye ṣāḥib-i 'arẓ itmekte kemāl-i derece iḡtirāz eyleye. Eger 'arẓ-ı ḡācet ider ise mezbūr baḡīl ḡabūl itmeyüp 'arẓ-ı ḡācet iden kimse ḡayātında ḡabre dāḡil olmuş olur. İkinci bir kimse ki gözünde 'ibret nazarı olmaya ve ḡalbinde tefekkūr-i āḡiret olmayup ve ḡayrılardan da 'ibret almaya mezbūr ḡelālet-i ebediyyede ḡalup iṣlāḡına çāre olmaz. Üçüncü bir kimse Ḥudā-yı Lem-yezel'den ḡavfi olmaya. O kimseden miyān-ı nāsda 'ār u nāmūs ve ḡayāsı def' olunur. Ve ḡayāsı olmayan kimse 'ahdine vefā itmez. Ve 'ahdine vefāsı olmayan kimse kezzāb zümresinden 'add olunup zümre-i 'uḡalādandur olunmuşdur. Dördüncü bir kimse ki ṣāḥib-i servet olup ve kendüsünüñ ma'lūmı olmaḡ ṡarīḡiyle bir kimsede bir ḡuşūr zāḡir olur ise mezbūr kimseyi [90b] terbiye itmeḡe ḡādir iken sükūt ider ise irtesi gün taḡammül idemeyeceḡi āṣikār olup ve belā-yı 'azīme ḡāzır olsun. Zirā büyük kimselerüñ küçük olan kimselerden zūhūr iden ednā ḡuşūrlarından göz yumarlar ise nice fitne-i 'azīmeye sebep olmuş olur.

Ve 'aḡıla lāzım olan dörd eşyādan kemāliyle iḡtirāz lāzımdur. Biri budur ki pādīṣāḡ ile muṣāḡib olan kimse beher gün ḡīl ü ḡāl için yalan sözler ḡāzır idüp pādīṣāḡa neṣ'e virecek kelimāt-ı fāsīdelerüñ cem'inde ihtimām idüp naḡl-ı kelām ider. Bu ise cemī' -i edyānda ḡarām oldıḡdan soñra ḡalḡuñ ḡadabını ḡavlinüñ rızāsı üzre tercīḡ itmiş olur, diyü miṣillü ḡārdan ḡazer itmek lāzımdur. İkinci bir kimse ki gerek dūnyevī ve gerek uhrevī menfa'at ve zararını fark

itmekde ‘āciz ola. Bu mişillü kimse ile ülfet ve ünsiyyet itmekden ihtirāz idüp ve kendine qarīb kılmakdan hazer eyleye. Üçinci bir kimsenüñ kendüsine hitāb olunan kelāmlaruñ haq ve gerek nā-haq aslā redd itmez ise bu mişilli kimesnelerden dağı ictināb itmek lāzımdur. Zīrā mezbūr kimsenüñ sükūtı tahtında nice hīle ve fesād-ı ‘azīmeler ihtifā eylemişdür. Dördinci bir kimseler eger bir maħalde hāne ve mesken ittiḥāz ider ise baḥīl olan kimsenüñ qurbından kemāl-i derece ihtirāz idüp saḥī ve cömerd olan [91a] kimselerüñ qurblarından müfāraḳat eyleye. Zīrā saḥī olan zevāt-ı kirāmlar mā’-i şāfi gibi olup ve cümle ḥayvānlar mezbūr mā’dan intifā‘ eyledikleri gibi saḥī ve cömerd olan kimselerden cümle nāsı intifā‘ ideler ve hīçbir vaḳtde ḥayr ve bereketleri munkāṭi‘ olmaz.

Bāb-1 ‘Āşir: ‘Aklıñ Keyfiyeti Beyānında

Ma‘lūm ola ki hūkemā rahimehum[u’llāh] ihtilāf eylediler ki ‘aql halkı soñradan keşret-i tecrübe ve ekşer-i umūra vākıf olmağ ile ziyāde olur mı ve olmaz mı? Ve ba‘zılar beyān eylediler ki keşret-i tecrübe ile ‘aql müzdād olmaz belki zāt-ı ‘aqlıñ semeresi olmuş olur. Nitekim ‘aşr-ı Nebevī’de Ayās nāmında bir zāt-ı şerīf olup kemāl-i ‘aql ve nihayet-i fehmiyle meşhūr idi. Ve mezbūruñ iki oğlı var idi. Büyük oğlunu küçük oğlunuñ üzerine tercih ider idi. Bir gün küçük oğlu bu hāle vākıf olup pederine eyitdi: Ey peder-i müşfiküm, biraderümü benim üzerime ‘aql ve ferāsetde tercih idersin. Lākin ruşşatuñuz olur ise saña min ğayri haddin bir temşil beyān ideyüm, didi. Pederi ruşşat virüp küçük oğlu didi ki: Ey peder birāderüm merkeb şıpasına beñzer ve küçük iken ğāyet hūb olup nāzır olan kimselere şafā bahş ider. Ammā büyüdükçe hūsn-i şūreti izāle olup ve üzerine binüp gübre [91b] taşımadan mā-‘adā bir şeye yaramaz. Ammā ben bendeñiz küçük iken gügercin yavrusı gibi ğāyet kabīh olup büyüdükçe hūsn-i şūret ve kemāl-i sīret üzre olur ki nāzır olanlara şafā bahş ider. İşte böyledür, didük de pederleri mebhūt olup kaħkaħa ile güldiler. Ve ba‘zılar beyān eylediler ki keşret-i tecrübe ile ve ekşer-i umūruñ hāliline ittılā‘ kesb itmek ile ve keşret-i mürur-ı eyyām ile ‘aql kemāliyle müzdād olur buyurdılar. Anuñ içün hūkemā rahimehumu’llāh buyurdılar ki: Ey ümmet-i Muħammed bilginüzde ‘ömri uzun olup ve keşret-i umūra tecrübe ile vākıf olanlara iyüce mülāzemet idüñüz. Ve anlaruñ re’yinde ‘udül itmeyüñ buyurdılar.

Hikāye:

Manşūr şāhuñ bir ihtiyār vezīri olup mürur-ı zamān ile gözleri görmeden kalmış. Ba‘zı muħarrepleri eyitdiler ki: Bir gice kimseyi vezir ittiħāz idüp bu piri meşakkat-i umūr-ı müsliminden āzād eyleseñüz münāsib olmaz mı, didiler. Ol zamān Manşūr ğazaba gelüp mezbūr vezirüme kāğıd okudup kاتب idecek degilüm ve mehr kazdıracak degilüm. Ancağ bekā-i re’y ü tedbiri lāzımdur ve anuñ daħı umūr-ı devletümde istiħdām olunacak vaḳti şimdi olan vaḳtdür. Ve her şeye keşret-i tecrübe ile ittılā‘ kesb itmişdür, diyüp cümlesini haḳir eylemişdür.

Ma‘lūm ola ki bir kimsede ‘aql-ı tammuñ ve kemāl-i [92a] ‘irfānuñ ‘alāmeti dörd eşyādan ‘ibāretdür. Biri budur ki dā’imā kendi ef’āl ü eṭvārında irşād üzre olup ve meşālihlerini istiḳāmet üzre tercih idüp ğafletten berī ola. İkinci dā’imā re’yi kendü eṭvārına meded idüp şahş-ı āhir bir kimseye nuşret ider mişillü re’yi ve tedbiri kendüsine nuşret eyleye. Üçüncü ‘aqlı olan kimse dā’imā ṭarīḳ-ı haḳḳı ihtiyār idüp lisān-ı pākında kelimāt-ı kazībeleri maḳarr itmeyüp kelāmında şādıḳ olur. Dördüncü kendinüñ ef’āl-i hamīdesi cümle-i nāsı miyānında memdūh olup cümle nāsı pesendide-i eṭvārını yād iderler. Ammā hamāḳat ile mevşūf olan kimselerde ‘alāmet-i hamāḳat daħı dördtür. Evvelā kendüsine her ne kelām ifāde olunur ise sıhḫatına zāhib

olup taşdıķ ider. İkinci cümle eţvār u ef'ālî igvā-yı nefsanıyyeye mebnî olup hıçbir umürda vuķūfiyet kesb itmemiş olur. Üçüncü dā'imā 'ādet-i ķabiķesi lisānında kızbi ihtiyār idüp kezzāblıķı şöhret-i 'ālemiyān olur. Dördüncü dā'mā ef'ālî mazmüm olup ve hıçbir kimse pesendide itmeyüp dā'imā kızbini verāsından lev m iderler.

Ve daķı ma'lüm ola ki dünyāda üç kimse beyninde vukū'a gelen şeylerüñ işlahı ebeden mümkün olmayup devr-i Ādem'den ilā yevmi'l-ķıyāmet munķaķı' olmaz. Biri budur ki aķrābā ve ta'alluķāt [92b] miyānlarında olan 'adāvet muķabbete mübeddel olmaz. Ve bu 'adāvetüñ def' ü ref' i mümkün degildir. İkinci vezirüñ vezire olan 'adāveti veçhen mine'l-vücüh işlahı mümkün olmayup mevtlerine kadar mümted olur. Üçüncü 'aķlında zekāvet olan kimsenüñ 'aķlınuñ istikāmetine dermān olmayup cümle ef'ālî şevābdan berî olur.

Ve daķı ma'lüm ola ki dünyāda üç kimsenüñ fesādı ve ķarık-ı haķdan 'udüli mümkün olmaz. Biri 'ilmiyle 'āmil olan 'ulemā-yı kirāmlar bir vechle ķarık-ı şevābdan 'udüli mümkün olmaz. İkinci ķalb gözleri açık olan zevāt-ı kirāmlara dünyā vü mā-fî-hāyı 'arz itmiş olsalar. Medār-ı ma'āşerına ķanā'at idüp meta'-ı dünyāya meyl itdirmek mümkün olmaz. Üçüncü sehāvet ile mevşūf olan kimseyi 'ādet-i seniyyesinden bir vechle vazgeçürmek mümkün olmayup yine elden geldiķi mikdārı sehāvet izhār ider.

Ve daķı ma'lüm ola ki 'āķıl u kāmîl ve şıfātında ve ef'ālînde memdūh olan zevāt-ı kirāmlarüñ 'alāmetleri yedi eşyādan 'ibāretdür. Birinci budur ki bir kimse eger hıyānetüñ ve yāhūd zulm ü cevr iderse 'afv itmiş ola. İkinci kendünden mertebede ednā olan kimselere tevāzu' itmek. Üçüncü ef'āl-i hayra ve iyülik ve iķsān itmeklige muķabbet üzre olur. Dördüncü dā'imā Huda-yı Lem-yezel [93a] hāzretlerinden dūr itmeyüp leyl ü nehār tefekkür üzre olur. Beşüncü 'ilm-i şerife hariş olup dā'imā maţma'-ı nazarı olur. Altıncı lisānında ve ķalbinde şadık olup cevher-i kelāmını mālāya' nıye şarf itmez. Yedüncü bir belāya mübtelā olduķı vaķtde ancaķ Huda-yı Müte'āl'den meded taleb ider. Kezālik 'aķlında zekāsı olmayup ve nefsinde hāseti olan kimsenüñ daķı beş 'alāmeti vardır. Birinci dā'imā fuķarāya zulm itmek 'ādeti olur. İkinci tabi'atinde kibr olup 'ulemā ve şulehāya tekebbür üzre olur. Üçüncü kelam-ı haķķı lisānına aķz itmeyüp haķā olan eşyālardan süküt üzre olur. Dördüncü kendine bir belā işābet itdiķi vaķtde nefsinin helākı ķarib ķılup muşibete rāzı olmaz. Beşüncü birisi a' māl-i hayrı kendine 'arz ider ise andan yüz çevire.

Ve daķı ma'lüm ola ki her bir insān-ı kāmîle yār-ı muvāfıķı ancaķ 'aķl-ı tāmmdur. Ve her bir insānuñ 'aduvv-ı ekberi hāmāķatıdır. Bir kimse kendi kendüne 'āķılum diyü iddi'ā eylese lābūd cemî'-i nās anı cāhil ve aķmaķ kimsedür diyü serzeniş iderler. Eger bir kimse aşlı

olmadık yire kendüne olan hüsn ü şenā nāsa mağrūr ve mesrūr olur ise cemī' -i nās ol kimsenüñ 'aybını ve haqāretini [93b] tekellüm iderler.

Bir kimse ki hamākat ile mevşūf olup ğayrı kimseye gerek dünyevī ve gerek uhrevī ba'z-ı umūrdan su'āl ider ise anuñ cevāb ve şevābı sükūtdur. Zīrā ahmaq olan kimseye her ne tekellüm olunur ise 'aqlı idrāk itmeyüp muhātabını 'āciz kılar.

Ve bir kimse ki hasīs ü baḥīl olan kimseden bir ḥācet için 'arz-ı merām ider ise kendi daḥı baḥīl olan kimseden ednā olur.

Ve bir kimse ki aḥlākında şerīf ü eṭvārında zarīf olmadık kimseden ḥācet taleb iderse qarada balık şayd itmek gibi olup ḥācetinden maḥrūm olur.

Ve bir kimse ki cemīlü'ş-şiyem ve kerīmü'ş-şiyem olup āḥir bir kimseye bir şey virilmek için ve 'add eyler ise mezbūruñ va' di nuḫūd maḫāmındadır. Zīrā kerīm olan zevāt-ı kirāmlar va' dlerinde ḥulf itmezler.

Ve daḥı bir kimse ki le'īm olup ğayrıyı bir şey için va' d ider ise semāda olan bulut gibidür ele girmez. Ve anlaruñ va' dine i' tibār olunmayup ve 'ādetleri va' dlerine ḥulf itmekdür.

Ba'z-ı ḥükemādan su'āl olındı ki 'aql neye dirler? Cevābında buyurdı ki: Her bir umūruñ nihāyetine vāşıl ve āgāh olup ve her birerlerinde başiret üzre 'amel itmege, dirler.

Ve mürüvvet neye dirler, diyü su'āl olundıkda [94a] cevābında her bir insān kendüsinüñ fevkinde olan zevāt-ı kirāmlaruñ 'ayblarına vāḫıf olup ve 'aybını kendüye izḥār idüp ḥalās itmege, dirler.

Hamākat neye dirler, diyü su'āl olındıkda her bir kimse ki kendüsine rāci' olan kelāmuñ ḥayrını şerrinden temyīz idemeyüp taraf-be-taraf kendüsini zemm iderler ve kendünüñ zemm olındığına vāḫıf olmaḫdur, diyü cevāb virmişlerdür.

Hikāye: Mülūk-ı 'Abbāsī'den Me' mün şahuñ cevdet-i 'aqlı ve kemāl-i zekāsı şöhret-i 'ālemiyān olup bir vükelā vü vüzerālarına emr ü fermān eyledi ki: Ey ḥāşşa-i muḫarrebānlarum, sizler benüm ḥuzūruma dāḥil olduḡunuz vaḫtde benüm vücūduma diḫkatle nazār eylemekden ḥazer idüñüz. Zīrā ben vücūduma sizlerden ziyāde 'ālim olduḡımı ve vāḫıf olduḡımı siz bilürsüz. Ey kimseler sizler umūr-ı devletümde bir māddeden tolayı müşāvere eyledigüñüz vaḫtde herkesüñ re'yi her ne ise birer birer 'arz idüñ. Ḥattā benüm ma'lüm olsun ki ḫanguñuzuñ ḥizmet-i mülūkānemüzde istihḫākı olup ve olmadığı ma'lüm-ı mülūkānem olsun. Ey kimseler ma'lümüñüz olsun ki benüm ḥuzūr-ı mülūkānemde zīr-i idāremüzde olan ra' iyyelerüñ birinden bir kimsenüñ 'aybını birilere ifāde itmekden iḫtirāz eyleyesüz, buyurdı.

Ma'lûm ola ki ey kimseler [94b] agâh olun, eger zîr-i idâremde bulunan ra' iyyelerimden bir ednâ faķire zerrece zulm itmeyesüz. Eger istimâ'-ı mülükânem olur ise taḥķikine iķdâm itmeyüp lâbüd cümleñüzi ḳaṭl ve şalb iderüm. Ey kimseler ma' lumuñuz olsun ki bir pâdişâhuñ umûrında zerrece ḥıyânet ve beytü'l-mâle zerrece ḥasâret itmenüñ zarar-ı 'azîmi ve fesâd-ı cesîmi olup cümle zararlarından biri budur ki Mevlâ-yı Mûte'âl ol kimselerüñ büyüklerinüñ ve küçüklerinüñ ḳulûblarına ḥavf ilkâ idüp bir ṫarafdan pek ednâ düşmânları zâhir olsa anuñ ile muḥârebe ve muḳâteleye ḳâdir olamayup ve düşmânları añlara istedüklerini 'amel itdirirler. İkinci mażzaratı cümle ra' iyyesi beyninde zinâ fi'li fâş olup hîçbir kimsede 'âr u nâmûs ḳalmayup ra' iyyesi ḥarâba meyl ider. Üçüncü mażzaratı cümle ra' yesinüñ bey' ü şirâlarında nemâ ve kâr görülmeyüp ve rızḳlarına noḳşân 'arîz olup fuḳarâları çok olup ve aġniyâları daḫı az vaḳtde fuḳarâ zümresine ḳayd olsa gerekdür. Dördüncü mażzaratı ra' iyyesi beyninde olan 'ulemânuñ 'ilmiyle 'âmil olmayup ve dînlerini dünyâyâ tebdîl iderler. Ve aslâ miyânlarında toġrı kelâm ḳalmayup cümlesi erâcîf ü kâzîbeler ile meşġul olurlar. Beşinci mażzarat-ı 'uzmâsından biri budur ki şer'-i şerîfüñ mesâ'il-i şerîfelerini kendi ârzü-yı hevâ-yı [95a] nefislerine tâbi' ḳılıp tebdîl iderler. Bu şüretde Mevlâ-yı mûte'âl ol kimselerüñ üzerlerine 'adûlarını muşallaṫ ḳılıp bir daḫı ḥalâsları mümkün olmaz. Ey erkân-ı mülükânemde istiḥdâm olunan kimseler mezbûr eşyâlaruñ ra' iyyem beyninde vuḳû' a gelmesine ben râzı degilüm. Eger sizlerden birüñüzi ḥilâf-ı emr-i mülükânem üzre bilür isem cümleñüzi ḳaṭl ü şalb iderüm buyurdu.

Ma'lûm ola ki 'âḳıl olan zevâtlar 'ında'llâh maḳbûl ve mükerrem olduġı gibi 'inde'n-nâs daḫı 'azîz olsa gerekdür. Zîrâ 'âḳıl didükleri semâda olan şems menzilesinde ve vech-i arzda mevcûd olan kâffe-i ḥayvânât şemsüñ zîyâsıyla intifâ iderler. Ve şemsüñ zîyâsına ḥalel 'arîz olursa cümle ḥayvânât intifâ' dan maḥrûm olurlar. Kezâlik bir kimse kemâl-i 'âḳıl ile mevşûf olup ḳurb-ı pâdişâhîde bulunduġı vaḳtde mezbûr kimsenüñ 'âḳıl ü dirâyeti sebebiyle cümle ra' iyye râḫat üzre olup andan intifâ' iderler. Ve eger ḳurb-ı şâḫânedede mevcûd olan kimesnelere 'âḳıl-ı tâmm ve dirâyet-i kâmile olmadıġı vaḳtde cümle ra' iyyenüñ umûrlarında nizâm ve intizâm olmayıp gün-be-gün ḥarâba meyl iderler.

Pes bu şüretde Ḥudâ-yı Lem-yezel 'âḳıl-ı tâmmdan ve dirâyet-i kâmilden efḫal bir şey ḫalk itmemişdür. Ve ḥuşûşen [95b] pâdişâhlarda ve vüzerâlarında 'âḳıl-ı tâmm mevcûd olur ise anuñ medḥine 'inâyet ve kemâline nihâyet yoḳdur. Zîrâ 'âḳıl-ı tâmm insânuñ vücûdunda ne gibidür. Meyve eşcârlarında olan ruṫûbet gibidür. Zîrâ bir meyve eşcârında ruṫûbet dâ'im olduġı vaḳtde andan intifâ' münḳaṫı' olmayup mezbûr ağacuñ meyvelerinden bir vaḳtde fâ'ide munḳaṫı' olmaz. Kezâlik bir kimse ki 'âḳıl-ı tâm ile mevşûf olmuş ola. Anuñ şoḫbetinde mâ-fi'

hasene ve bereket-i ‘azîme sâyesinde müşâhede olursa gerekdür. Ammâ ‘aklı noķşân olup da ‘aqlınuñ üzerine ğâlib olursa ol kimseden intifâ‘ me’mül olmayup zıll-i zâlîinde hiçbir kimse behremend olmaz.

Pes ‘âkıl olan zevât-ı kirâmlara vâcibdür ki ‘aqlına aślâ muhâlefet itmeye. Ve ‘aklı ne emr ider ise anuñ ile ‘amel eyleye. Zirâ milellerden bir milletde ve ra‘iyyelerinde bir kimsede ‘ağldan ziyâde hayırlı bir şey yokdur. Ve ‘aqluñ ziyâsı sebebiyle a‘lâ olan nesne ednâsından fark olunur. Ve kabîh olan nesne ahsen olan nesnelere temyîz olunur. Ve haķķ olan şey olmayandan olunur ve şâdiķ olan nesne kâzibden fâzil olunur.

Bu şüretde ba‘z-ı ‘uķâladan olan zât-ı şerîf beyân eyledi ki dünyâda ‘azîz ü lezîz olan iki nesne vardur ki mezbûr iki nesne Hudâ-yı Lem-yezel [96a] muhâbbet eylediği kullarından ba‘zısına ihsân-ı ilâhiyyesiyle mu‘azzez ü mükerrerem ve mufađđal kılmışdur. Ve mezkûr şeyüñ biri ‘aql-ı tâmmdür. İkincisi şecâ‘ atdür. Bu iki haşlet-i maħşûşa ile bir kimse mümtâz olur ise dünyâda ‘azîz oldığı gibi ve âhiretde dağı ‘azîz olsa gerekdür.

Ve ba‘z-ı erbâb-ı ‘uķâladan su’âl olındı ki bir kimse nâsuñ ziyâde ‘aql-ı tâmmı ve dirâyet-i kâmile ile mevşûf olmasına muhâbbet itmiş olsa anuñ çâresi nedür, didükde cevâbında beyân eyledi ki mezbûr kimse ‘adûlarının kendüsine eyledükleri ‘adâvetlerinüñ şerlerine taħammül idüp ve anlaruñ mekr ü hîlelerinden ħalâş olmaķdur. Ve bir kimse kendine gün-â-gün eziyyet olunmaķda olsa anuñ muķâbelesinden şabr ü taħammül itmek kemâl-i ‘ağlından olup ve dirâyet-i vâfîresinden oldığı erbâbına rüşendür.

Ve ba‘z-ı hükemâdan su’âl olındı ki ‘ağl neye dirler? Cevâbında buyurdı ki: Her bir umûruñ nihâyetine vâşıl ve agâh olup ve her birerlerini kaçd ile ‘amele dirler. Ve mürüvvet neye dirler? Cevâb her bir insânüñ fevķinde olan zevât-ı kirâmlaruñ ‘ayblarına vâķıf olup ve ‘aybları kendülerine izhâr idüp ħalâş itmekdür. Ve ħamâķat neye dirler diyü su’âl olındıķda cevâbında buyurdılar ki her bir kimse ki kendüsini ħaraf-be-ħaraf zemm iderler. Mezbûrlaruñ zemmlerinden âĝâh olmaķdur, [96b] diyü buyurdılar.

Ķadd temme tercemetü’l-kitâb bi‘avnillâhi’l-meliki’l-vehhâb fi yedi ‘abdü’l-‘âciz es-Seyyid Muhammed Lutfi el-Ürgübî teĝammedehu’llâhi fi’l-feyzi’l-ebedi fi-semâĝaneyi el-ĝâzi Muhammed Hüsrev Paşa şerefehu’llâhi te‘âlâ fi’d-dünyâ ve el’-aĝira bimâ yeşâ maşanallâhu te‘âlâ min külli’l-belâ’i ve’l-miħen ve’d-dâ’i fi seneti seb‘a ve sittîn ve mi’eteyn ve elf ve’l-ħamdü lillâhi rabbü’l-‘âlemîn ħarrerehü bi-yedi’s-sa‘id Muhammed Hüsrev Paşa.

KAYNAKÇA

Adalıoğlu, H. H. (2009). *Siyâsetnâme*, DİA, Cilt:37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.306-308.

Arat, R.R. (2006). *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (2007). *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arslan, A. (2004). *Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Din İmam Gazâlî Kimyâ-yı Saâdet Noksansız Tercümesi*, Merve Basım Yayınevi.

Atmaca, V. (2003). *Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler (IV)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi S. 8, s. 45-58.

Avcı, C. (2016). *Nasihatü'l-Mülûk*, DİA, Cilt: 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Yayınları Vakfı, s. 411.

Bice, H. (2010). *Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Beyzadeoğlu, S. (2004). *Lütfiyye*, İstanbul: Bedir Yayınları.

Biner, F. *Abdülcelîl b. Mollâ Cemîl ve Nasihatü'l-Mülûk Tercümesi Üzerine*, Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S. 7, 2016/Bahar, s. 45-61.

Ceyhan A. (2022). 19. *Asırda Bir Müderris, Müftü, Mütercim Ve Şair: Manisalı Ahmed Esad Efendi*, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, C. 5, S. 1, s. 27-55.

Çağrıncı, M. (1929). *Ahlâk*, DİA, Cilt: 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s.1-9.

Çağrıncı, M. (1994). *Edep*, DİA, Cilt: 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s. 412-414.

Çağrıncı, M. (2006). *Nasihat*, DİA, Cilt:32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 408-409.

Çınar, B. (2014). *Mantıkî'nin Nasihatnâme'si*, TÜBAR-XXXV / 2014-Bahar, s. 85-98.

Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın.

Duran, A. (2004). *İmam Gazâlî Tevhid Akidesinin Esasları*, İstanbul: Hikmet Neşriyat.

- Dilçin, C. (2009). Tarama Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- El-Maverdi, E. Sarıbyık, M. (Çev.) (2004). *Siyaset Sanatı- Nasihatü'l-Mülük*, İstanbul: Ark Kitapları Özgü Yayınları.
- Geyiklioğlu, T. (2018). *Türk-İslâm Döneminde Hükümdarların Vasıflarını Ele Alan Siyasetnameler (X-XV. Yüzyıllar)*, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülle, S. (2020). *Gazâli'den Vaazler (Zübdetü'l-İhya)*, İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- Günay, U. Horata, O. (2019). *Risâletü'n-Nushiyye Yunus Emre*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Han, H. H. (2017). *İmam Gazali*, İstanbul: Maviçatı Yayınları.
- İmam Gazzâli, (2021). *Tehâfütü'l-Felâsife Filozofların Tutarsızlıkları*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- İdrız, H. H. (2020). *İslam Düşüncesinde Nasihatü'l-Mülük Geleneği ve Gazâli'nin Nasihatü'l-Mülük'u*, Bursa: Uludağ Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi).
- Kaplan, M. (2008). *Hayriyye-i Nâbî*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Karaismailoğlu, A. (2007). *Mevlânâ Mesnevi 6 Cilt*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Keleş, R. (2010). *Türk Edebiyatında Nasihat*, Erzurum: A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 44, s.183-209.
- Kılıç, F. Bülbül, T. (Haz.) (2017). *Tercüme-i Tıbrü'l-Mesbûk Fî Nasâyihî'l-Vüzerâ ve'l-Mülük Âşık Çelebi*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi / Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Dizisi: 18.
- Komisyon, (1979). *Firâkî*, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Cilt: 3, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 237.
- Koyuncu, F. (2015). *Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l - Ârifin'i*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, 8/41, s. 241-258.
- Koyuncu, F. (2019). *Enîsü'l-Ârifin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Koyuncu, F. (2016). *Nev'î'nin Siyâsetnâme Türündeki Eseri: Fezâ'ilü'l-Vüzerâ ve Hasâ'ilü'l-Ümerâ*, İstanbul: Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 17, s. 215-242.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli (2007). H. Altuntaş-M. Şahin (haz.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Levend, A. S. (2008). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Levend, A. S. (1962). *Siyaset-nâmeler*, Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, s.168-183.

Müftüoğlu, M. A. (2020). *İmam Gazzâlî İhya-u Ulumi'd-Din*, İstanbul: Çelik Yayınevi.

Orman, S. (2014). *Gazzâlî*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Öztürk, Z. (2022). *Netîcetü's-Sülûk Fî-Nasîhati'l-Mülûk* (Metin İncelemesi-Tenkitli Metin), Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Paşa, E. S.Asağ, M. (2021). *İmam Gazzâlî Nihayetin Başlangıcı Bidâyetü'l-Hidâye Tercümesi Esbâbu'l- 'Înâye fî Tercemeti Bidâyeti'n-Nihâye*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Sami, Ş. (2006). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Solmaz, S. (2018). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı (İnceleme - Metin)*, Ankara: Kültür Eserleri Dizisi-470.

Sönmez, M. (2011). *İmanın Ahlâkî Yaptırım Gücü*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:XIII, S.: 23 (2011/1), s. 117-141.

Sucu, N. (2006). *Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S 19, s. 125-148.

Şekerci, O. (2020). *İmam-ı Gazzâlî Mülkün Sultanlarına Nasihatü'l-Mülûk*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Tek, A. (2020). *Hakikat Arayışı el-Münkız Mine'd-Dalâl (Türkçe=Arapça); El-Münkız Mine'd-Dalal İmam Gazzâlî*, Bursa: Akademi Yayınevi.

Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tok, T. (2009). *Muhammed Bin Muhammed El - Gazzali (Nasayihü'l - Mülûk) İnceleme-Metin-Dizin*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

Türk V. (2009). *Bahru'l-Hakayık*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa Garib-nâme Cilt: I-II.*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yavuz, A. *Gazzâlî'nin Yönetim Anlayışında, Hadis ve Sünnet Kültürünün Etkisi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: 34, s.201.

Yazar, S. *Gazzâlî'nin XIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Batı Türkçesinde Tercüme Edilen Eserleri*, İstanbul Üniversitesi/ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Cilt: 16, S. 31(2011/2), s. 67-156.

900. Vefât Yılında İmâm Gazzâlî, (2012). İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nu. 271.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı, Soyadı: Adile SAVCI

Eğitim Durumu

Lisans: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Mezunu.

Yüksek Lisans: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı Öğrencisi.

